

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ทุนสิ่งประดิษฐ์
กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

รายงานวิจัย

ความงามและสุนทรียะของวิถีชีวิตในอีสาน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โดย

ศุภกรณ์ ดิษฐ์พันธุ์

กรกฎาคม ๒๕๔๖

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

งานวิจัยสำหรับโครงการสิ่งประดิษฐ์ กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

รายงาน

ความงามและสุนทรียะของวิถีชีวิตในอีสาน

(The beauty and aesthetic experience of lives in Esan)

โดย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภกรณ์ ดิษฐพันธ์

กรกฎาคม 2546

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

งานวิจัยสำหรับโครงการสิ่งประดิษฐ์ กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

รายงาน

ความงามและสุนทรียะของวิถีชีวิตในอีสาน

(The beauty and aesthetic experience of lives in Esan)

โดย

ศุภนัยวิทย์ทรัพย์ากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภกรณ์ ดิษฐพันธ์

กรกฎาคม 2546

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง “ความงามและสุนทรียะของวิถีชีวิตในอีสาน” (The Beauty and Aesthetic of Lives in Esan) ในครั้งนี้ได้รับการสนับสนุนจาก โครงการสิ่งประดิษฐ์ กองทุน รัชดาภิเษกสมโภช ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการที่จะพัฒนาองค์ความรู้ โดยรวมของสหสาขาวิชาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ขึ้น และสามารถนำไปพัฒนางานศิลปะ ได้ อย่างเหมาะสมในแขนงวิชาต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้ ผลงาน วิจัยที่เกิดจากการวิเคราะห์ในครั้งนี้ จะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะนำไปใช้ในการสร้างงานศิลปะ สำหรับโครงการ สิ่งประดิษฐ์ฯ ในปีต่อไป

อย่างไรก็ดี งานวิจัยฉบับนี้ไม่สามารถสำเร็จลุล่วงไปได้โดยปราศจากความอนุเคราะห์จากผู้รู้ และผู้เชี่ยวชาญที่ได้ให้คำปรึกษาตรวจทาน ตลอดจนให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ยิ่ง ทำให้ การศึกษาวิจัยสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และสามารถนำผลการวิจัยที่ได้รับ นำไปใช้ในการผลิตผลงานที่ สร้างสรรค์โดยเฉพาะทางด้านศิลปะได้อย่างเหมาะสมต่อไปในอนาคต

อนึ่ง เนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้ เป็นการวิจัยโดยอาศัยวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และนำ การศึกษาภาคสนามเป็นพื้นฐานและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อนำผลการศึกษาที่ได้รับ ไปผลิตเป็นสื่อประเภทต่าง ๆ สำหรับการศึกษาทางด้านศิลปะในชุมชนแห่งอื่นของสังคมโดยอาศัยวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของสังคมที่ เป็นอยู่จริง และพร้อมที่จะมีการเปลี่ยนแปลงต่อไปในอนาคต โดยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลการศึกษาวิจัยจะ เป็นประโยชน์ต่อบุคคลโดยทั่วไป ทั้งนี้ หากมีสิ่งผิดพลาดประการใด ผู้วิจัยขออภัยไว้ ณ ที่นี้

รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภกรณ์ ดิษฐพันธุ์

กรกฎาคม 2546

Project Title : The beauty and aesthetic experience of lives in Esan.

Name of the Investigator : Suppakorn Disatapundhu

Year : July , 2003

Abstract

The purpose of this study was to investigate the role of beauty and aesthetic experience in the cultural heritage and lives of people who live in Esan, a northeast region of Thailand. The information gained from such a study could help artists understand the culture and lives of the Esan people. It could further assist the art audience to comprehend the original artist's creative ideas as well as the relationship of arts, social, cultural and technology of people in Esan. This knowledge would be meaningful to the creative process in order to create the appropriate art application both abstract and tangible. The specific areas of Esan selected for study were Khon Khan, Roi Et and Mahasarakham provinces.

Data were collected using in-depth interview with non-structure questions. Appropriate descriptive comparison, and inductive analyses procedures were implemented to develop responses to the objective of the research. The related literature and field research were included in the analysis.

The results indicated that beauty and aesthetic experience, both abstract and tangible, still exists in the culture and lives of the Esan people. The beauty and aesthetic experience of the Esan people still passes on and evolves through patterns of everyday live. Fluctuations in the economy and society have effected the pattern of life in Esan; however, beauty and aesthetic experience still exist and will continue to remain in the heart of the Esan people.

ชื่อโครงการ : ความงามและสุนทรียะของวิถีชีวิตในอีสาน
ชื่อผู้ดำเนินการ : รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภกรณ์ ดิษฐพันธ์
เดือน/ปีที่ทำเสร็จ : กรกฎาคม 2546

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาในเรื่องความงามและประสบการณ์สุนทรียะของวิถีชีวิต ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาวอีสานที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย การศึกษาจะทำให้ศิลปินมีความเข้าใจในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวอีสานได้ดีขึ้น อีกทั้งยังทำให้ผู้ชมงานศิลปะเกิดความเข้าใจในกระบวนการความคิดสร้างสรรค์ของศิลปินและความสัมพันธ์ของงานศิลปะกับสังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีของชาวอีสาน

ความรู้ที่ได้จากการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการสร้างผลงานศิลปะที่เหมาะสม ทั้งในสิ่งที่เป็นามธรรมและรูปธรรม

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด และมหาสารคามโดยวิธีการสัมภาษณ์ในแนวลึกด้วยคำถามที่ไม่มีโครงสร้าง จากนั้นจึงวิเคราะห์ข้อมูลโดยการเปรียบเทียบและวิธีการอุปมาน รวมทั้งการวิเคราะห์บทวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและการศึกษาภาคสนาม เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่วางไว้

การศึกษาพบว่า ความงามและประสบการณ์สุนทรียะทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ยังคงอยู่ในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวอีสาน ความงามและประสบการณ์สุนทรียะของชาวอีสานยังคงมีการสืบทอดและพัฒนาต่อกันมาในการดำรงชีวิต การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมมีผลกระทบต่อวิถีชีวิต อย่างไรก็ตาม ความงามและประสบการณ์สุนทรียะยังคงดำเนินอยู่ในหัวใจของชาวอีสาน และเต็มเปี่ยมไปด้วยความตั้งใจที่จะถ่ายทอดความงามเหล่านั้นต่อไปตราบชั่วลูกชั่วหลาน

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	i
Abstract	ii
กิตติกรรมประกาศ	iii
สารบัญ	v
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ	1
1.2 วัตถุประสงค์	3
1.3 วิธีการศึกษา	3
1.4 ขอบเขตในการศึกษา	3
1.5 นิยามศัพท์	4
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
บทที่ 2 แนวความคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	6
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์	6
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์	21
2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและศิลปกรรมพื้นบ้าน	28
2.3.1 วัฒนธรรมพื้นบ้าน	28
2.3.2 ศิลปกรรมพื้นบ้าน	33
2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน	36
บทที่ 3 วิถีชีวิตของชาวอีสานในกลุ่มประชาคมลุ่มแม่น้ำชี	41
3.1 ประวัติความเป็นมาและข้อมูลทั่วไป	41
3.1.1 จังหวัดขอนแก่น	43
3.1.2 จังหวัดมหาสารคาม	45
3.1.3 จังหวัดร้อยเอ็ด	47

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	i
Abstract	ii
กิตติกรรมประกาศ	iii
สารบัญ	v
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ	1
1.2 วัตถุประสงค์	3
1.3 วิธีการศึกษา	3
1.4 ขอบเขตในการศึกษา	3
1.5 นิยามศัพท์	4
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
บทที่ 2 แนวความคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	6
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์	6
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์	21
2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและศิลปกรรมพื้นบ้าน	28
2.3.1 วัฒนธรรมพื้นบ้าน	28
2.3.2 ศิลปกรรมพื้นบ้าน	33
2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน	36
บทที่ 3 วิถีชีวิตของชาวอีสานในกลุ่มประชาคมลุ่มแม่น้ำชี	41
3.1 ประวัติความเป็นมาและข้อมูลทั่วไป	41
3.1.1 จังหวัดขอนแก่น	43
3.1.2 จังหวัดมหาสารคาม	45
3.1.3 จังหวัดร้อยเอ็ด	47

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3.2 วิถีชีวิตของชาวอีสาน	50
3.2.1 การสร้างบ้านเรือนอีสาน	50
3.2.2 การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ	55
3.2.3 ความเชื่อของชาวอีสาน	60
3.2.4 วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี	72
3.2.5 ศิลปกรรมพื้นบ้านของชาวอีสาน	85
3.2.6 วัฒนธรรมการบริโภค และการสาธารณสุข	100
3.2.7 การศึกษา	109
3.2.8 ความสุขจากวิถีชีวิตของชาวอีสาน	113
บทที่ 4 การวิเคราะห์สุนทรียะของวิถีชีวิตในชุมชนอีสาน	117
4.1 สุนทรียะในการมีพฤติกรรมสร้างสรรค์	120
4.2 สุนทรียะในการสืบทอดวิถีชีวิต	122
4.3 สุนทรียะในการถ่ายทอดประสบการณ์	123
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	128
บรรณานุกรม	132

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

ศิลปะเป็นสื่ออย่างหนึ่งที่สามารถสื่อสารไปสู่สังคมได้ (Social Communication) ศิลปะจึงนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ไม่อาจแยกออกจากสังคมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในโลกตะวันตก หากขาดศิลปะไปแล้วจะทำให้เกิดช่องว่างทางวัฒนธรรมของชุมชน เพราะศิลปะเปรียบเสมือนเป็นกระจกเงสะท้อนแนวคิด ทักษะคติ ความเชื่อ ความเป็นอยู่ สังคม เศรษฐกิจ รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

นักสร้างสรรค์ (Creative Artists) และศิลปิน (Artist) ต่างเชื่อกันว่า งานศิลปะสร้างสรรค์ เป็นการถ่ายทอดเรื่องราวหรือความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์กับเรื่องราวของธรรมชาติ โดยอาศัยประสบการณ์ตรงและประสบการณ์รอง อันหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เคยพบเห็น ไม่เคยสัมผัส แต่อาจได้ยิน ได้ฟัง หรือรับรู้มาจากแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ที่ศิลปินหรือนักสร้างสรรค์ได้ใช้เป็นวิธีการหนึ่งที่พวกเขาสามารถนำมาใช้ในการสื่อสาร กล่าวกันว่า ในขณะที่จิตใจของมนุษย์มีสภาวะที่เปลี่ยนแปลงนั้น มนุษย์ได้สร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาโดยผ่านอารมณ์ และความรู้สึกนึกคิดออกมาเป็น "ศิลปะ" อันเป็นผลงานประสาทมทางจิตที่ประสานสอดคล้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์เอง ซึ่งหากพิจารณาจากสิ่งที่แวดล้อมอยู่รอบข้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในชีวิตประจำวัน เช่น บ้านเรือน เสื้อผ้า ตลอดจนของใช้สอยต่าง ๆ แล้วจะเห็นว่า ศิลปะนั้นมีความจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ ดังนั้น หากมนุษย์มองข้ามศิลปะเหล่านี้ก็เท่ากับมองไม่เห็นสิ่งที่จำเป็น และไม่เข้าใจสิ่งที่มีคุณค่าต่อชีวิตแห่งตนนั่นเอง

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ศิลปะทำให้ชีวิตมนุษย์มีความหมายขึ้น เสมือนเป็นกระจกเงสะท้อนให้เห็นถึงธาตุแท้ของมนุษย์และสังคม อีกทั้งศิลปะยังเป็นหนทางหนึ่งแห่งปัญญา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคมและความเจริญของมนุษย์ ตลอดจนเป็นการสร้างสรรค์และมีการแสดงออกที่สามารถเป็นตัวชี้วัดความรู้สึกนึกคิดทางจิตใจของคนในชาติว่ามีความเจริญหรือ เสื่อมถอยมากน้อยเพียงใด

ประเทศไทยเป็นประเทศที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์มากแห่งหนึ่งของโลก มีความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรม ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างดี มีวิถีชีวิตที่เป็นสุข แต่ในปัจจุบันสังคมไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ โดยเฉพาะด้านการดำรงชีวิต และวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นของไทย อันเป็นผลต่อเนื่องมาจากกระแสการพัฒนาประเทศ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และอุตสาหกรรมต่าง ๆ สังคมเกษตรกรรมพื้นบ้านขนาดเล็กที่เคยพึ่งพาตนเองได้โดยไม่ทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมและมีสภาพแวดล้อมที่สวยงามถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ล้าสมัยและไม่ได้รับความสนใจ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ อันเป็นวัฒนธรรมที่เคยเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไป ก่อให้เกิดปัญหาตามมาในหลายภูมิภาค เช่น ปัญหาการปกครอง ปัญหาการกระจายรายได้ ปัญหาทรัพยากรในชนบทที่ถูกถ่ายเทเข้าสู่เมืองใหญ่ ปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ปัญหาครอบครัวและชุมชนล่มสลาย และปัญหาอื่น ๆ ที่พบโดยทั่วไปอีกมากมาย

สำหรับภูมิภาคที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ที่สุดของประเทศไทยเช่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสานนั้น วิถีวัฒนธรรมในภาคอีสานมีชีวิตวัฒนธรรมที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะแม้ว่าอีสานจะเป็นภูมิภาคที่ประชาชนมีรายได้ต่ำที่สุดในประเทศไทย แต่ก็มีภาษาและชนบทประเพณีหลากหลายที่น่าสนใจ ประชากรส่วนใหญ่ยังคงดำรงชีพทางเกษตรกรรม ในปัจจุบัน วิถีชีวิตของคนอีสานนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปที่ละเล็กละน้อยจากสังคมเกษตรกรรมขนาดเล็กที่มีการดำรงชีวิตที่เรียบง่าย เป็นไปตามกระแสโลกและกระแสการพัฒนาของประเทศไทย ซึ่งวัฒนธรรมและแบบแผนจากประเทศมหาอำนาจของโลกที่เข้ามาสนับสนุนเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศไทยในด้านต่าง ๆ เพื่อให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมนั้น ทำให้ความเจริญทางด้านวัตถุมากระจุกตัวอยู่ที่เมืองใหญ่ ส่งผลให้เกิดมีการโยกย้ายถิ่นฐานเพื่อเหตุผลทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามมาหลายประการ ทั้งในเรื่องเศรษฐกิจ วัฒนธรรม สังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทางด้านเศรษฐกิจนั้น เมื่อฟองสบู่ของไทยแตก จะเห็นว่าชีวิตชาวชนบททั่วทุกภูมิภาคที่เคยยากจนอยู่แล้ว ยิ่งยากจนลงไปอีก คนชนบทซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศต้องแบกรับภาระหนี้สิน ทำให้ช่องว่างระหว่างเมืองและชนบททวีมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้ชีวิตวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ในการศึกษาครั้งนี้ จึงมุ่งเน้นประเด็นศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทภาคอีสาน โดยเสนอความสัมพันธ์ระหว่างความงามและสุนทรียะของการปรับตัว เป็นศึกษานำร่องภายใต้กรอบความคิดทางศิลปะ และนำเสนอแนวความคิดจากนามธรรมสู่รูปธรรมในการพัฒนางานศิลปะและเพื่อพัฒนาสังคมให้ยั่งยืนและเกิดประโยชน์อีกทางหนึ่งต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์เกี่ยวกับความงาม สุนทรียะของวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และการเปลี่ยนแปลงในเรื่องวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรมของชนบทในอีสาน
2. เพื่อนำเสนองานศิลปะในการลดช่องว่างของปรัชญาศิลปะ ระหว่างผู้ชมงานและผู้สร้างสรรค์ โดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะ สังคม และเทคโนโลยี
3. เพื่อเสนอแนะแนวทาง ในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับผลงาน การแสดงออกทางศิลปะ ที่มองเห็นในรูปแบบของการถ่ายทอด และความคิดสร้างสรรค์ทางศิลปะ
4. เพื่อเชื่อมโยงความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ และนำไปประยุกต์ใช้ตลอดจนนำไปปฏิบัติให้เหมาะสมกับวัสดุและวิธีการ
5. เพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจผิดของบุคคลและผู้สนใจ ที่ไม่เข้าใจศิลปะและมักประสบปัญหาเกี่ยวกับศิลปะ มีข้อขัดแย้งความเข้าใจต่างกัน ให้สามารถพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ทางศิลปะด้วยความใจกว้าง มีเหตุผล และมองเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นประการสำคัญ
6. เพื่อนำความรู้ความเข้าใจ ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในวงการศิลปะ และทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางศิลปะ และสามารถคาดการณ์รูปแบบในอนาคตได้

1.3 วิธีการศึกษา

เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความงามในวิถีชีวิตของชุมชนในภาคอีสาน 3 จังหวัด คือ จังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด และมหาสารคาม โดยใช้สถานที่ซึ่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้จัดตั้งเป็นศูนย์ศึกษาในวิชาสหสาขาเพื่อการพัฒนาชนบท และอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย และการศึกษาภาคสนามเพื่อให้เห็นคุณค่าและความงามของวิถีชีวิตในชนบท

1.4 ขอบเขตในการศึกษา

มุ่งเน้นการศึกษาข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนภาคอีสาน 3 จังหวัด คือ จังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด และมหาสารคาม ในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. องค์กรในหมู่บ้าน
2. วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การดำรงชีวิต เครื่องใช้ไม่สอยต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจถึงการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากชีวิตในเมือง
3. อาหารพื้นบ้านและการบริโภคในท้องถิ่น

4. การประกอบอาชีพ ปัญหาจากการประกอบอาชีพ และการเกษตรกรรมของชาวชนบท
5. ประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ
6. ความสัมพันธ์ของสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจในท้องถิ่น
7. พัฒนาการงานออกแบบที่มีฐานมาจากการงานวิจัยและจัดทำผลงานออกแบบสร้างสรรค์

1.5 นิยามศัพท์

ความงาม หมายถึง สิ่งที่สัมผัสแล้วให้ความรู้สึกปิติ ในด้านร่างกายหรือจิตใจ หรือทั้งสองอย่าง จนเกิดการตัดสินใจว่าเป็นสิ่งที่มีควมที่น่านิยมน่าชอบใจ เกิดความสบายใจ และอาจส่งผลให้เกิดการสร้างสรรคสิ่งอื่นต่อไปในอนาคต

สุนทรีย์ หมายถึง การรับรู้ถึงความงาม ตลอดจนหลักเกณฑ์ หรือมาตรฐานที่ใช้ในการตัดสินใจคุณค่าเกี่ยวกับความงาม และความคิดเรื่องความงาม (Concept of Beauty) ของบุคคล

วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง สิ่งที่คนในชุมชนคิดและสร้างขึ้นจนเกิดเป็นภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น และสามารถถ่ายทอดความรู้หรือภูมิปัญญานั้น ให้แก่คนในชุมชนจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นโดยรวม และเป็นส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดของวิถีชีวิตที่มีคุณค่ายังต่อจิตใจของคนในชุมชน

ศิลปกรรมพื้นบ้าน หมายถึง สิ่งที่คนในชุมชนคิดและสร้างขึ้นอย่างเรียบง่ายและมีคุณค่าทางศิลปะ ส่วนใหญ่เป็นเครื่องใช้ไม่สอยในการยังชีพและจรรโลงใจทางศาสนา เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเฉลียวฉลาดและภูมิปัญญาของคนในชุมชน และได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา จนเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งในการดำรงชีวิตของชุมชน

วิถีชีวิตในอีสาน หมายถึง การเป็นอยู่ของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในที่นี้ ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด โดยเป็นไปในภาพรวมเกี่ยวกับด้านต่าง ๆ เช่น สภาพสังคมแวดล้อม การอยู่อาศัย การประกอบอาชีพ เป็นต้น

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. สามารถนำข้อมูลที่ได้มาใช้ประโยชน์ทางวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาวิชาสุนทรียศาสตร์ วิชาสัมมนาอนุมิตศิลป์ วิชาวิจัย ตลอดจนสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
2. ได้ผลงานสร้างสรรค์ที่เป็นอีกมิติหนึ่งในกระบวนการทางศิลปะ
3. ได้แนวทางและพื้นฐานการพัฒนาศิลปะและเทคโนโลยีที่ใช้ เป็นสื่อในงานออกแบบ

บทที่ 2

แนวความคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเกี่ยวกับความงามและสุนทรียะของวิถีชีวิตในอีสาน (The beauty and aesthetic experience of lives in Esan) นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ ดังนี้

- 2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์
- 2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์
- 2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและศิลปกรรมพื้นบ้าน
- 2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์ (Aesthetic) เป็นศัพท์เทคนิคในแวดวงศิลปะ มีพื้นคำมาจากภาษากรีกโบราณ แปลความหมายกว้าง ๆ ได้ว่า เป็นศาสตร์ที่เกี่ยวกับความงาม จะเป็นความงามทางด้านไหนก็ได้ทั้งสิ้น¹ สุนทรียศาสตร์จึงเป็นศาสตร์อันลึกซึ้ง เกี่ยวกับการพัฒนาในจิตใจของมนุษย์โดยเฉพาะที่จำเป็นต้องศึกษาหากว่าต้องการเป็นอารยชนผู้เจริญ หรืออยากจะปรับปรุงตนเองให้เป็นผู้มีรสนิยมสูง อย่างน้อยที่สุดก็เพื่อประโยชน์ในความสุขทางจิตใจ เพราะศิลปะเป็นทางเลือกที่สำคัญทางหนึ่งที่เป็นประโยชน์ทางด้านจิตใจ เป็นอาหารของจิตใจ การรับรสของสุนทรียะในศิลปะในอันที่จะทำให้เบิกบานด้วยการฟังเพลงไพเราะ อ่านวรรณกรรมที่มีชื่อเสียง เสพภาพเขียน ชมประติมากรรม ตลอดจนสถาปัตยกรรมอันสวยงาม ล้วนเป็นความสูงส่งของสุนทรียศาสตร์ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม สุนทรียศาสตร์มีทั้งง่ายและยาก กล่าวคือ ความยากของสุนทรียศาสตร์อยู่ที่การมีความเกี่ยวพันกับศิลปกรรมชั้นสูง การยกระดับพื้นฐานของสุนทรียะในจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้นนั้น เป็นสิ่งที่ยากยิ่ง และไม่มีจุดหมายปลายทาง ตรวบเท่าที่ศิลปะยังคงมีวิวัฒนาการของตนเองและมีความ

¹ วิชัย วงษ์ใหญ่. "ศิลปะเบื้องต้น." เอกสารประกอบการเรียนคณะวิชาการศึกษา วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2515 หน้า 15.

เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ดังนั้น การฝึกฝนในเรื่องของสุนทรียะจึงไม่ใช่เรื่องง่าย เนื่องจากสุนทรียศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญา โดยอยู่ในแขนงอภิปรัชญา (Metaphysic) คือปรัชญาที่ว่าด้วยศาสตร์ชั้นสูงที่อยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์ใด ๆ ทั้งสิ้น จัดว่าเป็นวิสัยของธรรมชาติ โดยเฉพาะ เพราะมนุษย์ไม่สามารถตอบได้ว่า ทำไมมนุษย์จึงชอบความงาม เช่นเดียวกับที่ตอบไม่ได้ว่า ทำไมมนุษย์จึงต้องกลัว หรือดีใจ หรือเสียใจ เป็นต้น

นอกจากนี้ สุนทรียศาสตร์ยังได้รับการจัดเข้าอยู่ในสาขาหนึ่งของปรัชญา คุณวิทยา (Axiology) หรือทฤษฎีคุณค่าซึ่งมีสาขาย่อยของคุณวิทยาอีก 2 สาขา คือ ตรรกศาสตร์และจริยศาสตร์ (Logic and Ethics) ศาสตร์ทั้งสามนี้เป็นศาสตร์แห่งการหาคคุณค่าขั้นพื้นฐานของมนุษย์ 3 ประการด้วยกัน คือ ความจริง ความดี และความงาม²

ดังนั้น สุนทรียศาสตร์จึงเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยหลักเกณฑ์หรือมาตรฐานเช่นเดียวกับ ตรรกศาสตร์และจริยศาสตร์ที่พยายามค้นหาหลักเกณฑ์หรือมาตรฐานในเรื่องความงามเพื่อค้นหาคำตอบว่าจะอะไรคือสิ่งสวยงาม จะตัดสินได้อย่างไรว่างาม และใช้อะไรเป็นมาตรฐานในการตัดสินว่างามหรือไม่ ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าสุนทรียศาสตร์จะมีจุดมุ่งหมายที่ทำให้ผู้ศึกษากลายเป็นจิตรกรหรือศิลปิน หากแต่เป็นการเรียนรู้ทฤษฎีที่เกี่ยวกับมาตรฐานของความงามเท่านั้น มิได้เรียนรู้เพื่อนำไปปฏิบัติ ทั้งนี้ อาจสรุปได้ว่าสาระสำคัญของสุนทรียศาสตร์ก็คือ **ความคิดเรื่องความงาม (Concept of Beauty)** นั่นเอง

มนุษย์ได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องความงามกันมานานพอ ๆ กับวัฒนธรรมของมนุษยชาติ โดยมีประจักษ์พยานในเรื่องนี้ก็คือ ศิลปวัตถุที่มีปรากฏขึ้นหลายยุคหลายสมัย อันเป็นสิ่งที่มนุษย์เพียรสร้างสรรค์ขึ้นมามากมาย และการสร้างสรรค์เหล่านี้ ก็เป็นผลมาจาก **ประสบการณ์ทางสุนทรียะของมนุษย์** อีกทั้งประสบการณ์ทางสุนทรียะ ก็เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั่วไปของมนุษย์ แสดงให้เห็นว่า ความงามเป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งของชีวิต เป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตรื่นรมย์ และการที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ความงามขึ้นมาสนองความต้องการของตนอย่างมากมายนี้ ก็เพราะมนุษย์ไม่พอใจต่อความงามที่ได้รับจากธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่นี้ คือ **ศิลปะ**

สิ่งที่จัดว่าเป็นศิลปะนั้นได้รับการจำแนกออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ คีตกกรรม วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม³ ซึ่ง **คีตกกรรม** ก็คือ ความไพเราะของเสียงเพลงที่ประสาน

² สุชาว์ พลอยชุม. "สุนทรียศาสตร์ ปัญหาและทฤษฎีเกี่ยวกับความงามและศิลปะ." โครงการตำราภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2534 หน้า 2.

³ ณ ปากน้ำ. "บันไดเข้าถึงศิลปะ." พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัท ดันเอน์ แกรมมี จำกัด. โครงการสยามวิทย, 2540. หน้า 42-44.

รวมกันเป็นหนึ่งเดียว เป็นสิ่งที่น้อมนำจิตใจของผู้ฟังให้เกิดความสุนทรีย์ ความละเมียดละไมของดนตรี ก่อให้เกิดความสงบขึ้นในจิตใจ

สำหรับ**วรรณกรรม**นั้น วรรณกรรมบางประเภทอย่างเช่นที่พิมพ์ขายในวารสารรายสัปดาห์ ที่เห็นทั่วไปตามแผงหนังสือ เรียกได้ว่าเป็นวรรณกรรมประยุกต์ ซึ่งผู้แต่งไม่จำเป็นต้องใช้ศิลปะอะไรมากนัก เพียงแต่แต่งให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตาม แล้วหาจุดโลดโผนโจนทะยานที่ไม่ผิดอะไรกับเพลงแจ๊ส อันเร้าร้อนรุนแรงที่หาความหมายอะไรไม่ได้เลย แต่หากจับหนังสือของ *ดอกไม้สด*, *อุษณา* *เพลิงธรรม*, *ศรีบูรพา* หรือ *แม่อนงค์* นักประพันธ์ชื่อดังของไทยจะเห็นว่าลีลาการแต่งร้อยกรองตัวอักษรคำพูดหรือ คำบรรยายล้วนแต่ใช้ความประณีตให้สอดคล้องประสานกันทั้งสิ้น เกิดเป็นวรรณกรรมที่ใช้ศิลปะในระดับสูง สามารถน้อมอารมณ์ของผู้อ่านให้คล้อยตามและฝังแน่นอยู่ในอนุสติ ยากที่จะลืมเลือนได้โดยง่าย เช่นเดียวกับการฟังเพลงคลาสสิกของต่างประเทศ ที่ฟังก็ครั้งก็ไม่รู้เบื่อ นับเป็นงานศิลปะอันอมตะ เป็นงานที่ไม่ตาย ไม่ว่าจะนานแสนนานเท่าใดก็ตาม

ทางด้าน**งานสถาปัตยกรรม** เมื่อดูเผิน ๆ อาจไม่รู้ลึกถึงความงามเท่าไรนัก แต่นักปราชญ์หลายท่านยกให้มีความสำคัญ เพราะงานสถาปัตยกรรมสามารถน้อมนำอารมณ์ให้ผู้ชมเห็นความงามได้ ไม่แพ้งานศิลปะประเภทอื่น งานสถาปัตยกรรมให้ความรู้สึกที่งามสง่าลึกซึ้งในตัวเอง เช่น *เขาพระวิหาร* *พาร์ธีนอน* ของกรีก หรือ *พระมหาวีหารวัดสุทัศน์เทพวราราม* เป็นต้น การตกแต่งด้วยความพอดีของสถาปัตยกรรมทั้งสองแห่งที่ยกตัวอย่างมานี้ นับเป็นสถาปัตยกรรมแห่งหนึ่งที่มีความงามยิ่ง เนื่องด้วย **ความพอดี**นี้เป็นความงามอันสูงสุดของศิลปะ บ่อยครั้งที่มนุษย์ยืนอยู่ตรงหน้ามหาวิหารอันใหญ่โต แล้วถูกความงามสง่าเหล่านั้น กดตัวให้มนุษย์ด้อยลงไป บางครั้งได้เกิดการอบรมให้มนุษย์มีสัมมาคารวะต่อสถานที่นั้นก็เป็นเพราะสถาปัตยกรรมชิ้นนั้นนั่นเอง

ในส่วนของ**จิตรกรรมและประติมากรรม**นั้น ศิลปะโดยส่วนใหญ่ที่กล่าวว่ามี ความงาม มักจัดอยู่ใน 2 ประเภทอันเป็นที่รู้จักกันดีโดยทั่วไป โดยงานศิลปะทั้ง 5 ประเภทที่กล่าวมานี้ นักปราชญ์ ได้จัดให้เป็นแม่บทของงานศิลปะโดยทั่วไปที่มีจุดมุ่งหมายในทางเดียวกันคือ **ให้ความงามสูงสุดแก่มนุษย์** รวมไปถึงการให้ความรู้สึกอันประณีต ข้อคิดอันเป็นสารัตถะประโยชน์แก่มนุษย์ เป็นศิลปะบริสุทธิ์ ที่เมื่อระลึกถึงครั้งใด ก็จะได้รับ**ทิพยรส**จากงานศิลปะนั้น ๆ ขึ้นทุกครั้ง

ศิลปะมิใช่เป็นการแสดงออกซึ่งความงามเพียงอย่างเดียว หมายความว่า ศิลปะจะแสดงออกทุกสิ่งทุกอย่าง⁴ เช่น อารมณ์ในมนุษย์ธรรม การปฏิรูปสังคม หรือความลึกซึ้งของศาสนา แม้ว่ารูปแบบของศิลปะจะผิดเพี้ยนห่างไกลจากธรรมชาติเพียงใดก็ตาม เช่น พระพุทธรูปอันเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า หากพิจารณาเพียงพระเศียรจะพบความจริงข้อหนึ่งว่า ปฏิมากรได้ลอกเลียนแบบใบหน้าแห่งแท้จริงของมนุษย์ แต่อาศัยเค้าโครงกายวิภาคของมนุษย์เป็นแบบอย่าง ส่วนรายละเอียดนั้นบิดผันผิดเพี้ยนไปสิ้นกลายเป็นโครงเส้นอ่อนหวานงดงามทั่วพระพักตร์ แม้พระรัศมีเบื้องบนก็เป็นเปลวระชนก แต่มนุษย์ก็กราบไหว้ได้อย่างสนิทใจ นั่นเป็นเพราะการกราบไหว้นั้น เป็นการกราบไหว้ในสัญลักษณ์ที่ศิลปินได้ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาให้เป็นความงามแทนความหมายในบุคลิกลักษณะอันแท้จริงของพระพุทธองค์ นับเป็นตัวอย่างอันดีของงานศิลปะ ที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะที่แท้จริงของงานศิลปะ ซึ่งคุณค่าของงานศิลปะเป็นนามธรรม เป็นเรื่องของจิตวิญญาณที่สัมผัสด้วยใจ⁵

ศิลปะกับธรรมชาตินั้น เดิมทีเดียวอยู่คู่กันมา ส่วนจุดหมายปลายทางนั้นแยกกันไปคนละทิศทาง แต่การเริ่มต้นของศิลปะจะต้องถือธรรมชาติเป็นครูในเบื้องต้นก่อนเสมอ ต่อมาจึงสอดแทรกทัศนะของศิลปินลงไป อันเป็นหัวใจของงานศิลปะ เพราะศิลปินแต่ละคนต่างก็มีแนวทางของตนเอง แม้จะดูเหมือนว่าคล้ายคลึงกัน แต่ในส่วนรายละเอียดย่อมมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเสมอ และด้วยความที่ศิลปะเป็นความงามพิเศษที่ศิลปินได้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ให้ผิดไปจากความงามตามธรรมชาติที่มีอยู่เดิม จึงเรียกว่าศิลปะเป็น **งานสร้างสรรค์ (Creative art)**⁶ เพราะศิลปะเต็มไปด้วยอารมณ์ ความคิดเห็นและทัศนะอันสูงส่งของศิลปะมีชีวิตชีวาอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะอยู่ยุคใดสมัยใด ก็มีค่าอยู่เสมอ ดังนั้นจึงเรียกงานศิลปะว่าเป็น **งานที่ไม่ตาย (Immortal art)** และถึงแม้ว่าศิลปะจะมีระดับสูงต่ำไม่เท่ากัน จึงมีศิลปะบางประเภทที่จำเป็นต้องจำกัดขอบเขตของตนให้อยู่ในระดับกลางเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยของมนุษย์และชีวิตประจำวันที่ฉาบฉวย⁷ ซึ่งมีให้เห็นโดยทั่วไป เช่น หุ่นโชว์เสื้อ รูปโปสเตอร์ ภาพประกอบในหนังสือพิมพ์ นวนิยายบางประเภท ซึ่งเรียกว่าเป็น **ศิลปะประยุกต์ (Applied art)**

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อกันว่าความรู้สึกในทางสุนทรียะนั้น เป็นสิ่งที่มีตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน ซึ่งมนุษย์แต่ละคนมีความรู้สึกประทับใจ หรือสนใจในศิลปะแต่ละอย่างได้ตามธรรมชาติและสภาพแวดล้อมของตนเอง ทั้งนี้ ตามหลักจิตวิทยานั้นประสบการณ์ทางสุนทรียะจะมีลักษณะเพียงเพื่อสนองความต้องการเท่านั้น เช่น อยากฟังเสียงบางเสียงเพื่อสนองความอยากฟัง อยากเห็นสีบางสีเพื่อสนอง

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 90-91.

⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 100.

⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 107.

⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 107.

ศิลปะมิใช่เป็นการแสดงออกซึ่งความงามเพียงอย่างเดียว หมายความว่า ศิลปะจะแสดงออกทุกสิ่งทุกอย่าง⁴ เช่น อารมณ์ในมนุษย์ธรรม การปฏิรูปสังคม หรือความลึกซึ้งของศาสนา แม้ว่ารูปแบบของศิลปะจะผิดเพี้ยนห่างไกลจากธรรมชาติเพียงใดก็ตาม เช่น พระพุทธรูปอันเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า หากพิจารณาเพียงพระเศียรจะพบความจริงข้อหนึ่งว่า ปฏิมากรได้ลอกเลียนแบบใบหน้าแห่งแท้จริงของมนุษย์ แต่อาศัยเค้าโครงกายวิภาคของมนุษย์เป็นแบบอย่าง ส่วนรายละเอียดนั้นบิดผันผิดเพี้ยนไปสิ้นกลายเป็นโครงเส้นอ่อนหวานงดงามทั่วพระพักตร์ แม้พระรัศมีเบื้องบนก็เป็นเปลวระชนก แต่มนุษย์ก็กราบไหว้ได้อย่างสนิทใจ นั่นเป็นเพราะการกราบไหว้นั้น เป็นการกราบไหว้ในสัญลักษณ์ที่ศิลปินได้ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาให้เป็นความงามแทนความหมายในบุคลิกลักษณะอันแท้จริงของพระพุทธองค์ นับเป็นตัวอย่างอันดีของงานศิลปะ ที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะที่แท้จริงของงานศิลปะ ซึ่งคุณค่าของงานศิลปะเป็นนามธรรม เป็นเรื่องของจิตวิญญาณที่สัมผัสด้วยใจ⁵

ศิลปะกับธรรมชาตินั้น เดิมทีเดียวอยู่คู่กันมา ส่วนจุดหมายปลายทางนั้นแยกกันไปคนละทิศทาง แต่การเริ่มต้นของศิลปะจะต้องถือธรรมชาติเป็นครูในเบื้องต้นก่อนเสมอ ต่อมาจึงสอดแทรกทัศนะของศิลปินลงไป อันเป็นหัวใจของงานศิลปะ เพราะศิลปินแต่ละคนต่างก็มีแนวทางของตนเอง แม้จะดูเหมือนว่าคล้ายคลึงกัน แต่ในส่วนรายละเอียดย่อมมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเสมอ และด้วยความที่ศิลปะเป็นความงามพิเศษที่ศิลปินได้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ให้ผิดไปจากความงามตามธรรมชาติที่มีอยู่เดิม จึงเรียกว่าศิลปะเป็น **งานสร้างสรรค์ (Creative art)**⁶ เพราะศิลปะเต็มไปด้วยอารมณ์ ความคิดเห็นและทัศนะอันสูงส่งของศิลปะมีชีวิตชีวาอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะอยู่ยุคใดสมัยใด ก็มีค่าอยู่เสมอ ดังนั้นจึงเรียกงานศิลปะว่าเป็น **งานที่ไม่ตาย (Immortal art)** และถึงแม้ว่าศิลปะจะมีระดับสูงต่ำไม่เท่ากัน จึงมีศิลปะบางประเภทที่จำเป็นต้องจำกัดขอบเขตของตนให้อยู่ในระดับกลางเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยของมนุษย์และชีวิตประจำวันที่ฉาบฉวย⁷ ซึ่งมีให้เห็นโดยทั่วไป เช่น หุ่นโชว์เสื้อ รูปโปสเตอร์ ภาพประกอบในหนังสือพิมพ์ นวนิยายบางประเภท ซึ่งเรียกว่าเป็น **ศิลปะประยุกต์ (Applied art)**

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อกันว่าความรู้สึกในทางสุนทรียะนั้น เป็นสิ่งที่มีตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน ซึ่งมนุษย์แต่ละคนมีความรู้สึกประทับใจ หรือสนใจในศิลปะแต่ละอย่างได้ตามธรรมชาติและสภาพแวดล้อมของตนเอง ทั้งนี้ ตามหลักจิตวิทยานั้นประสบการณ์ทางสุนทรียะจะมีลักษณะเพียงเพื่อสนองความต้องการเท่านั้น เช่น อยากฟังเสียงบางเสียงเพื่อสนองความอยากฟัง อยากเห็นสีบางสีเพื่อสนอง

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 90-91.

⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 100.

⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 107.

⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 107.

ความอยากเห็น เป็นต้น ความพอใจที่เกิดจากการรับรู้โดยไม่สนใจเรื่องผลประโยชน์ (Disinterested) ทำให้ประสบการณ์ทางสุนทรียะแตกต่างจากประสบการณ์อื่น ซึ่งมักจะมีความรู้สึกนึกคิดเรื่องประโยชน์ ติดเข้ามาด้วยเสมอ

ลักษณะทั่วไป ของประสบการณ์ทางสุนทรียะ คือ ทำให้กิจกรรมในชีวิตจริงหยุดพักชั่วคราว เช่น การดูละคร ก็จะต้องรู้สึกว่ ละครคือเรื่องที่แต่งขึ้น ไม่มีอะไรจริงจัง มนุษย์จึงดูละครด้วยความรู้สึกที่ผ่อนคลายความตึงเครียด มีความรู้สึกนึกคิดไปตามเรื่องราวที่กำลังดูนั้น ซึ่งความรู้สึกหรืออารมณ์ทางสุนทรียะจะต้องมีลักษณะที่เป็นความเพลิดเพลินเสมอ เปรียบเสมือนการดูละครเวทีที่สามารถทำให้ผู้ชมเกิดความเพลิดเพลินไปตามเรื่องราวได้ ในอีกทางหนึ่ง หากเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตคงไม่มีผู้ชมละครคนใดรู้สึกสนุก เพราะการเป็นละครทำให้พอใจในความเป็นศิลปะของละคร ดังนั้นประสบการณ์ในความมีสุนทรียะจึงสามารถทำให้มนุษย์ลืมเรื่องราวในชีวิตจริงได้ชั่วคราว ซึ่งลักษณะที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของประสบการณ์ทางสุนทรียะก็คือ "อารมณ์ร่วม" (Empathy) กับการตั้งใจให้ห่างจากความเป็นจริงหรือ ช่องว่างทางจิต (Psychic distance) ศิลปะที่มีลักษณะดังกล่าวนี้อยู่มากก็คือละคร ซึ่งเป็น ศิลปะผสม (Mixed Art) ผู้ดูละครส่วนมากมักนำตนเองเข้าไปเป็นตัวละครที่กำลังโลดแล่นไปตามเรื่องราว แล้วเกิดเป็นความรู้สึกทุกข์หรือสุขตามตัวละครกลายเป็นเรื่องของตนเอง ลักษณะนี้เรียกกันว่าเป็นอารมณ์ร่วมที่ทำให้ความสนุกสนานในเชิงสุนทรียะจากละครที่ดูอยู่หายไปทันที เพราะความมีสุนทรียะที่ถูกต้องต้องแยกระหว่างเรื่องจริงและเรื่องสมมติที่เป็นจินตนาการออกจากกัน เรียกว่า Psychic distance หรือเป็นการตั้งใจให้ห่างจากความเป็นจริง ซึ่งเป็นลักษณะพื้นฐานของความงามทางสุนทรียะ

อย่างไรก็ดี ประสบการณ์ทางสุนทรียะนั้น ยังเป็นปรากฏการณ์ที่สลับซับซ้อน และมีองค์ประกอบอื่นอีกหลายประการ เช่น *ประการแรก* มีความรู้สึกบางอย่างที่ร่างกายหรืออินทรีย์ภาพสามารถรับรู้ได้ แต่ไม่เกิดความรู้สึกในเชิงสุนทรียะ เพราะความรู้สึกเหล่านั้นมีความละเอียดอ่อนและซับซ้อนเกินไป ดังนั้น การที่จะเกิดความประทับใจสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นได้นั้น จำเป็นต้องมีความเข้าใจในสิ่งนั้น หรือมีสุนทรียภาพ และต้องมีประสาทสัมผัสที่สมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่จำเป็นต้องใช้กับเรื่องที่กำลังสนใจอยู่ในขณะนั้น ๆ เช่น ประสาทสัมผัสทางตาเพื่อรับภาพ ประสาทสัมผัสทางจมูกเพื่อรับเสียง เป็นต้น

ประการที่สอง ความรู้สึกเหล่านั้น บางครั้งต้องสร้างอารมณ์บางอย่างขึ้นมาให้เป็นตัวเป็นตน หรือเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา เช่น ในการฟังดนตรี เป็นต้น

ประการที่สาม การรับรู้ต่าง ๆ จะต้องทำหน้าที่ถ่ายทอดความหมายบางอย่างออกมา เช่น ความรู้สึกในขณะที่ดูการนำเสนอละครที่แสดงออกเกี่ยวกับวัฒนธรรมก็ต้องถ่ายทอดวัฒนธรรมออกมาจากเนื้อหาละครที่กำลังนำเสนออยู่ เป็นต้น

ประการที่สี่ การรับรู้เหล่านี้จะต้องก่อให้เกิดอารมณ์บางอย่างแก่ผู้สนใจ เช่น ศิลปะประเภท Non – Representation จะต้องก่อให้เกิดการรับรู้ขึ้นทางประสาทสัมผัสและผ่านร่างกาย เป็นปฏิกิริยาที่ทำให้เกิดความรู้สึกที่ตรงกันขึ้นในใจเป็นการตอบสนองการรับรู้ นั้น เพราะฉะนั้น ร่างกายทุกส่วนจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับความรู้สึกทางสุนทรียะทั้งสิ้น เช่น การฟังดนตรีที่มีจังหวะสนุกสนาน ร่างกายก็จะมีเคลื่อนไหวไปตามจังหวะ และรู้สึกสนุกสนาน หรือการดูละครที่ตื่นเต้นเร้าใจ ร่างกายทุกส่วนก็จะเคลื่อนไหวไปตามความรู้สึกด้วย

ประการที่ห้า ผู้ที่จะรับรู้ในสิ่งต่าง ๆ รอบตัว จะต้องมีความสนใจ เช่น ในขณะที่ดูศิลปะจะต้องรู้ด้วยว่า ตนกำลังดูหรือสนใจอะไรอยู่

การรับรู้ที่นำมาใช้เกี่ยวกับประสบการณ์ทางสุนทรียะมากที่สุด คือ การรับรู้ทางการเห็นและการฟัง เพราะเป็นการรับรู้ที่ใช้ในการติดต่อและถ่ายทอด เมื่อดูหรือฟังจะต้องมีระยะใกล้ไกลที่พอเหมาะแก่การพิจารณา ที่สำคัญ ความประทับใจที่เกิดจากการดูและฟังนั้น จะจารึกอยู่ในความทรงจำได้ดีกว่าความรู้สึกที่ได้รับจากการรับรู้ด้านอื่น ทำให้ศิลปินสามารถแสดงความประทับใจดังกล่าวออกมาในงานศิลปะได้ดีกว่าความรู้สึกที่ได้รับจากการรับรู้ทางอื่นด้วย

อย่างไรก็ดี ประสบการณ์สุนทรียะ อาจแบ่งส่วนประกอบได้เป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นตัวสุนทรียะ ส่วนที่เป็นความรู้สึกสุนทรียะ และส่วนที่เป็นความคิดสุนทรียะ^๑ กล่าวคือ ส่วนที่เป็นตัวสุนทรียะ ได้แก่ วัตถุ สิ่งของต่าง ๆ ทั้งที่เกิดขึ้นเองในธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้าง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ประกอบด้วยโครงสร้างที่เป็นรูปทรงต่าง ๆ เช่น รูปทรงของต้นไม้ เปลือกไม้ พืช ภูเขา น้ำตก เปลือกหอย ฯลฯ ซึ่งมีสีและลักษณะผิวแตกต่างกัน สำหรับรูปทรงที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ อาคารบ้านเรือน สิ่งของเครื่องใช้ ผลงานศิลปะที่มองเห็น เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม ภาพพิมพ์ ฯลฯ ส่วนที่เป็นตัวสุนทรียะนี้อาจรวมถึงตัวบุคคล ตลอดจนวัฒนธรรมของชนชาตินั้น ๆ ด้วย

^๑ อารี สุทธิพันธุ์. "ประสบการณ์สุนทรียะ." กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ดันอ้อ จำกัด, 2533 หน้า 40-43.

วัตถุนุสนทรียะที่เกิดขึ้นเองหรือที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้มีอยู่ก่อนแล้ว เมื่อมนุษย์ไปพบเห็นไปรับรู้วัตถุนุสนทรียะนั้น ๆ ก็จะได้รับประสบการณ์สุทธรียะตามศักยภาพของตน บางคนชื่นชมมากจนเกิดเป็นความรู้สึกทวงแค้น อันทำให้อารมณ์สุทธรียะเบี่ยงเบนเกิดเป็นอคติเข้ามาพัวพันได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อมนุษย์ได้รับประสบการณ์สุทธรียะจากตัวสุทธรียะแล้ว ไม่ว่าจะ เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือไม่ได้สร้างขึ้นก็ตาม ในที่นี้ สามารถแบ่งมนุษย์ออกได้เป็น 2 ประเภทคือ *ประเภทแรก* คือ มนุษย์ผู้เต็มใจอยากสร้างสรรค์จากประสบการณ์ที่ได้รับ ซึ่งเรียกกันว่าเป็น “ช่าง” หรือ “ศิลปิน” และ *ประเภทที่สอง* คือ มนุษย์ผู้เต็มใจเพียงชื่นชมหรือเป็นผู้ดูเท่านั้น ได้แก่ ผู้ที่กำลังศึกษาศิลปะ หรือผู้รักงานศิลปะ มนุษย์ทั้งสองประเภทนี้ ต่างมี *ตัวสุทธรียะ* ร่วมกัน แต่มีพฤติกรรมตอบสนองต่างกัน เช่น มนุษย์ทั้งสองประเภทได้รับ *ตัวสุทธรียะ* จากน้ำตกในธรรมชาติ หลังจากนั้น มนุษย์ผู้เต็มใจสร้างก็อาจจะถ่ายทอดประสบการณ์ด้วยการถ่ายรูปหรือระบายสีตามความถนัดที่มี เกิดเป็นภาพถ่ายหรืองานจิตรกรรมขึ้นมา ในขณะที่มนุษย์ผู้เต็มใจชื่นชมก็สามารถระลึกอารมณ์ประทับใจของตนแล้วนำมาเป็นเชื้อสำหรับการชื่นชมภาพน้ำตกหรืองานจิตรกรรมน้ำตกซึ่งเกิดขึ้นภายหลังนั้นได้

ส่วนที่เป็นตัวสุทธรียะดังกล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของประสบการณ์สุทธรียะ และเป็นส่วนประกอบที่สำคัญยิ่ง เปรียบเสมือนเป็นเหตุที่ส่งผลให้ผู้ได้รับประสบการณ์สุทธรียะเกิดความรู้สึกและความคิดรวบยอด ตามลำดับ

ในส่วนที่เป็นความรู้สึกสุทธรียะ ได้แก่ ความรู้สึกตอบสนองหลังจากที่มนุษย์ได้รับประสบการณ์สุทธรียะแล้ว ซึ่งอาจจะแสดงให้คนอื่นเห็นหรือแอบซ่อนไม่ให้ผู้อื่นเห็นก็ได้ ซึ่งความรู้สึกสุทธรียะนี้เป็นสิ่งที่อธิบายได้ยากเพราะเป็นนามธรรม ดังนั้น ภาษาที่ใช้เป็นการสื่อถึงความรู้สึกจึงนิยมใช้คำว่า “ใจ” เป็นคำสำคัญ เช่น พอใจ จับใจ กินใจ ชาบซึ่งใจ สะใจ ประทับใจ เป็นต้น

สำหรับ *ส่วนที่เป็นความคิดรวบยอด* คือ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับบุคคลผู้ได้รับความรู้สึกและประสบการณ์ทางสุทธรียะแล้วนำมาสร้างเป็นความคิด โดยสรุปว่าสิ่งที่ได้รับนั้นได้ให้ แนวคิดอะไรบ้าง ก่อให้เกิดสำนึกอย่างไร โดยไม่มีผลสรุปเป็นการตอบแทน ซึ่งอาจออกมาในรูปของ *ปรัชญา สาระ วัฒนธรรม ตลอดจน กระบวนการ* ต่าง ๆ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี เมื่อยอมรับว่าประสบการณ์ทางสุทธรียะเป็นส่วนหนึ่งของดำเนินชีวิต ช่วยทำให้ชีวิตมีคุณภาพ มีความสุขและคงไม่ใช้ชีวิตของคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะอีกด้วย ดังนั้น *ประสบการณ์สุทธรียะ* จึงต้องมีการแตกตัวเพื่อประโยชน์ต่อบุคคลอื่นต่อไป นั้นหมายถึง *การส่งต่อ* จากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง เมื่อมนุษย์ตระหนักในความสำคัญของการเลือก ฉะนั้น การแตกตัวของประสบการณ์สุทธรียะส่วนมาก

จึงมักเริ่มจากบุคคลที่มีประสบการณ์สุนทรียะ ต้องการเผื่อแผ่ให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมด้วย ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักการแตกตัวดังต่อไปนี้⁹

1. การแตกตัวจะเกิดขึ้นและพัฒนาจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง เมื่อคนทั้งสองมีโอกาสเหมาะสม รวมทั้งมีบรรยากาศที่เอื้อในการส่งต่อนั้น ๆ ด้วย เช่น เมื่อบุคคลได้ดูผลงานจิตรกรรมที่สะท้อนความเป็นอยู่ของชีวิตแล้ว ต่างคนต่างมีความรู้สึก ก็อาจนำประสบการณ์สุนทรียะ และความคิดเห็นมาแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งโอกาสและบรรยากาศที่ทำให้เกิดประสบการณ์สุนทรียะนี้ ช่วยให้มีเรื่องแปลกใหม่อยู่เสมอ

2. การแตกตัวจะพัฒนาต่อเนื่องจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งได้อย่างมีประสิทธิภาพ ต่อเมื่อคนทั้งสองอยู่ในตำแหน่งการรับรู้จากวัตถุสุนทรียะที่เหมาะสม เช่น การนำนิสิตนักศึกษาไปทัศนศึกษาเพื่อรับทราบประสบการณ์สุนทรียะจากทัศนียภาพตอนเย็น ครูหรือผู้ที่ชื่นชมก่อนคงจะต้องรู้ว่านั่งตำแหน่งไหนจึงจะชื่นชมได้มากที่สุดตามที่ตนคิด จึงพานิสิตนักศึกษาไปตรงนั้น เมื่อนิสิตนักศึกษาเหล่านั้นได้รับรสสุนทรียะแล้ว อาจจะเลือกหาตำแหน่งใหม่ที่คิดว่าเหมาะสมกว่าก็ได้ เป็นต้น สำหรับในเรื่องของผลงานทัศนศิลป์ หรือศิลปะที่มองเห็น การกำหนดตำแหน่งให้แก่ผู้ดูนับว่ามีความสำคัญมาก เช่น งานประติมากรรม อาจมีด้านที่สวยงามเพียงตำแหน่งเดียวสำหรับประติมากรรมประเภทหุ่นสูง และถ้าเป็นประติมากรรมลอยตัว ซึ่งหมายความว่าดูได้รอบตัว ก็อาจมีตำแหน่งมุมมองที่ก่อให้เกิดประสบการณ์สุนทรียะไม่ทุกมุมมองรอบตัวก็ได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับรูปทรงของประติมากรรมนั้น ๆ เป็นสำคัญ

3. การแตกตัวเพื่อพัฒนาประสบการณ์สุนทรียะจากคนหนึ่งไปสู่หลายคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ จะเกิดขึ้นได้ผลอย่างดียิ่งก็ต่อเมื่อผู้แพร่มีความเป็นสุนทรียะโดยสมบูรณ์ทั้งกาย วาจา ใจ มีทัศนคติเกี่ยวกับความงามสม่ำเสมอ เช่น การจัดรายการทัศนจรทางโทรทัศน์ ผู้จัดรายการต้องจัดด้วยใจรัก มิใช่จัดเพราะจำใจต้องจัด เพื่อให้รายการออกมาสามารถมอบความสุขให้แก่ผู้ชมได้ทุกครั้ง เป็นต้น

สำหรับสิ่งที่ถกเถียงกันมากเกี่ยวกับสุนทรียะ คือ การหาคำตอบว่าความงามอยู่ที่ไหน หรือตำแหน่งของความงาม (The Focus of Beauty) ความแตกต่างของทรรคนะเหล่านี้เป็นเหตุให้เกิดทฤษฎีความงามขึ้นหลายทฤษฎี

นักคิดในกลุ่มสังคมนิยมเชื่อกันว่า ความงามเป็นคุณสมบัติของวัตถุ (Beauty as the Quality of an Object) เนื่องจากความงามเป็นคุณสมบัติของวัตถุ เป็นสิ่งที่มีอยู่ในเนื้อหาของวัตถุ และเป็น

⁹ อารี สุทธิพันธุ์ "ประสบการณ์สุนทรียะ" กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ดันเอด์ จำกัด, 2533 หน้า 44-45.

สิ่งที่ติดมากับวัตถุตั้งแต่เริ่มเกิดมีวัตถุขึ้นนั้นขึ้นมา ความสวยงามของวัตถุมีอยู่เสมอตลอดเวลา ไม่ว่ามนุษย์จะสนใจหรือไม่ ความงามของวัตถุไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสนใจของผู้มอง เพราะผู้มองไม่ได้เป็นผู้สร้างความงามให้เกิดขึ้นแก่วัตถุนั้น แต่การที่มนุษย์สนใจวัตถุนั้นก็เพราะความงามที่วัตถุนั้นมีอยู่แต่เดิมแล้ว ฉะนั้น นักคิดในกลุ่มสังคมนิยมจึงเชื่อในทฤษฎีที่ยืนยันว่า ความงามเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในเนื้อวัตถุนั้น และวัตถุเท่านั้นที่เป็นแหล่งของความงาม ซึ่งพวกเขาได้ให้เหตุผลสนับสนุนทฤษฎีนี้ว่า¹⁰

(1) ความงามของวัตถุเกิดจากสีและทรวดทรงของวัตถุเอง และเนื่องจากสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในวัตถุนั้น เพราะฉะนั้น ความงามจึงเป็นสิ่งที่มิอยู่ในเนื้อของวัตถุนั้นเองด้วย

(2) ความงามเป็นสิ่งที่ไม่อาจอธิบายได้โดยไม่ต้องมีวัตถุวิสัยหรือตัวกลาง เนื่องจากตัวกลางนั้นต้องเป็นวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้น ความงามซึ่งจะต้องอาศัยวัตถุเป็นเครื่องอธิบายนั้น จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องเกี่ยวเนื่องกับวัตถุ หรือเป็นวัตถุวิสัย

(3) มนุษย์อาจเกิดความประทับใจในเรื่องราวทางวรรณคดีบางเรื่องหรือบันเทิงต่าง ๆ อยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ครั้นเมื่อเวลาผ่านไป ความประทับใจก็อาจเปลี่ยนแปลงไป แต่ไม่ได้หมายความว่า ความงามของวรรณคดีเหล่านั้นจะเปลี่ยนแปลงไปด้วย แต่โดยเหตุผลแล้วก็ต้องยอมรับว่า วรรณคดีหรือเรื่องราวบันเทิงเหล่านั้นยังคงไว้ซึ่งความงามอยู่ และจะยังคงมีอยู่ตลอดไป ไม่ว่ามนุษย์จะสนใจ หรือไม่ก็ตาม

(4) มนุษย์รู้เรื่องความงามได้โดยอาศัยการรับรู้ทางสุนทรียะเช่นเดียวกับการที่มนุษย์รู้ข้อเท็จจริงได้โดยอาศัยความประจักษ์ทางประสาทสัมผัส หมายความว่า มนุษย์ตัดสินใจความผิดถูกของความประจักษ์โดยอาศัยข้อเท็จจริงทางวัตถุฉันใด มนุษย์ก็สามารถตัดสินปัญหาทางสุนทรียะโดยอาศัยความงามของวัตถุได้ฉันนั้น นอกจากนี้ ความผิดพลาดของความประจักษ์ทางกายนั้น มนุษย์จะนำมาเป็นข้ออ้างว่า ข้อเท็จจริงไม่ใช่วัตถุวิสัยนั้น ไม่เป็นการถูกต้อง ฉันใดก็ฉันนั้น ความผิดพลาดหรือความเป็นที่แตกต่างกันในเรื่องของสุนทรียะนั้น จะต้องนำมาเป็นข้อยืนยันว่าความงามมิใช่เป็นวัตถุวิสัยก็ไม่ถูกต้องเช่นเดียวกัน

¹⁰ สุชาว์ พลอยชุม. "สุนทรียศาสตร์ ปัญหาและทฤษฎีเกี่ยวกับความงามและศิลปะ." โครงการตำราภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2534 หน้า 13 - 14.

อย่างไรก็ดี ทฤษฎีดังกล่าวยังคงมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง ได้แก่ ในเรื่องของคุณสมบัติของวัตถุ และการตัดสินทางสุนทรียะ กล่าวคือ เกี่ยวกับคุณสมบัติของวัตถุ เช่น สี เสียง ฯลฯ ที่ถือว่าเป็นสิ่งเดียวกันนั้น คุณสมบัติดังกล่าวเป็นเพียงเงื่อนไขของคุณค่าทางสุนทรียะหรือความงามเท่านั้น มิใช่เป็นตัวคุณค่าหรือความงามโดยตรง ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ จะเป็นความงามขึ้นมาได้ก็เพราะมีความสัมพันธ์กับบุคคลที่ประทับใจหรือเห็นคุณค่า เพราะถ้าบุคคลไม่ประทับใจในความงามแล้ว วัตถุและคุณสมบัติของวัตถุก็จะมีคุณค่าในทางสุนทรียะไปได้เลย

นอกจากนี้ การถือว่าความงามกับคุณสมบัติของวัตถุเป็นอันเดียวกัน แท้จริงแล้ว มีเพียงคุณสมบัติของวัตถุเท่านั้นที่คงอยู่ตลอดไป ในขณะที่ความงามของวัตถุอาจเปลี่ยนแปลงได้ตาม กาลเวลา หรือตามบุคคลที่มองว่างามหรือไม่ แสดงให้เห็นว่า บุคคลมีบทบาทสำคัญในการตีค่าทางสุนทรียะในทุกกรณี เพราะถ้าบุคคลเห็นหรือประทับใจในคุณค่า วัตถุก็จะมีคุณค่าทางสุนทรียะ เป็นสิ่งสวยงามขึ้นมาสำหรับบุคคลนั้น

ส่วนการตัดสินทางสุนทรียะนั้น จำเป็นต้องตระหนักอยู่เสมอว่าเป็นการกล่าวถึงความรู้สึกหรือปฏิกิริยาของมนุษย์ที่มีต่อวัตถุชิ้นหนึ่งในขณะนั้น และการตัดสินในทางสุนทรียะนั้นเกิดขึ้นหลังจากที่ได้ยอมรับแล้วว่าสิ่งนั้นเมื่ออยู่จริง เช่น เมื่อเห็นตุ๊กตา มนุษย์ยอมรับว่าตุ๊กตาเมื่ออยู่จริง แต่เมื่อเกิดความรู้สึกว่า “ตุ๊กตานั้นสวย” หมายความว่า ได้เกิดการตัดสินทางสุนทรียะแล้ว คือการเกิดมีปฏิกิริยาต่อตุ๊กตานั้นเอง

สำหรับทฤษฎีที่เกี่ยวกับประสบการณ์ทางสุนทรียะเป็นการอธิบายให้ความหมายของสุนทรียะว่า **ความงามคือความรู้สึกเพลิดเพลิน (Beauty as the Feeling of Pleasure)** ซึ่งทำให้นักคิดในกลุ่มจิตวิสัยหลายคนสรุปว่า ความงามก็คือความเพลิดเพลินด้วยถือว่าบุคคลเป็นแหล่งคุณค่าทางสุนทรียะหรือแหล่งของความงาม ทฤษฎีนี้บางครั้งก็เรียกว่า “คุณค่าอยู่ที่ความสนใจ” (*Interest Theory of Value*)¹¹ เพราะตามทฤษฎีนี้ถือว่า คุณค่ากับความสนใจของบุคคลที่มีต่อวัตถุนั้นเป็นอันเดียวกัน โดยไม่คำนึงว่าวัตถุนั้นจะมีคุณสมบัติอย่างไร ซึ่งนักคิดที่มีความเห็นว่าเป็น จิตวิสัยดังกล่าวนี้ มีความเห็นตรงกันข้ามกับนักคิดในกลุ่มวัตถุวิสัยนิยมที่ถือว่าคุณค่ากับคุณสมบัติเป็นสิ่งเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ทรรศนะดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าการตีคุณค่าทางสุนทรียะนั้น การตีความส่วนใหญ่จะเน้นที่**ความประทับใจหรือการเห็นคุณค่า**ของบุคคลที่มีต่อวัตถุเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะถ้าไม่มีใครประทับใจหรือไม่ใครเห็นคุณค่า การตีคุณค่าวัตถุต่าง ๆ เหล่านี้ว่ามีคุณค่าทางสุนทรียะหรือไม่ก็เป็น

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16-17.

ไปไม่ได้ อีกประการหนึ่งก็คือ ความเป็นจิตวิสัยของคุณค่าทางสุนทรียะ มิใช่เป็นความรู้สึกเฉพาะตัวที่มีเฉพาะนักจิตวิสัยนิยมเท่านั้น แต่นักจิตวิสัยนิยมเชื่อว่า สิ่งที่เป็นจิตวิสัยนั้นเป็นสิ่งที่หลาย ๆ คนอาจมีได้เหมือน ๆ กัน แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีคุณสมบัติเหมือน ๆ กัน โดยในความเป็นมนุษย์ คุณสมบัติเหล่านี้ทำให้มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดในทางสุนทรียะได้เหมือนกัน แต่อาจจะเล็กน้อยต่างกัน

นอกจากนี้ ในทรรศนะของกลุ่มจิตวิสัยนิยมที่เชื่อว่าคุณสมบัติของวัตถุไม่มีความสำคัญต่อคุณค่าทางสุนทรียะนั้น ก็ไม่ถูกต้องไปทีเดียว เพราะคุณสมบัติเหล่านั้น เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จำเป็นต่อคุณค่าทางสุนทรียะ เพราะถ้าวัตถุไม่มีคุณสมบัติอะไรเลย คุณค่าทางสุนทรียะก็ไม่อาจจะมีขึ้นได้เหมือนกัน ฉะนั้น การตีคุณค่าทางสุนทรียะ คุณสมบัติจึงมีความสำคัญเท่า ๆ กับปฏิกิริยาตอบสนองของบุคคลที่มีคุณสมบัตินั้น

ส่วนในการตีคุณค่าทางสุนทรียะนั้น นักจิตวิสัยนิยมถือว่าไม่เกี่ยวข้องกับสติปัญญา¹² เพราะการตัดสินคุณค่าทางสุนทรียะนั้นไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน ไม่มีเหตุผล และไม่ต้องใช้ความรู้ความสามารถแต่อย่างใด ทั้งนี้ ในการตัดสินคุณค่าอย่างหนึ่งอย่างใดจะต้องพิจารณาถึงสิ่งที่มนุษย์ให้ความสนใจนั้นว่าจะก่อให้เกิดผลอะไรแก่ผู้สนใจบ้างทั้งทางกายและทางจิตใจ การพิจารณาดังกล่าวนี้ก็คือ การใช้ **สติปัญญาหรือเหตุผลในการตีคุณค่าทางสุนทรียะ** อันจะขาดเสียไม่ได้ อีกทั้งสิ่งที่ก่อให้เกิดความเพลิดเพลินใจก็เชื่อว่าสวຍงามทั้งหมด ในการที่จะตัดสินว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดสวຍงาม มิใช่พิจารณาเพียงรูปร่าง แต่ต้องพิจารณาว่าสิ่งนั้นก่อเนื่องต่อรูปร่างที่ให้ความสนใจต่อสิ่งนั้นอย่างไรอีกด้วย นั่นคือ เป็นการวินิจฉัยความงามที่ได้มาตรฐาน ดังนั้น ปัญญาและเหตุผลจึงมีบทบาทที่สำคัญมาก ถึงแม้ว่าประสบการณ์ทางสุนทรียะนั้นจะมีพื้นฐานเป็นอารมณ์สะท้อนใจก็ตาม รวมไปถึงหลักเกณฑ์ที่มนุษย์หรือสังคมนั้นได้กำหนดขึ้นมาด้วยว่าอย่างไรคือสิ่งสวຍงาม กล่าวคือ การอธิบายเกี่ยวกับการตีคุณค่าทางสุนทรียะให้ยุติธรรมจะต้องคำนึงถึงหลักเกณฑ์เชิงจิตวิสัยดังกล่าวนี้ด้วย

ขณะเดียวกัน ในอีกแง่มุมหนึ่งนักคิดบางคนก็เชื่อว่าคุณค่าและความงามมิใช่เป็นจิตวิสัยอย่างสิ้นเชิงและมีได้เป็นจิตวิสัยอย่างสิ้นเชิงด้วย หากแต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง วัตถุกับบุคคล หมายความว่า **ความงามก็คือความสัมพันธ์ (Beauty as Relation)** ซึ่งทรรศนะนี้ ได้รับ การยอมรับ เพราะการให้ความสัมพันธ์ทั้งวัตถุและบุคคล โดยนักคิดในกลุ่มนี้ได้อธิบายไว้ว่า **คุณค่าและความงามเป็นความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองสิ่ง ไม่ใช่เพียงความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุกับบุคคลเท่านั้น** หากแต่คุณค่าความงามเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่จากความสัมพันธ์ของสองสิ่งที่กล่าวข้างต้น นั่นคือ การตีคุณค่าทางสุนทรียะนั้น

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

ตัวบุคคลกับวัตถุต่างทำหน้าที่ของตน โดยตัวบุคคลทำหน้าที่เป็นผู้ให้ความสนใจและตัววัตถุทำหน้าที่เป็นสิ่งที่ถูกสนใจ ความงามจึงเกิดขึ้นมา ทั้งนี้ มนุษย์จะต้องยอมรับว่า ความสัมพันธ์สองสิ่งนี้เป็นพื้นฐานของคุณค่าทางสุนทรียะแต่ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นไม่ใช่ตัวความงามหรือคุณค่าทางสุนทรียะ

ดังนั้น ในเวลาต่อมาจึงมีนักคิดที่กล่าวถึงทฤษฎีที่เน้นองค์ประกอบของความงาม โดยมองเห็นว่า **ความงามเป็นอุบัติการณ์ใหม่ (Beauty as Emergent)** หรือที่เรียกกันว่า Emergent Theory of Value¹³ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นทฤษฎีที่มีเหตุผลที่สุด ทั้งนี้ นักคิดในทฤษฎีนี้ได้อธิบายความงามหรือคุณค่าทางสุนทรียะว่าเป็นอุบัติการณ์ใหม่จากกระบวนการที่เกิดขึ้น โดยมีองค์ประกอบหรือเงื่อนไขดังนี้

ประการแรก ความงามจะต้องมี **ตัวประกอบ (Fact)** ซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวและขาดไม่ได้ในการหาคุณค่าทางสุนทรียะ เพราะถ้าไม่มีสิ่งนี้ คุณค่าทางสุนทรียะก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ตัวประกอบนั้น อาจจะเป็นศิลปะวัตถุหรือธรรมชาติก็ได้ โดยสิ่งนั้นจะต้องอยู่ในที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการพิจารณาหรือประเมินคุณค่า ซึ่งคุณค่าทางสุนทรียะก็คือ สิ่งที่มีอยู่กับตัวประกอบแล้ว มนุษย์เป็นผู้ตัดสินว่าตัวประกอบนั้นมีคุณค่าและมีความงามหรือไม่

ประการที่สอง คุณค่าและความงามจะต้องมีตัวบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการตีคุณค่าของตัวประกอบนั้น เพื่อที่จะให้เกิดความรู้สึกประทับใจต่อตัวประกอบนั้นทางสุนทรียะ นอกจากนี้ บุคคลยังต้องมีประสาทสัมผัสที่จำเป็นต่อการตีคุณค่าของตัวประกอบอย่างสมบูรณ์ด้วย ซึ่งความสามารถทางสุนทรียะนี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน แต่อาจจะมากหรือน้อยแตกต่างกันไป ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงสามารถรับรู้ทางสุนทรียะได้

ประการที่สาม คุณค่าความงามจะต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันระหว่างตัวประกอบกับบุคคล ซึ่งความใกล้ชิดดังกล่าวอาจเป็นไปได้ทั้งทางกายและทางใจ กล่าวคือ วัตถุจะต้องอยู่ในตำแหน่งที่บุคคลสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน หรือบุคคลจะต้องมีจิตใจอยู่ในสภาพที่เหมาะสมในการรับรู้หรือสนใจต่อตัวประกอบนั้นด้วย

ประการที่สี่ คุณค่าความงามจะต้องมีหลักเกณฑ์บางอย่างสำหรับบุคคลในการใช้เป็นมาตรฐานสำหรับการตีคุณค่าทางสุนทรียะของวัตถุ ซึ่งหลักเกณฑ์นี้ บุคคลอาจนำมาใช้ โดยตรงหรือทางอ้อม

¹³ เรื่องเดียวกัน, 20 - 21.

ก็ได้ และหลักเกณฑ์ที่มีอยู่อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเทศะหรือกาลเวลา เมื่อหลักเกณฑ์เปลี่ยนแปลง การตีคุณค่าทางสุนทรียะของบุคคลก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย

ประการที่ห้า ถ้าปรากฏว่าตัวประกอบที่ต้องการหาคุณค่านั้นเข้าหลักเกณฑ์ อันเป็นมาตรฐานที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้ว ก็จะตัดสินได้ว่า ตัวประกอบนั้นมีคุณค่าทางสุนทรียะหรือมีความงามหรือไม่ และสิ่งที่มีคุณสมบัติเข้าหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้หรือที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ก็ย่อมจะก่อให้เกิดความพอใจในแง่ของสุนทรียะแก่บุคคลด้วย

จากการอธิบายกระบวนการหาคุณค่าทั้ง 5 ประการข้างต้น ทำให้สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า **คุณค่าทางสุนทรียะหรือความงามนั้น เป็นผลที่เกิดจากกระบวนการหาคุณค่า** กล่าวคือ ตัวประกอบได้ชื่อว่าสวยงามก็เพราะมนุษย์ให้ความสนใจ ตามความต้องการทางสุนทรียะของบุคคล โดยอาศัยหลักเกณฑ์บางประการเป็นเครื่องตัดสิน ดังนั้น คุณค่าทางสุนทรียะจึงเป็นเพียงผลผลิตหรือสิ่งที่เกิดขึ้นจากการตีคุณค่าของบุคคล ส่วนคุณค่าทางสุนทรียะก็มีใช้สิ่งเดียวกับสิ่งที่มนุษย์รับรู้ในขณะนั้น เพราะสิ่งนั้นก็ป็นวัตถุซึ่งมีอยู่ธรรมชาติ การที่มนุษย์จะรู้จักหรือไม่ สิ่งนั้นก็ยังมีอยู่ เพราะคุณค่าเกิดขึ้นจากความรู้จักคุณค่าของบุคคล ทั้งนี้เพราะตัววัตถุเองก็ไม่ใช่ตัวคุณค่า แต่ตัวประกอบนั้นกลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าได้ก็ต่อเมื่อบุคคลรู้คุณค่าของวัตถุตามระดับความพอใจทางสุนทรียะของบุคคลนั้น ซึ่งคุณค่าทางสุนทรียะอาจเปลี่ยนแปลงได้ในขณะที่ตัวประกอบนั้นก็ยังคงมีอยู่ตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

สำหรับการตัดสินทางกายภาพหรือข้อเท็จจริง มีความแตกต่างจากการตัดสินทางคุณค่า ตัวอย่างเช่น เมื่อมนุษย์เห็นภาพถ่าย ส่วนใหญ่ยอมรับว่ามีภาพถ่าย (ตัวประกอบ) อยู่จริง แต่เมื่อมองและตัดสินว่าภาพถ่ายนั้นมีความสวยงาม แสดงว่าได้เกิดการตีคุณค่าทางสุนทรียะแล้ว ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการตัดสินทางข้อเท็จจริงเป็นการตัดสินใจในขั้นรับรู้ทางประสาทสัมผัสและขั้นบรรยายความหมายของข้อเท็จจริง ส่วนการตัดสินทางสุนทรียะนั้นเป็นการตัดสินในขั้นให้คุณค่าและประเมินคุณค่าข้อเท็จจริง ทั้งนี้ หากไม่รู้จักคุณค่าหรือไม่มีการให้คุณค่าตามความต้องการหรือตามหลักสุนทรียะแล้ว การตัดสินทางคุณค่าก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ในขณะที่การตัดสินข้อเท็จจริงไม่ต้องมีองค์ประกอบดังกล่าวเลย จึงเห็นได้ว่าการตัดสินทางข้อเท็จจริงไม่เกี่ยวกับการแสดงปฏิกิริยาของบุคคลกับปฏิกิริยาทางอารมณ์ของบุคคล ในขณะที่การตัดสินทางสุนทรียะนั้นถ้าไม่กล่าวถึงปฏิกิริยาของบุคคลกับปฏิกิริยาทางอารมณ์ของบุคคลแล้ว ก็ไม่สามารถทำความเข้าใจได้ เพราะนอกจากบุคคลจะต้องรู้ว่าข้อเท็จจริงมีอยู่จริงในฐานะที่รับรู้แล้ว ในการตัดสินทางสุนทรียะนั้นบุคคลจะต้องรู้อีกด้วยว่าบุคคลนั้นมีปฏิกิริยาและรับรู้ต่อข้อเท็จจริงนั้นอย่างไร แต่ต้องไม่ลืมว่า การตัดสินทางสุนทรียะจะต้องอาศัยการตัดสินทางข้อเท็จจริงด้วยเสมอ กล่าวคือ

การตัดสินใจเลือกทางสุนทรียะจะเป็นไปอย่างสมเหตุสมผลที่สุดได้นั้น บุคคลต้องมีความเข้าใจในข้อเท็จจริงอันเป็นเรื่องราวของวัตถุนั้นๆ อย่างกระจ่างด้วย

ส่วนการอธิบายถึงคุณค่าทางสุนทรียะหรือความงามนั้น *Emergent Theory of Value* ได้อธิบายไว้ว่ามีใช้เป็นวัตถุวิสัยหรือจิตวิสัยอย่างใดอย่างหนึ่ง หากแต่เป็นทั้งสองอย่างประกอบกัน เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการตีคุณค่าอันสลับซับซ้อน ประกอบไปด้วยองค์ประกอบทั้งที่เป็น จิตวิสัย และ วัตถุวิสัย

Emergent Theory of Value นี้ เป็นทฤษฎีที่นับว่ามีเหตุผลดีกว่าทฤษฎีอื่น ๆ ที่นำส่วนดีของแต่ละทฤษฎีมารวมกัน เป็นการยอมรับข้อถูกของนักวัตถุวิสัยนิยมที่ว่า ตัวประกอบที่ต้องการจะตีคุณค่านั้นต้องเป็นตัวประกอบที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัว และมีความเห็นที่ตรงกับนักจิตวิสัยนิยมที่ยอมรับว่าการรู้จักคุณค่าของตัวประกอบของบุคคลนั้น เป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นต่อการตีคุณค่าทางสุนทรียะ อีกทั้งยังเห็นด้วยกับกลุ่มสัมพันธนิยมในประเด็นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับตัวประกอบว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการตีคุณค่า แต่ถือว่าตัวคุณค่าเป็นอุบัติการณ์จากความสัมพันธ์นั้น

อย่างไรก็ดี แม้จะกล่าวว่าศิลปะเป็นการแสดงถึงการแสวงหาความงามของมนุษย์ แต่แท้จริงแล้ว ความงามก็ไม่ได้เป็นสิ่งเดียวที่มนุษย์ต้องการแสวงหา เพราะมนุษย์ยังพยายามแสวงหาคุณค่าทางจิตวิญญาณอย่างอื่นอีก เช่น ความดีทางศีลธรรม ความจริงทางปัญญา ความสมบูรณ์ทางปัญญาหรือศาสนา ฯลฯ คุณค่าเหล่านี้ล้วนเป็นคุณค่ามูลฐานที่ไม่สามารถจะนำคุณค่าอย่างหนึ่งไปแทนคุณค่าอีกอย่างหนึ่งได้ ประเด็นนี้เองที่ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างคุณค่าเหล่านี้

ในด้าน **ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับศีลธรรม (Art and Morality)** นั้น ศิลปินกับนักสุนทรียศาสตร์มักมีข้อถกเถียงใน 2 ประเด็น คือ *ศิลปะเกี่ยวข้องกับศีลธรรมหรือไม่* และถ้าเกี่ยวข้องกันก็จะเกิดปัญหาตามมาว่า *ศิลปะควรจะเป็นส่วนประกอบของศีลธรรมหรือไม่*¹⁴

ประเด็นปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับศีลธรรมนั้น มักกล่าวกันว่า ศิลปะทำให้คนมีศีลธรรมหรือเลื่อมศีลธรรมได้หรือไม่ ด้วยเหตุผลที่ว่า ศิลปะนั้นเป็นสื่อสำหรับถ่ายทอดอุดมคติทางจริยธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างหนึ่ง ซึ่งอุดมคติดังกล่าวดังกล่าวอาจเป็นในรูปของศิลปะวัตถุบ้าง ตัวแสดงในละครบ้าง เมื่อคนได้ดูศิลปะวัตถุหรือละครแล้ว อาจเกิดความหวั่นไหวไปตามแรงจูงใจ

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

นอกจากนี้ ศิลปะยังทำหน้าที่เป็นพลังที่ก่อให้เกิดเอกภาพเช่นเดียวกับที่ศิลปะสามารถปลุกคนให้รับรู้ต่อสภาพของตน หรือแม้แต่แสดงให้เห็นถึงความชั่วร้ายของสังคม อาจทำให้คนเกิดความรู้สึกอยากจัดสิ่งชั่วร้ายออกไป พร้อม ๆ กับที่ศิลปะสามารถสร้างภาพโลกที่ดีให้คนเกิดความรู้สึกกระตือรือร้นที่จะทำโลกจินตนาการให้เป็นจริงได้อีกด้วย

ในทางกลับกัน นักสุนทรียศาสตร์บางคนมีความเห็นว่า ศิลปะไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม ทั้งมิใช่มีศีลธรรมหรือไม่ด้วย แต่วัตถุประสงค์ของศิลปะคือการทำให้จิตใจของคนเปล็ดเปล็นเท่านั้น ส่วนปัญหาที่ว่า ศิลปะควรจะเป็นส่วนประกอบของศีลธรรมหรือไม่นั้นนักปราชญ์อย่าง เพลโต ซึ่งเป็นนักคิดคนแรกที่ยืนยันว่า ศิลปะเป็นส่วนประกอบของศีลธรรม โดยเฉพาะเรื่องของวรรณคดีและดนตรี เพราะเขาเชื่อว่า เรื่องราวของวรรณคดีที่ดีงาม สามารถสอนเด็กให้มีศีลธรรมได้ และเพลงที่ไพเราะก็สามารถทำให้จิตใจของผู้ฟังเกิดความสงบเย็น ซึ่งมีบางทฤษฎะที่ยืนยันว่า ศิลปะมิได้มีคุณค่าต่ำต้อยไปกว่าศีลธรรมเลย¹⁵ โดยได้อธิบายว่าวัตถุประสงค์ของศิลปะนั้นมิใช่เพื่อนำไปปฏิบัติ แต่เพื่อความสวยงามเท่านั้น ฉะนั้นหากต้องการให้นำศิลปะ ไปใช้เพื่อปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลทางศีลธรรมก็อาจเป็นการคาดหวังที่เกินขอบเขตของศิลปะมากเกินไป เช่นเดียวกับความเป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้เกิดสงครามด้วยการร้องเพลงหนึ่งแล้วยุติสงครามด้วยเพลงอีกเพลงหนึ่ง

บางทฤษฎะ กล่าวไว้ว่าการถือว่าศิลปะมีคุณค่าเป็นรองศีลธรรมนั้นเท่ากับเป็นการลดคุณค่าทางสุนทรียะ เพราะหากไม่มีคุณค่าทางสุนทรียะแล้วก็จะเกิดมีช่องว่างอันถาวรขึ้นโดยไม่อาจนำคุณค่าอื่นมาทดแทนให้เต็มได้ นอกจากนี้ บางทฤษฎะยังกล่าวว่า มิใช่เฉพาะศิลปะเท่านั้นที่มีอิทธิพลต่อศีลธรรมของประชาชน แต่ศิลปะเป็นเพียงสิ่งหนึ่งในหลาย ๆ สิ่งที่มี อิทธิพลต่อประชาชน เช่น ศาสนา การศึกษา เป็นต้น ด้วยเหตุนี้เอง ศิลปะจะมีส่วนทำให้คนมีศีลธรรมหรือไร้ศีลธรรมอย่างไรนั้น ก็ต่อเมื่อสภาพแวดล้อมอื่น ๆ อำนวยหรือสนับสนุนเท่านั้นเอง ฉะนั้น การเข้าใจว่าศิลปะเป็นสิ่งเดียวที่มีอิทธิพลต่อศีลธรรมของประชาชนจึงเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง

สรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่า ความสำคัญของศิลปะและศีลธรรมควรมีเท่า ๆ กัน เพราะศิลปะเป็นการสร้างคุณค่าชนิดหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นความเปล็ดเปล็นทางสุนทรียะให้เป็นรูปร่างขึ้น ทั้งนี้ ในชีวิตมนุษย์นั้น ควรมีความรู้สึกต้องการคุณค่าทางสุนทรียะอยู่ด้วย และคุณค่านี้จะได้รับการตอบสนองด้วยศิลปะเท่านั้น แต่สิ่งสำคัญก็คือ มนุษย์จะต้องไม่นำศิลปะไปใช้ให้เกิดความเสียหายแก่ศีลธรรม จึงไม่ควรนำศิลปะเป็นส่วนประกอบของศีลธรรมโดยไม่จำเป็น และไม่ควรถ้าให้ศีลธรรมได้รับความเสียหายเพื่อ

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80 - 81.

ประโยชน์แก่ศิลปะด้วย **วิธีที่ดีที่สุด** คือ ต้องยอมรับว่าทั้งศิลปะและศีลธรรมต่างเป็นตัวของตัวเองแต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน และการแสวงหาคคุณค่าของทั้งศิลปะและศีลธรรม จะต้องแสวงหาในฐานะเป็นคุณค่าที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว

ในด้าน **ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับความจริง (Art and Truth)** นั้น ได้มีการอธิบายไว้ว่า ในขณะที *เพลโต* มีความคิดว่าศิลปะเป็นการบิดเบือนความจริง เขาเชื่อว่าความจริงนั้น มนุษย์จะต้องเรียนรู้หรือเข้าใจด้วยการใช้เหตุผลบริสุทธิ์หรือการเพ่งพินิจด้วยใจ ส่วนศิลปะจะแสดงให้เห็นเฉพาะสิ่งที่เกี่ยวข้องกับผัสสะหรือสัมผัสได้เท่านั้น ในทางกลับกัน *อริสโตเติล* มีความเห็นว่า ความจริงสากลบางอย่างสามารถอธิบายและถ่ายทอดได้เป็นอย่างดีด้วยสื่อศิลปะ¹⁶ เพราะศิลปะจะช่วยสรรหาสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือรูปร่างที่เหมาะสมมาอธิบายความจริงเหล่านั้น และ *อริสโตเติล* ถือว่าความจริงที่ถ่ายทอดมาทางศิลปะนั้น จิตสำนึกของมนุษย์จะทำให้เกิดความสนใจและทำให้สามารถรับรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะความจริงเหล่านั้นถ่ายทอดออกมายังจิตสำนึกโดยอาศัยสื่อหรือเครื่องมือทางผัสสะ กระตุ้นให้จิตสำนึกเกิดความรู้สึกสนใจ โดยไม่ต้องคำนึงถึงการปฏิบัติหรือเรื่องของการใช้ประโยชน์

อย่างไรก็ดี นักสุนทรียศาสตร์หลายท่านยังคงมีความเชื่อว่า ความจริงที่ถ่ายทอดออกมาทางศิลปะนั้นไม่เป็นสิ่งสากล ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเรื่องของบุคคล โดยศิลปินจะอาศัยการแสดงออกซึ่งอารมณ์เป็นเครื่องมือ แล้วสร้างความจริงขึ้นมาในรูปแบบศิลปะของเขาเอง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอความจริงที่มีความหมายในตัวเอง ที่เกิดจากลักษณะของตัวบุคคล เมื่อความจริงได้รับการยอมรับก็จะถูกนำมาใช้ต่อไป ถึงแม้ว่าศิลปินสามารถอาศัยศิลปะของตัวประกอบเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความจริงสากลได้ แต่ในขณะเดียวกันต้องเข้าใจด้วยว่า คุณค่าทางสุนทรียะของศิลปะนั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับความจริงที่อาศัยศิลปะเป็นเครื่องถ่ายทอดไปทุกอย่าง ดังนั้น ความหมายอันเป็นเรื่องราวของความจริงในรูปทรงอันเป็นเรื่องของผัสสะ จึงเป็นสองสิ่งสำคัญที่มีความสำคัญต่อศิลปะ และทั้งสองสิ่งนี้รวมเข้าด้วยกันจึงเกิดเป็นคุณค่าทางสุนทรียะหรือความงามขึ้น

ส่วน **ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับศาสนา (Art and Religion)** นั้น ด้วยความที่ศิลปินและนักการศาสนาเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นนักสร้างสรรค์เหมือนกัน เป็นผู้ที่มีแรงกระตุ้นในการพยายามอธิบายประสบการณ์ภายในหรือความรู้สึกภายในออกมาให้คนอื่นที่มีอารมณ์เหมือน ๆ กันได้รับรู้เช่นเดียวกับที่ตนรู้เห็นเท่าที่จะสามารถกระทำได้ ดังนั้น ศิลปะกับศาสนาจึงดูเหมือนว่ามีต้นกำเนิดที่เหมือนกันในแง่จิตวิทยา

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 82 - 83.

ส่วนข้อแตกต่างก็คือ นักการศาสนาพยายามอธิบายความรู้สึกทางศาสนา ส่วนศิลปินก็พยายามอธิบายความรู้สึกทางสุนทรียะ และอารมณ์ทางสุนทรียะเอง บางครั้งก็มีความหมายเกี่ยวกับศาสนา¹⁷

เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่า ในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของมนุษย์นั้น ศิลปะกับศาสนามีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง เพราะมนุษย์สามารถรักษาหรือถ่ายทอดอารมณ์ทางศาสนาได้อย่างดี ด้วยงานศิลปะเป็นสื่อหรือเครื่องมือ ฉะนั้น เมื่อศาสนาต้องการถ่ายทอดอารมณ์ทางศาสนาอย่างได้ผล จึงต้องอาศัยศิลปะเป็นสื่อหรือเครื่องมือในการถ่ายทอด และทำนองเดียวกัน บางครั้งศิลปะก็ต้องเกี่ยวข้องกับศาสนา เพราะเรื่องเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ที่ศิลปะแสดงออกมานั้น ก็นำมาจากเรื่องราวของศาสนา ฉะนั้น ศิลปะกับศาสนาจึงมีความเกี่ยวข้องกันทั้งในด้านความหมายและลักษณะที่ผสมผสานกลมกลืนกัน จนยากที่จะสามารถแยกคุณค่าออกจากกันได้

อย่างไรก็ดี นักคิดบางคนยังยืนยันว่า ศิลปะกับศาสนานั้น ไม่จำเป็นต้องข้องเกี่ยวกัน และการที่ทั้งสองไม่ข้องเกี่ยวกันนั้น เป็นการดีต่อการที่แต่ละฝ่ายจะได้คงคามบริสุทธิ์ของแต่ละฝ่ายได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ศาสนาอาจดำรงอยู่ได้โดยไม่ต้องอาศัยศิลปะ ในขณะที่เดียวกัน ศิลปะก็อาจเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยอะไรจากศาสนาเช่นเดียวกัน

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์

หลักการสร้างสรรค์และการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์นี้ สามารถใช้เป็นแนวทางในการสร้างผลงานศิลปะและการสร้างสรรค์ รวมทั้ง การพัฒนาพฤติกรรมทางความคิดสร้างสรรค์ให้เหมาะสมและสอดคล้องไปกับโลกยุคของการสื่อสารในปัจจุบัน โดยเฉพาะในเรื่องของการตัดสินใจและการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อย่างมีระบบ โดยมีวิธีการที่หลากหลาย ไม่มีกฎตายตัว วิธีการต่าง ๆ เหล่านี้สามารถช่วยให้มนุษย์เผชิญหน้ากับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างไม่คาดฝันมาก่อนอย่างมีประสิทธิภาพ มนุษย์สามารถเปลี่ยนบทบาทจากผู้สร้างงานออกแบบธรรมดาคนหนึ่ง มาเป็นนักสร้างสรรค์ที่มีความสามารถ โดยอาศัยการสังเกตและมีการตั้งวัตถุประสงค์ใหม่ ๆ ตลอดจนคิดค้นและหาแนวทางที่แปลกออกไปจากที่เคยทำอยู่ เพื่อนำไปสู่งานสร้างสรรค์ที่มีประสิทธิภาพด้วยวิธีการที่ไม่เคยคาดคิดไว้ นอกจากนี้ ยังสามารถใช้หลักการต่าง ๆ เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาและใช้วางแผนเพื่อการค้นหาหนทางในการแก้ไขปัญหา (Problem-Solving) วิธีหนึ่ง ด้วยวิธีการที่ง่าย หรือวิธีการอื่น ๆ อันเป็นวิธีการที่มีระบบ (Systematical) ที่ทำให้โลกของการสร้างสรรค์สนุกสนาน มีจุดมุ่งหมาย และความหมายที่แน่นอนมากยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น การทำงานสร้างสรรค์

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86 - 87.

ยังเปรียบเทียบการผจญภัยเพื่อค้นหาจุดมุ่งหมายที่สมบูรณ์ เต็มไปด้วยความคิดสร้างสรรค์ และเป็นหนทางที่ทำให้เข้าใจว่า ทำไมวิธีการคิดอย่างมีระบบสามารถทำให้การทำงานสร้างสรรค์สมบูรณ์ได้ด้วยหลักการและความคิดที่เต็มไปด้วยการสร้างสรรค์ตลอดการทำงาน และเป็นหนทางที่ทำให้เข้าใจว่า ทำไมการคิดอย่างมีระบบนั้น สามารถทำให้มนุษย์ไปสู่การสร้างสรรค์ผลงานด้วยวิธีการที่ดีที่สุด

ขั้นตอนของชีวิตมนุษย์ตามหลักทฤษฎี *Adult Development* สามารถวัดและจัด ขั้นตอนได้ จะเป็นช่วงอายุที่ดี หรือจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาในชีวิตที่ดี แต่ละขั้นตอนของชีวิตนี้สอนให้มนุษย์ทุกคนเรียนรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นตอนที่ละอย่าง ๆ ซึ่งโดยปกติแล้วมนุษย์ได้มีการพัฒนาตัวเองอยู่ตลอดเวลาในแต่ละช่วงชีวิตโดยมีตัวมนุษย์เองเป็นผู้กำหนดและพยายามฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาถึงสิ่งที่ตนคาดหวังไว้

การดำรงชีวิตอยู่อย่างสร้างสรรค์นั้น แตกต่างจากการดำเนินชีวิตธรรมดาเป็นอย่างมาก คนปกติธรรมดาว่าจะกระทำการที่ปกติและคุ้นเคยเมื่อไหร่ก็สามารถทำได้ แต่สิ่งที่ทำได้ยากก็คือ การที่มนุษย์จะประพจน์ในสิ่งที่ผิดจากที่เคยปฏิบัติอย่างคุ้นเคย เช่น จะพัฒนาตัวเองได้อย่างไร และทำอะไรจึงจะเกิดความชำนาญ เพื่อให้เกิดความรู้คิดสร้างสรรค์อย่างแตกฉาน มีทักษะที่ดีและมีที่ที่แสดงออกซึ่งงดงาม เป็นต้น¹⁸

Debono¹⁹ และ McKim²⁰ นักการศึกษาและนักวิจัยในเรื่องพฤติกรรมสร้างสรรค์ของมนุษย์ สรุปไว้ว่า มนุษย์เรียนรู้โดยการรับข้อมูลจากแหล่งหนึ่งและแปลงข้อมูลเหล่านั้น ในสมองเพื่อให้เกิดความเข้าใจ ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่มนุษย์ใช้ แต่พฤติกรรมเหล่านี้ ทั้ง Debono และ McKim เห็นว่าไม่ได้เป็นพฤติกรรมส่งเสริมให้เกิดความรู้หรือความคิดใหม่ ๆ ขึ้นมาเลย เป็นแต่เพียงการรับทราบข้อมูลและการแปลงข้อมูลเท่านั้น²¹ ซึ่ง Debono พบว่าข้อมูลที่มนุษย์ได้รับและมีอยู่ในสมองนั้น มนุษย์ส่วนใหญ่มีการสนองตอบต่อข้อมูลตามสัญชาตญาณและส่วนใหญ่จะสนองตอบต่อสถานการณ์นั้น ๆ อย่างรวดเร็ว โดยปราศจากการไตร่ตรองที่รอบคอบเสียก่อนและไม่นานนักสิ่งที่สมองได้รับเหล่านั้นก็จะถูกลืมหรือไม่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อีก เว้นเสียแต่ว่ามนุษย์จะรับเอาข้อมูลใหม่ ๆ เข้ามาใน

¹⁸ พุทธรณ์ ดิษฐพันธ์. การสร้างสรรค์และการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์. ภาควิชาศิลปศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สิงหาคม 2539 หน้า 40.

¹⁹ Debono, E. *Problem solving*. London: Penguin Press., 1972.

²⁰ McKim, R.H. *Experince in Visual Thinking*. 2nd. Ed. Monterey, CA: Brook/Cole., 1981.

²¹ พุทธรณ์ ดิษฐพันธ์. การสร้างสรรค์และการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์. ภาควิชาศิลปศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สิงหาคม 2539 หน้า 2.

สมองและผ่านการวิเคราะห์ สังเคราะห์ โดยอาศัยขั้นตอนและวิธีการแก้ไขปัญหามีเหตุผล มีความหมาย และจุดมุ่งหมายที่มนุษย์สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้

สำหรับ McKim นั้น พบว่าพฤติกรรมมนุษย์นั้น เต็มไปด้วยการกระทำที่สะท้อนถึงจินตนาการของมนุษย์แต่ละคนได้สร้างขึ้นจากข้อมูลต่าง ๆ ที่มีอยู่ และส่วนใหญ่จะถูกจินตนาการออกมาให้เห็นเป็นภาพในสมอง ซึ่ง McKim กล่าวว่าพฤติกรรมการเรียนรู้และการแก้ไขปัญหามีปัจจัยสำคัญ 3 อย่าง คือ การมองเห็น การใช้จินตนาการ และการจดบันทึก

ตามหลักการของพฤติกรรมศาสตร์นั้น สามารถแบ่งมนุษย์ตามพฤติกรรมสร้างสรรค์ ออกได้เป็นกลุ่มใหญ่ ๆ 6 กลุ่ม²² คือ

1. Realistic บุคคลประเภทนี้จะสนใจในการพัฒนาทางร่างกายให้เข้มแข็งและสมบูรณ์ มองความสามารถของตนเองมากกว่าสังคมรอบตัว
2. Investigative บุคคลประเภทนี้ชอบในเรื่องการวางแผน การพิสูจน์ความจริง การสร้างความเข้าใจในเรื่องราวต่าง ๆ ในเรื่องวิชาการต่าง ๆ เป็นบุคคลที่ฉลาดเฉลียว มีการคิดอย่างเป็นระบบ ช่างสงสัย ส่วนใหญ่จะชอบงานทางวิทยาศาสตร์มากกว่างานทางสังคมศาสตร์
3. Social บุคคลประเภทนี้ชอบช่วยเหลือผู้อื่นมีอัธยาศัยดี เข้ากับคนอื่นได้ง่าย และชอบทำงานเป็นกลุ่ม
4. Conventional บุคคลประเภทนี้ชอบออกหรือใช้คำสั่ง และทำงานตามกฎเป็นระบบระเบียบอย่างเคร่งครัด ทำงานทุกอย่างที่ได้รับมอบหมาย
5. Enterprising บุคคลประเภทนี้มีลักษณะเช่นผู้นำ สามารถพูดชักจูงคนได้ดี ชอบที่จะทำตนเป็นผู้นำ และมองโลกในแง่ดี มีความทะเยอทะยาน
6. Emotional บุคคลประเภทนี้มีอารมณ์เปลี่ยนแปลงง่าย ใช้อารมณ์ ชอบความสวยงาม ไม่ชอบงานที่เป็นระบบ

ทั้งนี้ สำหรับการสร้างสรรค์แล้ว ไม่ว่าจะเป็นคนประเภทใดในกลุ่มเหล่านี้ก็ตามสามารถสร้างสรรค์และเรียนรู้การสร้างสรรค์ได้ทั้งสิ้น ซึ่ง Kolb²³ นักการศึกษาได้สรุปขั้นตอนของการเรียนรู้คน ออกเป็น 4 ขั้นตอน²⁴ คือ

²² อังโน คุมภรณ์ ดิษฐพันธุ์ การสร้างสรรค์และการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์. ภาควิชาคณิตศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สิงหาคม 2539 หน้า 2-3.

1. ประสบการณ์ตรง (Concrete Experience)
2. ได้เห็นได้ฟัง หรือสังเกต (Reflective Observation)
3. คิดเอง (Abstract Conceptualization)
4. ค้นคว้าและปฏิบัติ (Actual Experimentation)

วิธีการทั้งหมดนี้ เป็นวิธีการที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ในการสร้างสรรค์ได้ตามความถนัด และเหมาะสม แต่วิธีการที่ได้กล่าวมานั้น จะต้องผ่านการกลั่นกรองจากสมองเสียก่อน

อย่างไรก็ตาม Colligen²⁵ นักวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์พบว่าชีวิตความเป็นอยู่ สังคม และวัฒนธรรมนั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมสร้างสรรค์ของมนุษย์ พฤติกรรมการแก้ไขปัญหาและการแสดงออกในงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ในบางครั้งก็ขึ้นอยู่กับปัจจัย 2 ประการ ได้แก่ กฎของสังคมและการดำเนินชีวิตด้วย ซึ่ง Colligen ได้สรุปไว้ว่า กฎของสังคมมีอำนาจเหนือการดำเนินชีวิต เนื่องจากกฎของสังคมจะเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ทำให้สังคมอยู่รวมกันได้ และการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น จะมีการปรับตัวตามสภาพของสังคมหรือสภาพแวดล้อม และกฎของสังคมนี้เองที่เปิดโอกาสให้มนุษย์เกิดความคิดสร้างสรรค์ในสิ่งใหม่ ๆ

สำหรับในการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์นั้น Koberg และ Bagnall (1991) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การสร้างพฤติกรรมที่แตกต่างจากผู้อื่น เช่น การประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ และเป็นสิ่งที่ไม่มีความคิดและทำมาก่อน การสร้างสรรค์เป็นคำที่มนุษย์ใช้ขยายพฤติกรรมที่ไม่เหมือนพฤติกรรมปกติ และแตกต่างจากผู้อื่น แต่ต้องเป็นพฤติกรรมที่คนส่วนใหญ่ยอมรับได้และให้ผลดีดังที่คาดหวังไว้ การสร้างสรรค์ คือ การสร้างสิ่งใหม่ ๆ ออกมา และส่วนใหญ่จะเป็นสิ่งที่นำไปสู่สิ่งที่ดีกว่าหรือทำให้ก้าวหน้าขึ้น ซึ่งในบางครั้งมนุษย์เรียกคนที่มีความสามารถสร้างสรรค์ว่าเป็นยอดมนุษย์หรือเป็นผู้นำ²⁶

การสร้างพฤติกรรมที่สร้างสรรค์นั้นค่อนข้างยาก แต่ไม่ยากจนเกินไปนักต้องอาศัยความรู้และความอดทนในการบังคับตนเองการบังคับตนเองให้ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอจนติดเป็นนิสัย ผู้ที่ต้องการ

²³ Kolb, D. *Experiential Learning : Experience as the source of Learning and Development*. NY:Prentice-Hall., 1984.

²⁴ ศุภกรณ์ ดิษฐพันธุ์. การสร้างสรรค์และการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์. ภาควิชาคณิตศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สิงหาคม 2539 หน้า 3.

²⁵ Colligen, J. *Musical creativity and social rules in four culture*. *The Creative Child and Adult Quarterly*, (8) , 1983 pp. 39-47.

²⁶ ศุภกรณ์ ดิษฐพันธุ์. การสร้างสรรค์และการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์. ภาควิชาคณิตศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สิงหาคม 2539 หน้า 40-41.

สร้างพฤติกรรมนี้ต้องมีความตั้งใจจริง เนื่องจากการสร้างพฤติกรรมนี้เป็นสิ่งที่ท้าทายมากและกระทำได้ยาก ดังนั้น ผู้ที่มีพฤติกรรมสร้างสรรค์จึงแตกต่างจากบุคคลธรรมดาอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมสร้างสรรค์ เป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถทำได้ และไม่ได้เป็นสิ่งที่สงวนไว้เฉพาะบางคนเท่านั้น ดังนั้น พฤติกรรมสร้างสรรค์ จึงถือได้ว่าเป็นประชาธิปไตยมากที่สุด²⁷ เพราะมนุษย์ทุกคนสามารถเรียนรู้ได้ โดยเรียนรู้ถึงขั้นตอน พื้นฐานของพฤติกรรมสร้างสรรค์ 2 ประการ คือ

1. รู้ว่าตนเองมีความต้องการอะไร และจะทำอะไรบ้าง
2. มีความเชื่อมั่นในตนเองที่จะฝ่าฟันอุปสรรคฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ ได้

การพัฒนาตัวเองอย่างมีระบบ และการมีทัศนคติที่ดีเป็นสิ่งจำเป็น 2 อย่าง เพื่อให้ขั้นตอนต่าง ๆ เริ่มขึ้นได้ สำหรับคนส่วนใหญ่ที่คิดว่าพฤติกรรมสร้างสรรค์เป็นพฤติกรรมพิเศษเฉพาะคนบางคนเท่านั้น และเป็นสิ่งที่ยากเกินกว่าจะเอื้อมถึง หรือเป็นเพียงความฝันที่ไม่อาจเป็นจริงได้ ความคิดต่าง ๆ เหล่านั้นเป็นความคิดที่ผิด เพราะการที่มนุษย์จะสร้างความฝันให้เป็นความจริงนั้น สามารถเป็นไปได้ หากว่าบุคคลนั้นมีจุดมุ่งหมายที่แน่นอน เพียงแต่ต้องพยายามก้าวกระโดด หรือวิ่งให้พ้นจากจุดที่ตนเองยืนอยู่ อย่างมีหลัก ก็สามารถสร้างความฝันให้กลายเป็นความจริงได้ ถึงแม้ว่าแผนงานที่วางไว้จะเป็นไปอย่างช้า ๆ ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเส้นทางที่นักสร้างสรรค์ได้มีการวางแผนงานการทำงานไว้ล่วงหน้าแล้ว และมนุษย์สามารถใช้วิธีการนั้น ๆ มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม เพื่อพามนุษย์ไปถึงจุดมุ่งหมาย หรือสร้างความฝันให้เป็นจริงขึ้นมาได้ แต่ขณะปฏิบัติงานเพื่อไปสู่จุดมุ่งหมาย ผู้สร้างสรรค์อาจจะต้องประสบปัญหาต่าง ๆ และจะต้องคิดแก้ปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้นตลอดการทำงานด้วย

นั่นหมายความว่า นอกเหนือจากการใช้หลักการทางศิลปะต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหาแล้ว สุขภาพ สภาวะจิตใจ และความเข้มแข็ง เป็นวิธีการสำคัญประการต้น ๆ ที่จะทำให้ การทำงานสร้างสรรค์ ประสบความสำเร็จ²⁸ เนื่องจากสุขภาพ สภาวะจิตใจ และความเข้มแข็งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับพฤติกรรมสร้างสรรค์ Koberg และ Bagnall (1991) กล่าวว่า การเป็นนักสร้างสรรค์ที่มีประสบการณ์ต้องเตรียมตัวเองให้พร้อมอยู่ตลอดเวลา และได้ยกตัวอย่างของนักบินอวกาศขององค์การนาซ่า เป็น ตัวอย่างที่ดีในการเตรียมตัว เพราะนักบินอวกาศจะต้องรักษาสุขภาพทั้งร่างกายและจิตใจ ก่อนออก เดินทางต้องมีการฝึกฝนตนเองให้เกิดทักษะและความชำนาญอยู่เสมอ ตลอดจนฝึกฝนให้เกิดความชำนาญจนสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างดีเยี่ยม แต่สำหรับคนธรรมดาแล้ว การเตรียมตัวสำหรับชีวิตประจำวัน เป็นสิ่งที่

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

คนส่วนใหญ่คิดว่าไม่จำเป็น เนื่องจากทำเป็นปกติอยู่แล้ว จนถึงเมื่อมีเหตุการณ์ที่จำเป็นเกิดขึ้น จึงค่อย ๆ แก้ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งในบางครั้งก็สายเกินกว่าที่จะแก้ไขเสียแล้ว ดังนั้น การเตรียมความพร้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สุขภาพ และการฝึกฝนให้เกิดความชำนาญจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากสำหรับจุดเริ่มต้นของการทำงานสร้างสรรค์²⁹ หมายความว่า การเตรียมพร้อมฝึกทักษะ รักษาสุขภาพทั้ง ร่างกายและจิตใจให้เข้มแข็ง สร้างเสริมประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาอยู่เสมอ จะเป็นก้าวแรกที่จะทำให้งานที่สร้างสรรค์ประสบความสำเร็จ³⁰

สำหรับข้อปฏิบัติของผู้สร้างสรรค์ที่เตรียมตัวสำหรับการค้นหาหนทางที่จะนำไปสู่ความสำเร็จหรือการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ นั้น จะต้องมีความสุขทั้งร่างกายและจิตใจที่สมบูรณ์ และต้องเตรียมพร้อมอยู่เสมอ ด้วยวิธีการดังนี้³¹

1. ต้องเรียนรู้ว่าสิ่งที่มนุษย์รับเข้าไปนั้น มีผลต่อการเสริมสร้างร่างกาย และจิตใจของมนุษย์หรือไม่ ต้องรู้ด้วยว่าสิ่งที่มนุษย์รับเข้าไปนั้น มีความสัมพันธ์และเสริมสร้างในการทำงานของมนุษย์อย่างไรบ้าง และจะทำให้มนุษย์บรรลุถึงจุดหมายที่มนุษย์ตั้งเอาไว้หรือไม่

2. พยายามบังคับตนเองให้เป็นคนที่กระตือรือร้นในการทำงานอยู่เสมอ ถ้าลักษณะการทำงานของมนุษย์เป็นงานที่ต้องนั่งติดอยู่กับเก้าอี้ตลอดเวลาที่หาโอกาสลุกเดินเสียบ้าง ออกกำลังกายบ้างในบางครั้งจะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการทำงาน

3. ทำงานในสิ่งที่ตัวเองสามารถทำได้อย่างมีระบบและมีขั้นตอน มีการแบ่งเวลา และมีการจัดการที่ดี มีระบบทำงาน เพื่อให้ได้งานที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด และเป็นผลงานที่ตนเองและผู้อื่นพอใจ

4. มีทัศนคติที่ดีต่อการทำงาน มีการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ ยอมรับความคิดของผู้อื่น มองเหตุการณ์และแง่มุมต่าง ๆ ให้กระจ่าง เฉลียวในสิ่งที่ตนเองไม่เคยพบบ้าง เพื่อเป็นการเตรียมพร้อม

ทั้งนี้ พฤติกรรมพื้นฐานที่จำเป็นต่อการการสร้างสรรค์นั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประการใหญ่ ๆ คือ³²

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49-50.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

1. การสังเกตและช่างสงสัย เพราะจากพฤติกรรมนี้ทำให้ต้องแยกถามและค้นหาเพื่อตอบคำถามที่สงสัย

2. การแก้ไขและพัฒนาให้ดีขึ้น อันเป็นพฤติกรรมที่ต่อเนื่องจากข้อแรก โดยนำมาประยุกต์และพัฒนาให้ดีขึ้น

ส่วนขั้นตอนของการแก้ไขปัญหาในการออกแบบสร้างสรรค์นั้น ก็เหมือนขั้นตอนการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ ที่ต้องอาศัยการวิเคราะห์และการสังเคราะห์³³ ได้แก่

1. การตรวจสอบขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นการเป็นการตรวจสอบให้เห็นว่าอะไรบางอย่างที่เกี่ยวข้องจากนั้นใช้ความรู้หาหนทางเพื่อแก้ไขปัญหานั้น ๆ ซึ่งการแก้ไขปัญหาย่างง่ายนี่เป็นการแก้ไขที่ตรงจุดที่สุด เป็นการใช้งานที่มีประสิทธิภาพ เป็นจุดที่กำหนดให้รู้ว่ามนุษย์จะเริ่มต้นตรงไหน มนุษย์เริ่มต้นตรงไหน การเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อหาหนทางให้รู้รายละเอียดต่าง ๆ ว่าต้องทำอะไรบ้าง จากนั้นถึงตัดสินใจและวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบ เปลี่ยนแปลง ตามความคิดเห็น และความเหมาะสม

2. การสังเคราะห์ เมื่อเข้าใจถึงปัญหาและวัตถุประสงค์ ตลอดจนจุดมุ่งหมายจากการตรวจสอบพื้นฐานแล้ว การนำเอาผลที่ได้จากการแปลหรือสังเคราะห์และสั่งการเพื่อเป็นแนวทางของการแก้ปัญหา จะทำให้การทำงานง่ายขึ้น และสนุกกับงานที่ทำ เพราะอย่างน้อยก็มีแนวทางในการปฏิบัติ ไม่ใช่ทำแบบมเข็มนในมหาสมุทรหรือทำอย่างมืดมน

นอกจากนี้ ยังมี "ความคิดรวบยอด" อันเป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างการวิเคราะห์ พื้นฐานและการสังเคราะห์หรือกลั่นกรอง ซึ่งความคิดรวบยอดนี้ Berryman กล่าวเป็นนัยว่า³⁴ ความคิดรวบยอดหมายถึงข้อสรุปหรือมุมมองของผู้ที่แก้ไขปัญหา เป็นการสร้างแนวทางเพื่อให้เดินตามให้บรรลุจุดมุ่งหมาย เปรียบเสมือนจุดสองจุดที่เชื่อมถึงกัน อันได้แก่ จุดที่เกิดปัญหาขึ้นกับจุดหมายปลายทางที่คาดการณ์ไว้ให้มาบรรจบกัน และการที่จะได้มาซึ่งความคิดรวบยอดนี้จะต้องมีการกลั่นกรองข้อมูล วัตถุประสงค์ และสถานการณ์อย่างละเอียดเสียก่อน

ความคิดรวบยอดนั้น มีองค์ประกอบของที่มาหลายอย่าง เช่น การตีปัญหาให้แตก หรือการกำหนดสิ่งสำคัญพร้อมทั้งวิเคราะห์ข้อมูลเหล่านั้น จากนั้น นำข้อมูลมากลั่นกรองสังเคราะห์ โดยใช้สมอง

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-52.

ทั้งด้านชายและชาว³⁵ เพื่อหาข้อสรุปและแนวทางเพื่อการนำไปปฏิบัติ ดังนั้น ความคิดรวบยอดจึงเป็นขั้นตอนหนึ่งของการออกแบบและเป็นการแสดงออกของความคิด เป็นผลจากความคิดอ่านภายในของบุคคล โดยมีความตั้งใจในการทำงานนั้น ๆ ให้สำเร็จอย่างแน่วแน่

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและศิลปกรรมพื้นบ้าน

2.3.1 วัฒนธรรมพื้นบ้าน

บรรดานักมานุษยวิทยาและบรรดานักสังคมวิทยาทั้งหลาย ได้ให้นิยามความหมายวัฒนธรรมมนุษย์ว่าเป็นพฤติกรรมเกี่ยวกับการเรียนรู้ที่ได้มาโดยปัจเจกบุคคลแต่ละคนในฐานะที่เป็นสมาชิกของกลุ่มสังคม แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมได้ถูกนิยามหรือให้คำจำกัดความอย่างชัดเจนขึ้นมาครั้งแรกในปี ค.ศ. 1871 โดย Edward B. Tylor นักมานุษยวิทยาบริติช ได้ใช้ศัพท์คำนี้เพื่ออ้างถึงสิ่งซึ่งมีความสลับซับซ้อนทั้งหมด ซึ่งรวมถึงความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศิลปกรรม กฎหมาย ขนบธรรมเนียม ประเพณีนิยม และความสามารถอย่างอื่น ๆ และอุปนิสัยซึ่งได้มาโดยมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่ง ของสังคม นับแต่นั้นเป็นต้นมาบรรดานักมานุษยวิทยาก็ได้นำเสนอนิยามความหมายที่สละสลวยและผันแปรไปอีกเป็นจำนวนมาก แต่ทั้งหมดต่างก็ยอมรับกันว่า วัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมเกี่ยวกับการเรียนรู้ ซึ่งตรงกันข้ามกับพฤติกรรมที่ได้มาโดยธรรมชาติหรือมีอยู่แล้วทั่ว ๆ ไป

ในแต่ละสังคมของมนุษย์มีเรือนร่างบรรทัดฐานอันหนึ่งที่ควบคุมพฤติกรรมและความรู้ต่าง ๆ ซึ่งปัจเจกชนแต่ละคนได้ถูกทำให้เป็นสังคม หรือทำให้เป็นวัฒนธรรม เริ่มต้นตั้งแต่กำเนิด วัฒนธรรมในความหมายนี้เป็นสิ่งที่แตกต่างไปจากแนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมซึ่งใช้เพื่ออธิบายบุคคลที่ได้รับการอบรมมาอย่างสูงส่ง ผู้ซึ่งถูกทำให้คุ้นเคยหรือมีประสบการณ์ทางด้านดนตรี วรรณคดี ปรัชญา และดำเนินรอยตามเรื่องราวทางด้านสติปัญญาที่สัมพันธ์กับชีวิตอันมีอารยธรรม วัฒนธรรมมนุษย์ในความหมายเชิงเทคนิครวมถึงคุณสมบัติของพฤติกรรมเกี่ยวกับทางโลกและเรื่อง เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ไม่มีความสำคัญอะไรของชีวิตประจำวัน เช่น นิสัยความเคยชินกับเรื่องของอาหาร เช่นเดียวกับศิลปกรรมอันประณีตของสังคมหนึ่ง

³⁵ ภายในสมองของมนุษย์มี 2 ด้าน คือ สมองด้านซ้ายและขวา ด้านซ้ายใช้สำหรับคิดเปรียบเทียบ ด้านขวาใช้สำหรับความรู้สึก ซึ่งตามปกติแล้วมนุษย์ต้องใช้สมองทั้ง 2 ด้านในการแก้ไขปัญหา แต่ปกติแล้ว คนธรรมดาสามัญจะใช้สมองเพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น ดังนั้น นักสร้างสรรค์ที่ดีควรรวมทั้งสองด้าน พิจารณาระหว่างเหตุผลและความรู้สึก เพื่อให้เกิดความสมดุล อีกทั้งยังเป็นการถ่วงดุลองเหตุและผลไปด้วย

เมื่อเทียบกับกับวัฒนธรรมของสังคมต่าง ๆ ที่เฉพาะเจาะจงทั่วโลกที่สามารถจะได้รับการนำมาสนทนากัน วัฒนธรรมมักได้รับพิจารณาด้วยในฐานะที่เป็นข้อสรุปรวมทั้งหมดเกี่ยวกับความรู้ของมนุษย์และพฤติกรรมที่ได้รับมาของมนุษยชาติ ในความหมายนี้ ได้มีเรื่อร่างอันหนึ่งของความรู้ที่ไม่ได้ถูกแบ่งปันโดยสังคมต่าง ๆ ของมนุษย์ทั้งหมดไม่ว่าจะในเวลาใด หรือโดยปัจเจกบุคคลใดของทุก ๆ สังคม เกษตรกรรมเป็นแง่มุมซึ่งมีความสำคัญอันหนึ่งเกี่ยวกับวัฒนธรรมของมนุษย์ ที่ซึ่งกลุ่มคนที่มีความเป็นอยู่ โดยการรวมตัวกันเพื่อการล่าสัตว์และสังคมต่าง ๆ ของห้องทุ่งเลี้ยงสัตว์มิได้มีส่วนร่วมกันในเชิงชนบ ประเพณีนี้ในทำนองเดียวกัน พลังงานอะตอม ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของมนุษย์ ซึ่งสำหรับ ผู้คนส่วนใหญ่แล้วมีอยู่ในจำนวนจำกัดในสังคมต่าง ๆ ทางด้านอุตสาหกรรมเท่านั้น ด้วยความรู้อัน บริบูรณ์เกี่ยวกับแง่มุมต่าง ๆ ทางด้านเทคนิคทั่ว ๆ ไป มักถูกครอบครองเพียงแต่โดยบรรดานักวิทยาศาสตร์และวิศวกรที่มีอยู่เพียงไม่กี่คนเท่านั้น

ปัจจัยที่ทำให้มนุษย์มีวัฒนธรรมได้ก็เพราะมนุษย์รู้จักคิด สามารถใช้ปัญญาคิด รู้เหตุผล คิดสร้างสิ่งต่าง ๆ ได้ ทั้งยังรู้จักใช้สิ่งอื่นแทนเมื่อตน และยังรู้จักพูด เพื่อถ่ายทอดความรู้และความรู้สึกให้ แก่กันได้ แต่เมื่อพิจารณาถึงสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมแล้วจะเห็นว่าเป็นนามธรรมที่ไม่มีตัวตน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกนึกคิด แสดงออกมาให้เห็นเป็นวิถีชีวิตของส่วนรวม

สังคมและวัฒนธรรม ก็เปรียบเหมือนสิ่งต่าง ๆ ที่มีชีวิตเป็นองค์ประกอบ³⁶ คือ มีหลายสิ่ง หลายอย่างประกอบกันขึ้น ซึ่งองค์ประกอบเหล่านั้นถ้ามีลักษณะประสานกลมกลืนกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกว่ามีเอกภาพ ซึ่งสังคมและวัฒนธรรมนี้ ถ้ามีลักษณะเข้ากันได้ดี รู้ถึงความสมบูรณ์ เป็นอันหนึ่งอัน เดียวกัน เป็นหน่วยเดียวโดยสมบูรณ์

วัฒนธรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่ หรือสังคมของประเทศ นับว่าเป็น วัฒนธรรมรอง (Sub-culture) ของวัฒนธรรมรวมของไทย ซึ่งวัฒนธรรมรองนี้ ได้แก่ วัฒนธรรมไทยใน ภาคต่าง ๆ นั่นเอง ซึ่งอาจมองได้ใน 2 แง่มุมคือ วัฒนธรรมทางวัตถุและวัฒนธรรมทางจิตใจในทางวัตถุ นั้น เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับการกินอยู่อาศัย ได้แก่ ความจำเป็นในการครองชีพ เช่น เครื่องมือวัสดุอุปกรณ์ ต่าง ๆ ส่วนในด้านจิตใจ ได้แก่ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับปัญญา ความคิด ศาสนา ตลอดจนศิลปะ วรรณคดี และ ประเพณีต่าง ๆ อันเป็นส่วนเสริมความรู้สึกทางจิตใจให้งอกงาม ซึ่งชาติต่าง ๆ ล้วนมีวัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและ จิตใจปะปนกัน บ้างก็เน้นหนักไปทางวัตถุ บ้างก็เน้นหนักไปทางจิตใจ แต่เมื่อมองโดยรวมก็จะบ่งบอกถึง วัฒนธรรมของแต่ละชาติออกมาในแต่ละยุคแต่ละสมัย

³⁶ พระยาอนุกรมราชชน "วงกลมพิเศษสมบูรณ์ของพระยาอนุกรมราชชน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรม." กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ศุภสภาศพัทราว, 2531 หน้า 7.

ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง³⁷ ได้กล่าวเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานวัฒนธรรมประการหนึ่งว่า คนไทยต้องหวนกลับไปดูภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งเป็นรากเหง้าของบุ๋ย่าตาทวดว่าทำนเหล่านั้นคิดอย่างไร อยู่อย่างไร รับประทานอะไร และทำอะไรไว้บ้าง การศึกษาภูมิปัญญา พื้นบ้านให้ต้องแก้ว่าอยู่บนฐานของสติปัญญาที่บรรพบุรุษได้สั่งสมกันมา จักนำกลับมาซึ่งเกียรติภูมิของความภาคภูมิใจ ชาวอีสานไม่ควรอายในความเป็นอีสาน เพราะความเป็นอีสานนั้นมีศักดิ์ศรี และมีเกียรติภูมิอย่างยิ่ง

ตัวอย่างในอดีต เช่น เมื่อครั้งลัทธิคอมมิวนิสต์เผชิญกับพุทธศาสนายังพ่ายแพ้ ด้วยหัวใจของคนอีสาน หลวงพ่อหนาน สุทธสิโล ที่สุรินทร์ ไม่ยอมจำนนต่อเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่ กลับไปสู่จิตวิญญาณของบรรพบุรุษหลวงพ่อหนานเริ่มด้วยธรรมอันประเสริฐ จากการทำชาวบ้านมีเรื่องทุกข์ยาก แสสนาสให้ส พระซึ่งเป็นหนี้บุญคุณชาวบ้านช่วยเหลือด้วยการทำถนนให้ชาวบ้าน ชาวบ้านจึงมาช่วยสมทบพระหลวงพ่อหนาน ก็เทศนาให้ชำระจิตใจให้สงบ ปลอดภัยแล้วพิจารณาปัญหาทุกข์ของ แต่ละคนว่าเหตุใดจึงทุกข์ยาก ปวยเจ็บ ในที่สุดทุกคนเกิดวิริยะ คือ ความเพียรที่จะแก้ปัญหาด้วยตัวเอง สิ่งนี้เป็นตัวอย่างของการใช้ภูมิปัญญาของพระพุทธศาสนา ผนวกกับความวิริยะอุตสาหะ เข้าถึงเหตุปัจจัยของปัญญาของชาวอีสานอย่างแท้จริง หันกลับไปพัฒนาด้วยลำแข้งและสติปัญญาของชาวบ้านเอง จนกระทั่งชาวบ้านในจังหวัดใกล้เคียง เช่น บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี สนใจเข้ามาศึกษาวิริยะอุตสาหะแบบหลวงพ่อหนาน ขยายผลออกไปกว้างไกล

นอกจากนี้ยังกล่าวอีกว่า วัฒนธรรมไทยทำให้คนไทยรู้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ผู้สามารถบรรลุธรรมได้ ซึ่งคุณสมบัตินี้ได้เปลี่ยนไปกับการพัฒนา เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยไม่ได้มองถึงมิติความเป็นมนุษย์ นักวัฒนธรรมต้องช่วยกันพิจารณาว่าจะถ่วงดุลได้อย่างไร เพื่อทำคนให้เป็นคน มิใช่ทำคนให้เป็นสินค้า แต่อย่างไรก็ดี เมื่อกระแสวัฒนธรรมหลักทางทุนนิยมและบริโภคนิยมได้เข้ามา คนไทยจึงได้ยินดีที่จะเปิดใจรับวัฒนธรรมต่างประเทศ และเห็นว่าควรมีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาติอื่น ๆ ทั้งใกล้และไกล ด้วยสติปัญญา และวรกรากพื้นเพของไทย

³⁷ เอกวิทย์ ณ ถลาง, "เพื่อความเข้าใจในวัฒนธรรม," สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กู๊ป จำกัด, 2534, หน้า 13-14.

วิถีชีวิตที่เป็นวัฒนธรรมของไทย มีการแบ่งไว้อย่างน้อย 3 แบบ³⁸ ได้แก่

1. แบบเกษตรกรรม เป็นวัฒนธรรมปลูกฝัง มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งคนไทยคุ้นเคยมาหลายชั่วอายุคน
2. แบบอุตสาหกรรม เกิดขึ้นในประเทศไทยประมาณ 200 กว่าปี เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามกระแสโลกาภิวัตน์ เมื่อคนไทยเป็นส่วนหนึ่งของโลก ก็ต้องรับกระแสดังกล่าวด้วย
3. วัฒนธรรมข้อมูลข่าวสาร โดยเฉพาะคอมพิวเตอร์และเครื่องมือสารสนเทศ รวมทั้งสื่ออื่น ๆ ที่เข้ามาแทรกแซงในชีวิตประจำวัน ส่งผลให้คนที่มิข้อมูลมากกว่า เร็วกว่า ดีกว่า จะเป็นผู้ได้เปรียบ และสังคมเกษตรกรรมย่อมเสียเปรียบ

อย่างไรก็ตาม ต้องยอมรับอย่างหนึ่งว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ประการหนึ่งเป็นผลมาจากการคบหาสมาคมกับประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน³⁹ ซึ่งนายแพทย์ประเวศ วะสี ได้อธิบายวัฒนธรรมไทยว่าเป็น “พุทธเกษตร”⁴⁰ ซึ่งหมายความว่า เป็นสังคมเกษตรเพื่อการดำรงอยู่ คือ วัฒนธรรมการปลูกข้าว มีพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมทางจิตใจ ผสมกลมกลืนไปกับวิถีชีวิตของคนปลูกข้าว และเป็นเช่นนี้มากกว่า 1,000 ปีแล้ว ซึ่งสังคมไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป มีการปรับตัว มีวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมที่ค่อย ๆ สร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นวัฒนธรรมของปู่ย่าตายาย โดยผสมผสานวัฒนธรรมแม่บทจาก 2 วัฒนธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมจากอินเดียและจีน กับพื้นฐานเดิมของไทย เป็นวัฒนธรรมที่สุขสบาย ผ่อนปรน เรียบง่าย สอดคล้องกับธรรมชาติ มีการเปลี่ยนแปลงตามกฎธรรมชาติ ยอมรับในหลักอนิจจังชีวิตไม่รีบร้อนไม่เร่งรัด มีความปรองดอง มีขันติธรรม มีระบบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจ ประกอบกับมีธรรมะจากพุทธศาสนา ที่กล่อมเกลาลึกลับคนส่วนใหญ่ให้เป็นผู้ที่เข้าถึงกฎธรรมชาติ ทั้งที่เป็นธรรมชาติของคนและสิ่งแวดล้อม เข้าใจถึงกฎการเปลี่ยนแปลง ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ความเข้าใจถึงความเรียบง่าย นำมาซึ่งความสงบสุข เข้าใจถึงความไม่ยึดมั่น ถือมั่น รู้จักผ่อนปรน ปรองดอง ผสมกลมกลืน แก้ไขความขัดแย้งต่าง ๆ ด้วยความราบรื่น เป็นอย่างนี้อย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด จึงมีวัฒนธรรมที่ได้ชื่อว่าความสงบสุข มีความร่วมมือเป็นสุข และสามารถสร้างสรรค์ศิลปะวิทยาการต่าง ๆ โดยมีอารยธรรมจากจีนและอินเดียเป็นครู และสามารถสร้างสรรค์เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง ทั้งนี้ สมเด็จพระยาราชราชนิกูล⁴¹ ทรงอธิบาย

³⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 25.

³⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 33.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 34.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 35.

ไว้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะทางของคนไทยในการปรับตัว 3 ประการ คือ คนไทยเป็นคนรักอิสระเสรี มี
 วัฒนธรรม ปราศจากอหิงสา และรู้จักประสานประโยชน์

วัฒนธรรมของไทยในชนบท นับเป็นวัฒนธรรมชุมชนที่มีระบบการคิด ระบบคุณค่า และ
 อุดมการณ์⁴²ตามแต่ชุมชนนั้น ๆ ได้ตั้งเอาไว้และปฏิบัติต่อเนื่องสืบทอดกันมา ซึ่งวัฒนธรรมของคนไทยใน
 ชนบท ก็มีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขดังกล่าว ทั้งในด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการตั้งถิ่นฐาน
 รูปแบบการทำมาหากิน และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก ตลอดจนเงื่อนไขด้าน
 สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิธีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคน
 กับคนในชุมชน ระหว่างคนกับที่ดิน และมีอิทธิพลต่อรูปแบบความรู้สึกนึกคิด และระบบการให้คุณค่า
 ส่วนเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านมีอิทธิพลต่อความรู้สึกในด้านที่เกี่ยวข้องระหว่างตนเอง
 บรรพบุรุษ และชุมชน ตลอดจนตำแหน่งของหมู่บ้าน

สำหรับหมู่บ้านในภาคอีสานนั้น มีอยู่อย่างกระจัดกระจาย ไม่หนาแน่นมาตั้งแต่
 ราวพุทธศตวรรษที่ 14 ตราบจนปลายพุทธศตวรรษที่ 19 และต้นพุทธศตวรรษที่ 20 จึงเริ่มมีกลุ่มชนที่ใช้
 วัฒนธรรมไทย-ลาว⁴³ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาวล้านช้างที่ได้อพยพเข้ามาตั้งชุมชน และผสมผสานกับ
 ชนพื้นเมืองดั้งเดิม แล้วขยายเข้าสู่แอ่งโคราช ส่วนแอ่งสกลนครนั้น เป็นดินแดนในเขตอิทธิพลของ
 ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมล้านช้างมาก่อนแล้ว ชุมชนอีสานจึงเป็นชุมชนในระดับหมู่บ้าน เมื่อมีขนาดเล็ก
 ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากความต้องการของการปกครอง ที่ต้องการรวมชุมชนที่มีอยู่อย่าง กระจัดกระจาย
 ให้มาขึ้นกับศูนย์กลางเดียวกัน รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านที่สำคัญ คือ การอพยพของชาวนา เพื่อ
 หลีกหนีภัยธรรมชาติ เช่น อุทกภัย ตลอดจนภัยจากโจรผู้ร้ายและโรคระบาดต่าง ๆ โดยการเสาะแสวงหา
 ผืนดินบริเวณริมแม่น้ำอันเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์

แต่อย่างไรก็ตาม บริเวณลุ่มแม่น้ำในภาคอีสาน เช่น ลุ่มแม่น้ำชี และลุ่มแม่น้ำมูล
 ส่วนใหญ่เป็นบริเวณที่ราบสูงและเป็นแอ่ง บางแห่งมีสภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ได้อย่างยากลำบาก⁴⁴ เพราะ
 ในหน้าฝน น้ำจะไหลบ่าท่วมเรือกสวนไร่นาและบ้านเรือน ส่วนในหน้าแล้งก็จะขาดแคลนน้ำ สภาพ
 ภูมิประเทศเช่นนี้ ทำให้ยากต่อการสร้างชุมชนเพื่อการเกษตร แต่ถึงกระนั้น ชาวอีสานก็สามารถสร้างชุมชน
 อันเป็นปึกแผ่นได้สำเร็จในระยะเวลาประมาณ 40-50 ปี และมีการสืบทอดระบบต่าง ๆ หลายประการจาก
 ชุมชนเดิมที่เคยขาดหายไป ผสมผสานกับการสร้างระบบใหม่ ๆ ที่มีความเหมาะสมขึ้นมา ซึ่งจิตวิญญาณ

⁴² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรทิวา เลิศวิชา. "วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย." กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด 2541. หน้า 92.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

ของความเป็นนักเผชิญโชค เผชิญภัย และความเป็นนักบุกเบิก รวมทั้งเป็นนักกำหนดชะตากรรมของตนเอง เหล่านี้ทำให้ชาวอีสานมีจิตสำนึกแห่งความเป็นอิสระสูงมากกว่าชุมชนในภาคอื่น ๆ ของไทย

2.3.2 ศิลปกรรมพื้นบ้าน

“ศิลปกรรมพื้นบ้าน” หมายความถึงผลสำเร็จของชาวบ้านที่มีคุณค่าทางศิลปะ ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการยังชีพและจรรโลงใจทางพระพุทธศาสนา บ่งบอกให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของช่างระดับพื้นบ้านในการผลิตเครื่องใช้ไม้สอยที่มีความงามเรียบง่ายและได้สืบทอดกันมหลายชั่วอายุคน โดยเฉพาะหมู่บ้านในชนบทภาคต่าง ๆ ของประเทศ อันเป็นแหล่งผลิตศิลปกรรมพื้นบ้านอย่างแท้จริง

ศิลปกรรมพื้นบ้านของไทยสามารถจำแนกได้เป็น 7 ประเภท คือ งานถัก – สาน - ทอ งานจักสาน งานเครื่องปั้นดินเผา งานแกะสลัก งานโลหะ งานก่อสร้าง และงานเขียนภาพ ซึ่งอธิบายโดยสังเขปได้ดังนี้⁴⁵

งานถัก - สาน - ทอ

ส่วนใหญ่แล้ว งานถักจะเป็นงานหัตถกรรมสนองประโยชน์ใช้สอยเพื่อการอุปโภค เช่น การใช้เส้นใยมะพร้าวมาทำปลอกกรัดคอวัว - ควาย การนำเครื่องต้นลิพามาถักเป็นกระเป๋าย่านลิเภา เป็นต้น ส่วนงานสานเป็นงานพื้นบ้านที่ใช้วัสดุง่าย ๆ เช่น ใบตาล ต้นจูด ต้นเตยป่า ฯลฯ มาสานเป็นลวดลายต่าง ๆ และทำเป็นเครื่องใช้ไม้สอย เช่น กระเป๋าทือ หมวก เสื่อ เป็นต้น สำหรับงานทอ นั้น ยังแบ่งเป็นการทอผ้า และทอเสื่อ ซึ่งการทอผ้าจะแตกต่างกันตามลักษณะของการใช้ที่ ส่วนทอเสื่อจะแตกต่างกันตามลักษณะของการใช้ตัวพิม

งานจักสาน

เป็นงานที่นิยมทำกันอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในเวลาว่างจากฤดูทำนา วัสดุส่วนใหญ่ใช้ไม้ไผ่ หวาย เถาวัลย์ ฯลฯ เพื่อทำเครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ได้แก่ อุปกรณ์จับสัตว์ เช่น ข้อง เบ็ด ลุ่ม ไช ฯลฯ เป็นอุปกรณ์บริโภคและอุปโภค เช่น กระติบ ตะกร้า กระบุง กระด้ง ฯลฯ เป็นส่วนประกอบของสิ่งก่อสร้าง เช่น ฝาและฟากเรือน ยุงข้าว ภาชนะสาน ฯลฯ

⁴⁵ เพ็ญศรี ตึก และคณะ. “วัฒนธรรมถิ่นอีสาน : ศิลปกรรม.” กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528 หน้า 1-37.

เครื่องปั้นดินเผา

เป็นการผลิตภาชนะดินเผาสำหรับเก็บน้ำตามชนบทในทุกภาคของประเทศไทย โดยใช้วัตถุดิบแบบพื้นเมืองของแต่ละภาคที่แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ แล้วนำไปเผาโดยใช้ฟืนสำหรับเตาเผาและใช้แกลบหรือฟางสำหรับการเผานอกเตา

งานแกะสลัก

จำแนกออกตามลักษณะของผลงานตามวัสดุที่ใช้ ได้แก่ งานกระดาด งานผ้าและวัสดุอ่อนนุ่ม งานไม้ และงานสลักอิฐหรือหิน

งานโลหะ

เป็นงานใช้สอยที่มีลักษณะพื้นบ้านแท้ ๆ จำแนกได้ตามกรรมวิธีการผลิต คือ การตี ได้แก่ การตีมีด เคียว ขวาน ดาบ จอบ เสียม และการหล่อ ได้แก่ การหล่อลูกกระพรวนห้อยคอแก้ว การหล่อพระพุทธรูปแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

งานก่อสร้าง

นับเป็นผลงานพื้นบ้านที่น่าสนใจที่สุด เพราะได้เห็นลักษณะประจำถิ่นที่มีขนาดใหญ่ เป็นเอกลักษณ์ที่ตอบสนองการออกแบบได้อย่างน่าทึ่ง ซึ่งจำแนกได้ตามลักษณะการใช้สอยอาคารออกเป็น บ้านอยู่อาศัย อาคารทางศาสนา เช่น โบสถ์ วัด ที่มีความแตกต่างจากสกุลช่างโดยทั่วไป และอาคารสาธารณะทั่วไป เช่น ศาลาพักผ่อนเดินทาง เป็นต้น

งานเขียนภาพ

ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนา มีเนื้อหารายละเอียดตามฝีมือของช่างพื้นเมือง โดยใช้วัสดุเขียนภาพที่แตกต่างกัน เช่น เขียนบนผนัง ก่ออิฐ ฉาบปูน นอกจากนี้ยังมีการเขียนบนผ้า ไม้ กระดาษ สมุดข่อย หิน ใบลาน อีกด้วย

ศิลปกรรมพื้นบ้านทั้ง 7 ประเภทที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ในชนบทส่วนใหญ่ยังสืบทอดมาให้เห็นจนถึงปัจจุบัน โดยอาจมีการผสมผสานตามจารีตนิยมและวัฒนธรรมสมัยใหม่อย่างผสมผสานกลมกลืน เพื่อให้สามารถใช้งานได้อย่างสะดวกสบายมากขึ้นพร้อม ๆ กับการดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ทางศิลปะของภูมิปัญญาชาวบ้านของไทย

ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กับการดำเนินชีวิต และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยเหตุผลความจำเป็นของการดำเนินชีวิต ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจึงแสดงถึงวิถีของชีวิตชาวบ้าน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น นอกจากนี้ ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ยังเป็นศิลปะของชาวบ้านที่ใช้สื่อความรู้สึกของสามัญชนออกมาตลอดกาลเวลาของการสรรค์สร้างศิลปะนั้น ๆ⁴⁶ นอกจากนี้ วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมนั้น ยังมีความเปลี่ยนแปลงอันสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของสังคม⁴⁷ ซึ่งทำให้พบเห็นถึงวิวัฒนาการของวิถีชีวิตความเป็นอยู่โดยการศึกษาจากวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมของแต่ละชุมชนได้อีกด้วย

ตัวอย่างเช่น ในด้านเครื่องจักสานของไทย ซึ่งเริ่มใช้เมื่อใดยังไม่ปรากฏเป็นหลักฐานเด่นชัด แต่อย่างน้อยที่สุด ลวดลายเครื่องปั้นดินเผาบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งอยู่ในยุคหินใหม่นั้นก็ปรากฏมีลวดลายแบบจักสาน ซึ่งเข้าใจว่าใช้ภาชนะจักสานเป็นแบบ หรือในสมัยสุโขทัยก็มีเรื่องเล่าถึงพระร่วงและการสานกระออมใส่ผ้า เป็นต้น เครื่องจักสานคงอยู่ใช้ในสังคมไทยเรื่อยมา เพราะมีวิธีการที่ง่าย ๆ ไม่สลับซับซ้อน วัสดุที่ใช้ก็หาได้รอบ ๆ ตัว เช่น ไม้ไผ่ ใบจาก ใบเตย หวาย เป็นต้น เครื่องจักสานนี้เป็นเครื่องใช้ในระดับพื้นบ้านเป็นส่วนมาก นอกจากนี้จิตรกรรมฝาผนังก็เป็นหลักฐานที่ดี ในการชี้ให้เห็นถึงวิธีการดำเนินชีวิตและเครื่องมือเครื่องใช้ ดังเช่น วัดสุวรรณาราม ในคลองบางกอกน้อย ธนบุรี ก็มีจิตรกรรมฝาผนัง แสดงถึงการใช้เครื่องจักสานจำพวกกระบุง ตะกร้า ในชีวิตของชาวบ้านทั่วไป สำหรับเครื่องจักสานที่ปรากฏอยู่โดยทั่วไปในภาคต่าง ๆ ของไทยนั้น อาจแบ่งได้เป็น 7 ประเภทตามมูลเหตุการใช้สอย คือ⁴⁸

1. เครื่องจักสานที่ใช้ในการบริโภค เช่น กระดัง กระซอน ก่องข้าว หวดนึ่ง ข้าวเหนียว ฯลฯ
2. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นภาชนะ เช่น กระบุง กระจาด ชะลอม ตะกร้า ฯลฯ
3. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องตวง เช่น กระออม กระชู่ ฯลฯ
4. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องเรือนและเครื่องปูลาด เช่น เสื่อต่าง ๆ
5. เครื่องจักสานที่ใช้ป้องกันแดดฝน เช่น กอบ หมวก ฯลฯ

⁴⁶ วัลภาะ จุฑะนิภาค. "ศิลปกรรมของช่างทองเมืองเพชร." ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในโอกาสมงคลสมัญญ์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ 5 รอบ เรื่อง "หัตถกรรมกับวิถีชีวิตไทย". สถาบันไทยคดีศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เอกสารอัดสำเนา), พฤศจิกายน 2535, หน้า 39.

⁴⁷ สวัสดิ์ เจริญพงษ์. "วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์." ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในโอกาสมงคลสมัญญ์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ 5 รอบ เรื่อง "หัตถกรรมกับวิถีชีวิตไทย". สถาบันไทยคดีศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เอกสารอัดสำเนา), พฤศจิกายน 2535, หน้า 65.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68-69.

6. เครื่องจักสานที่ใช้ในการจับดักสัตว์ เช่น ลอบ ไซ อีจู้ ฯลฯ
7. เครื่องจักสานที่ใช้เกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี และศาสนา เช่น ก่องข้าวขวัญข้าว ฯลฯ

เครื่องจักสานในลักษณะดังกล่าวนี้พบได้โดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นที่ใดก็ตาม แต่อาจมีความแตกต่างในรายละเอียด เช่น วัสดุ รูปร่าง ลวดลาย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เครื่องจักสานบางประเภทก็มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ไม่มีปรากฏในที่อื่น เช่น เครื่องจักสานอันเกี่ยวเนื่องกับการบริโภคข้าวเหนียวในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

เนื่องจากเครื่องจักสานเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในระดับพื้นบ้านเป็นส่วนมากจึงไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในระยะเวลาการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก การใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวันนั้น ปรากฏตัวอย่างที่เห็นได้ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ที่เสด็จประพาสตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้ทรงบรรยายถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ตามแต่ละท้องถิ่น เช่นคราวเสด็จประพาสไทรโยค ทรงบรรยายถึงชาวบ้านนำของใส่กระจาดมาถวาย หรือการบรรจุนมใส่ชะลอมหรือในคราวเสด็จประพาสจันทบุรีก็ทรงบรรยายถึงการสานเสื่อ เป็นต้น⁴⁹

2.4 แนวความคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน

ในช่วงระยะเวลาประมาณ 5,000 – 2,500 ปีที่ผ่านมาได้ปรากฏหลักฐานของชุมชนสังคมเกษตรกรรม (Village Farming Society) กระจายอยู่โดยกว้าง เป็นชุมชนเล็ก ๆ ระดับหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนมีความเป็นอยู่โดยการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และการค้าขายแลกเปลี่ยนเป็นสำคัญ หลักฐานที่โนนนกทา อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น และบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ยังมีการทำโลหะกรรมสำริด ซึ่งเกิดจากการนำทองแดงมาผสมกับดีบุกหล่อหลอมเป็นอาวุธ เครื่องใช้ เครื่องประดับ ในบริเวณแอ่งสกลนครนี้ยังพบแหล่งแร่ทองแดงที่ถูกนำมาใช้ ส่วนดีบุกก็คงจะมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับบริเวณประเทศใกล้เคียง เช่น บริเวณแถบประเทศลาวในปัจจุบัน

การตั้งถิ่นฐานชุมชนเกษตรกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การเพาะปลูกข้าวและการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นปัจจัยสำคัญทางเศรษฐกิจ ในการดำรงชีพพร้อมไปกับการล่าสัตว์ เช่น วัวป่า หมูป่า และการจับสัตว์น้ำที่อยู่ในบริเวณแหล่งน้ำลำธารที่อยู่ใกล้เคียง ในการทำเครื่องปั้นดินเผาโดยการนำแกลบข้าวมาเป็นส่วนผสมของดินเหนียวเพื่อให้ดินเกาะกันแน่นยิ่งขึ้น ทั้งนี้ จากหลักฐานต่าง ๆ ยืนยันได้ว่า บริเวณ

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

ภูมิภาคนี้ มีพัฒนาการของชุมชนมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ นับว่าค้ำกับความคิดที่เชื่อว่า พัฒนาการของชุมชนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมีขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการรับอารยธรรมภายนอก เช่น อินเดีย และจีนซึ่งลักษณะของชุมชน ดังกล่าว เป็นสังคมที่มีโครงสร้างซับซ้อนมากกว่าสังคมล่าสัตว์ ถึงแม้ว่าจะดำรงชีพด้วยการเพาะปลูก แต่ก็ยังคงมีการล่าสัตว์มาเพื่อดำรงชีพอยู่บ้าง เช่น การล่าสัตว์ชนิดต่าง ๆ การล่าสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมขนาดเล็ก เช่น กระต่าย พังพอน ชะมด อีเห็น และการจับสัตว์น้ำ เช่น ปลา หอย ชนิดต่าง ๆ เป็นต้น⁵⁰

ในระยะต้นพุทธศักราช ยังมีชุมชนเกษตรกระจายอยู่ทั่วไป จากการศึกษาแหล่งโบราณคดี โนนชัย อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น⁵¹ พบว่า มีการตั้งถิ่นฐานพร้อมด้วยการดำรงชีพด้วยการเพาะปลูกข้าว เพื่อเป็นอาหารหลัก การผลิตโลหะสำริดและเหล็ก โดยเฉพาะเครื่องมือเครื่องใช้สำริด เพื่อแลกเปลี่ยนกับทรัพยากรที่มีอยู่ทางตอนใต้ของชุมชน พร้อมกับระบบการปกครองอันซับซ้อนขึ้นในระบบที่มีหัวหน้าชุมชน

จากการขุดค้นทางประวัติศาสตร์ที่บ้านเชียงเหียน อำเภอมืองมหาสารคามพบว่า การตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว พร้อมกับความสามารถในการทำโลหะสำริด เครื่องปั้นดินเผา และเหล็ก เช่นเดียวกับบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งพบว่ามีย่องรอยของการถลุงเหล็กภายในชุมชนเมื่อประมาณ 3,000 ปี ที่ผ่านมา หลักฐานความต่อเนื่องของการตั้งถิ่นฐานชุมชน ยังพบว่า นอกจากปรากฏร่องรอยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ชุมชนเหล่านี้ยังมีความสัมพันธ์ที่ก่อตั้งเป็นชุมชนซึ่งมีการสร้าง คูน้ำล้อมรอบตัวเมืองในระยะหลัง ขณะที่อิทธิพลของอารยธรรม ภายนอก โดยเฉพาะพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนในภูมิภาคนี้ในระยะต่อมา

สำหรับการตั้งถิ่นฐานชุมชนเกษตรกรรมอย่างถาวรนั้น สันนิษฐานว่ามีขึ้นเมื่อราว 2,000 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะในบริเวณแอ่งโคราช ซึ่งเริ่มการพัฒนาจากตอนกลางบริเวณที่แม่น้ำท่มถึงในแบบที่เป็นเนินดิน ไม่มีคูน้ำล้อมรอบและแบบที่มีคูน้ำล้อมรอบชั้นเดียว ซึ่งการสร้างคูน้ำนี้ก็เพื่อประโยชน์ต่อการใช้ลำน้ำและพื้นที่ในการเพาะปลูก

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือในดินแดนอีสานนี้ ได้มีการพัฒนาความเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับ คือ จากชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรม ต่อมาได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมของกลุ่มอื่น ๆ เช่น ขอม ล้านนา ล้านช้าง ฯลฯ จนกระทั่งราวต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ก็ได้ปรากฏ

⁵⁰ ไพโรจน์ สโมสร์, *จิตรกรรมฝาผนังอีสาน* โครงการสำรวจและถ่ายภาพตจิตรกรรมฝาผนังอีสาน ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2532 หน้า 18.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

กระแสการอพยพของกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสานเป็นระยะ ๆ ทั้งที่เป็นชุมชนใหม่และชุมชนที่ปะปนกับชนพื้นเมืองเดิม การอพยพของชาวลาวฝั่งโขงที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในบริเวณภาคอีสานเพิ่มขึ้นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยธนบุรีจนถึงช่วงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดชุมชนที่หนาแน่นขึ้นมากในภูมิภาคนี้อีกครั้งหนึ่ง

ดังนั้น เมื่อสรุปลักษณะประชากรของอีสานระยะตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมาแล้วสามารถแบ่งได้ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มประชากรลุ่มแม่น้ำโขง กลุ่มประชากรลุ่มแม่น้ำชี และกลุ่มประชากรอีสานตอนล่าง

กลุ่มประชากรลุ่มแม่น้ำโขง

กลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมลาวล้านช้างโดยตรง ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนกลุ่มลาวที่ตั้งหลักแหล่งกระจายไปตามลำน้ำโขง มีความสัมพันธ์กับล้านช้างตั้งแต่เริ่มรวมตัวกันเป็นปึกแผ่น มีพัฒนาการและการก่อตัวของชุมชนจากระดับหมู่บ้าน จนกระทั่งเป็นชุมชนเมือง เช่น เวียงจันทน์ จำปาสัก หรือบริเวณเวียงคุก อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนจำปาสัก อันเป็นศูนย์กลางที่เป็นปึกแผ่นบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง เมืองเหล่านี้ต่างก็มีการปกครองซึ่งไม่ขึ้นตรงต่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ส่วนชุมชนเล็ก ๆ ต่างก็ต้องการขึ้นกับเมืองใดเมืองหนึ่ง เพื่อพึ่งอำนาจและป้องกันการรุกรานจากเมืองอื่น ๆ

กลุ่มประชากรลุ่มแม่น้ำชี

มีศูนย์กลางอยู่ที่สุวรรณภูมิและเมืองสาเกต⁵² ซึ่งตั้งเมืองเป็นปึกแผ่นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา ประชากรส่วนใหญ่ของชุมชนลุ่มแม่น้ำชีฝั่งตะวันตกของภูมิภาคจะอพยพขยายบ้านเรือนเข้ามาจากเมืองทั้งสอง เพื่อขยายที่ทำกินออกไปตามบริเวณลำน้ำชี ทำให้เกิดเมืองใหญ่ ๆ เช่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ เป็นต้น

กลุ่มประชากรอีสานตอนล่าง

กลุ่มประชากรนี้อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลกับบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มกวย เขมร และไทยโคราช มีกลุ่มลาวอยู่บ้าง แต่เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาในช่วงหลัง กลุ่มกวยมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่แขวงอัตตะปือ จำปาสัก และสาละวินในประเทศลาว ซึ่งอพยพมาตั้งแต่ พ.ศ. 1301 จนกระทั่งถึงช่วง พ.ศ. 2199 – 2231 จึงได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งชุมชนจำนวนมากในเขตอำเภอศรีนครินทร์ สังขะรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และอำเภอชูขันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะสาเหตุ 2 ประการ คือ

⁵² หรือเมืองร้อยเอ็ดในปัจจุบัน

การหาที่ทำกินใหม่ เนื่องจากเกิดปัญหาน้ำท่วมบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง และการรุกรานของกลุ่มลาว ที่มาตั้งเมืองเป็นปึกแผ่นที่เมืองจำปาสักซึ่งเดิมเป็นถิ่นของพวกเขา หรือที่คนไทยภาคกลางเรียกว่า “เขมรป่าดง”

เมื่อพูดถึงภาคอีสานแล้วภาษาที่ทุกคนมักจะนึกถึง ที่คนส่วนมากในถิ่นอีสานพูดกันก็คือ “ภาษาอีสาน” ซึ่งบางคนจะเข้าใจผิดว่าเป็น “ภาษาลาว” ที่จริงแล้ว ภาษาอีสานนั้น ไม่ใช่ภาษาลาวโดยแท้ แต่เนื่องจากลาวกับไทยเป็นเพื่อนบ้านกันมานาน ภาษาถิ่นอีสานจึงได้รับอิทธิพลมาจากภาษาลาวและก็เป็นสำเนียงภาษาลาว จริง ๆ แล้วในภาคอีสานนั้นหลายท้องถิ่นจะมีภาษาพูดที่โดดเด่นที่ไม่ใช่สำเนียงภาษาอีสาน เวลามนุษย์ฟังจะรู้ได้ชัดว่าแตกต่าง ก็จะมี “ภาษาภูไท” ซึ่งจะมีคนเผ่าภูไทอยู่หลายหมู่บ้านกระจัดกระจายไปตามแต่ละจังหวัด ส่วนมากก็อยู่แถบจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้แก่ “ภาษาย้อ” คนที่พูดโดยมากเป็นชนเผ่าไทยย้อ ซึ่งอาศัยอยู่แถบจังหวัดสกลนคร และนครพนม อีกภาษาหนึ่งได้แก่ “ภาษาส่วย” “ภาษาเขมร” ทั้ง 2 ภาษานี้ ชาวอีสานได้แถบจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ ซึ่งอยู่ติดกับเขมรจะพูดกัน นอกจากนี้ ก็จะมีภาษาอีสานสำเนียงเลย ภาษาอีสานสำเนียงโคราช ซึ่งอาจจะมีภาษาเฉพาะท้องถิ่นแตกต่างกันไปจากภาษาอีสานโดยทั่วไปบ้าง

นอกจากนี้ ความผูกพันของกลุ่มคนในอีสาน ซึ่งส่วนมากเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในประเทศลาวที่มีต่อกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางของประเทศมีไม่มากนัก รูปแบบการปกครองภายในของอีสานแต่เดิมนั้นยังคงใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีตามแบบล้านช้าง คือ ปกครองด้วยระบบอาญาสี่ มีเจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์ และราชบุตร ดังนั้น ความสัมพันธ์ของกรุงเทพฯ และอีสานจึงเป็นเพียงความสัมพันธ์ในฐานะของการส่งเครื่องราชบรรณาการ ที่ไม่ได้รับรู้อำนาจทางการเมืองการปกครองจากกรุงเทพฯ มากนัก นอกจากการเกณฑ์แรงงานเป็นครั้งคราวเท่านั้น

ด้วยความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างห่างของกรุงเทพฯ และอีสานนั่นเอง ที่ทำให้เกิดความขัดแย้งกันหลายคราว ตัวอย่างเช่นในสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นสมัยที่ภูมิภาคนี้เผชิญหน้าโดยตรงกับจักรวรรดิฝรั่งเศส ซึ่งกำลังขยายอิทธิพลครอบครองดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงการแบ่งหัวเมืองในเขตนี้หลายครั้งหลายหน จนในที่สุด รูปแบบของการปกครองในดินแดนนี้ก็เป็นการปกครองแบบเทศาภิบาล แบ่งการปกครองออกเป็นมณฑล อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ยกเลิกระบบเจ้าเมืองแบบเก่า และแต่งตั้งข้าหลวงและข้าราชการจากกรุงเทพฯ มาบริหารตั้งแต่ระดับอำเภอถึงมณฑล ในขณะนั้นแบ่งออกเป็น 3 มณฑล คือ มณฑลอีสาน มณฑลอุดร และมณฑลนครราชสีมา ผลจากการปฏิรูปการปกครองในครั้งนั้น ทำให้วัฒนธรรมต่าง ๆ จากกรุงเทพฯ แพร่เข้าสู่ท้องถิ่นอีสานอย่างไม่ขาดสาย ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในภูมิภาคอีสานนี้อย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกัน

สำหรับสภาวะการแบ่งแยกชนชั้นและความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในชนบทอีสานนั้น อาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้⁵³

(1) ครอบครัวยุคชาวนาอีสานโดยมากทำการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง บางปีไม่พอเลี้ยงตนเอง นาข้าวไม่ใช่พื้นที่ผลิตผลผลิตส่วนเกินที่สำคัญ ที่จะเป็นตัวการทำให้เกิดความแตกต่างแบ่งแยก หรือขยายช่องว่างระหว่างชนาฐานะดีกับชนาฐานะยากจน นอกจากนี้ นาข้าวก็ไม่สามารถเป็นปัจจัยสำคัญเป็นที่มาแห่งการสะสมทุนของชาวนาด้วย

(2) การที่ครัวเรือนส่วนมากมีหนี้สินไม่สูงมากเกินไป ทั้ง ๆ ที่สถานการณ์รุนแรงพอที่ชาวนาจะล้มละลายลงจำนวนมาก เพราะความจำกัดของขนาดที่ดิน สภาพดินและน้ำ ตลอดจนความแปรปรวนของธรรมชาติ ทำให้ครัวเรือนส่วนมากไม่สามารถขยายขนาดของหนี้สินจนล้นพ้นตัว

(3) พ่อค้าชาวจีนในหมู่บ้าน มีบทบาทสำคัญทำให้เกิดการรวมศูนย์ทุนอยู่ในมือของกลุ่มพ่อค้า

สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ เป็นการศึกษากรณีตัวอย่างของชาวนาอีสานในกลุ่มประชาคมกลุ่มแม่น้ำชี จำนวน 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด โดยจะศึกษาเกี่ยวกับที่มาและอิทธิพลต่าง ๆ ที่มีผลต่อแนวคิด ชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ประเพณีของชาวนาทั้ง 3 จังหวัดนี้ เพื่อให้เห็นถึงความมีสุนทรียะในวิถีชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนพื้นเมืองซึ่งมีพื้นที่กว้างใหญ่ที่สุดของประเทศไทยและมีการรักษาสืบตราบเท่าที่สืบทอดอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. "วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย". 2541. หน้า 99 – 100.

บทที่ 3

วิถีชีวิตของชาวอีสานในกลุ่มประชาคมลุ่มแม่น้ำชี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน ประกอบด้วย 19 จังหวัด ได้แก่ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม มุกดาหาร ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย หนองบัวลำภู อำนาจเจริญ อุตรธานี และอุบลราชธานี รวมพื้นที่ทั้งหมด ประมาณ 170,226 ตารางกิโลเมตร หรือ 1 ใน 3 ของประเทศไทย ตั้งอยู่บนที่ราบสูงโคราช สำหรับ ภูมิภาคนี้ทั้งภาคยกตัวสูงเป็นขอบแยกตัวออกจากภาคกลางอย่างชัดเจน ประกอบด้วยเทือกเขาสูง ทางทิศตะวันตกและทิศใต้ เทือกเขาทิศตะวันตกมีความสูงเฉลี่ย 500-1,000 เมตร เหนือระดับน้ำทะเล มียอดเขาที่สูงที่สุดในภาคอีสานคือ ยอดภูหลวง มีความสูง 1,571 เมตร และภูกระดึงสูง 1,325 เมตร เป็น แหล่งต้นน้ำของแม่น้ำหลายสาย ได้แก่ แม่น้ำพอง แม่น้ำเลย แม่น้ำพรม แม่น้ำชี และลำตะคอง

ทางด้านทิศใต้มีเทือกเขาชันกำแพง และเทือกเขาพนมดงรัก กั้นระหว่างภาคอีสานของไทย กับกัมพูชา และลาว มีความสูงเฉลี่ย 400-700 เมตร ยอดเขาเขียวเป็นยอดเขาที่สูงที่สุดอยู่ทางตอนใต้ สูงประมาณ 1,292 เมตร ส่วนตอนกลางของภาคมีเทือกเขาภูพานทอดตัวจากเหนือลงสู่ทิศใต้ แบ่งภาค อีสานออกเป็น 2 ส่วน คือ แอ่งโคราช คือ บริเวณแถบลุ่มแม่น้ำชี และแม่น้ำมูล มีพื้นที่ 3 ใน 4 ของภาค อีสานทั้งหมด และแอ่งสกลนคร คือบริเวณตอนเหนือของเทือกเขาภูพาน และบริเวณที่ราบลุ่มน้ำโขง

แม้ว่าคนไทยในผืนดินที่ราบสูงนี้ จะประกอบด้วยกลุ่มชนหลายเผ่า เช่น เขมร ส่วย (กวย) แสก ย้อ ผู้ไทย กะโล้ (โซ) ฯลฯ แต่ละเผ่าย่อมมีความแตกต่างกัน แต่วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยึดมั่นอยู่ใน จารีตประเพณี เรียกว่า "ฮีตบ้านคองเมือง" และ "ฮีตสิบสอง คองสิบสี่" สอนให้ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ร่วมกิจกรรมสังคมงานบุญงานกุศลเป็นประจำ ทำให้การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันของชุมชนเหล่านี้มีความสุข ตลอดมา

ความอุดมสมบูรณ์ด้วยธรรมชาติที่สวยงามบนยอดเขาสูงหลายแห่งแหล่งรวมอารยธรรม โบราณนับพันปีที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนวัฒนธรรมพื้นบ้าน วิถีชีวิตที่เรียบง่าย และความ มีน้ำใจของชาวอีสาน ประกอบกับอุปนิสัยขยันขันแข็ง และสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์ จิตใจผ่องใสอ่อนโยน

และเวลาที่ว่างจากการทำนา จึงคิดสร้างสรรค์งานศิลป์ในรูปแบบต่างๆ อาทิ ผ้าไหมลายสวย ผ้าฝ้ายหอมมือ ที่นับวันจะหายาก ข้าวของเครื่องใช้ เครื่องจักสาน และเครื่องปั้นดินเผา เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว

ด้วยวิถีชีวิต ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปวัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ได้รับการสืบทอดกันมายาวนาน รวมถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อาทิ การค้นพบโครงกระดูก และรอยเท้าไดโนเสาร์บนแผ่นหินทรายที่อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย และอำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ แม้แต่ภาพเขียนของมนุษย์โบราณตามผนังถ้ำ หรือ วัฒนธรรมบ้านเชียง ตลอดจนซากโบราณวัตถุมากมาย ทำให้ภาคอีสานยังมีเสน่ห์ ให้ศึกษาและค้นหา ร่องรอยอารยธรรมในอดีตที่ได้รับการสืบสานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันของดินแดนที่ราบสูงแห่งนี้

นอกจากนี้ การศึกษาเรียนรู้เพื่อให้เห็นถึงความงดงามอันเป็นสุนทรีย์ในสิ่งที่เกิดจาก กระบวนการของวิถีชีวิตที่มีความผาสุกของคนในชุมชน เป็นการศึกษาถึงความสุขของมนุษย์ซึ่งตามหลัก พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า มี 2 ลักษณะคือ ความมีสุขทางกายและความมีสุขทางใจ อันส่งผลสะท้อน ออกมาให้เห็นเป็นวิถีการดำรงชีวิต และเป็นการวัดความสุข⁵⁴ โดยวิถีจิตวิสัย ซึ่งประเมินจากคนในชุมชน นั้น ๆ เองว่า พวกเขาเหล่านั้นมีความสุขหรือทุกข์อย่างไร เพียงใด จากเพียงรายบุคคลจนถึงความเป็นสุข ของชุมชนโดยรวม

อย่างไรก็ดี การศึกษาเกี่ยวกับความงามและสุนทรีย์ของวิถีชีวิตของชาวไทยในภาคอีสาน ครั้งนี้ ได้คัดเลือกจังหวัดที่อยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำชี จำนวน 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น จังหวัด มหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา เนื่องจากมีศูนย์การศึกษาเพื่อพัฒนาชนบท ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตั้งอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ตั้งแต่ในช่วงเวลาของนโยบายอีสานเขียว ทำให้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีความสัมพันธ์อันดีกับชาวอีสานในดินแดนดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน และชาวบ้านก็รู้จักคุ้นเคยกับคณาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นอย่างดี และในขณะเดียวกัน นิสิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็ได้เข้าไปศึกษาในพื้นที่หลายครั้ง จนทำให้ชาวบ้านมีความคุ้นเคย และให้ความ ร่วมมือเป็นอย่างดียิ่งเสมอมา

⁵⁴ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ วัตถุวิสัย (Objectivity) และ จิตวิสัย (Subjectivity)

3.1 ประวัติความเป็นมาและข้อมูลทั่วไป

3.1.1 จังหวัดขอนแก่น

“ พระธาตุขามแก่น เสียงแคนดอกคูน ศูนย์รวมผ้าไหม ร่วมใจผูกเสี่ยว
เที่ยวขอนแก่นนครใหญ่ ไดโนเสาร์สิบก้อน เทียบอุทกมวยโอลิมปิก ”

ขอนแก่น เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่กึ่งกลางของภาคอีสาน เป็นดินแดนที่เคยมีชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ และเป็นแหล่งค้นพบซากไดโนเสาร์เป็นแห่งแรกในประเทศไทย ปัจจุบันเป็นเมืองใหญ่ของอีสานที่มีความเจริญรุ่งเรือง และมีมรดกทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจ

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ค้นพบเครื่องสำริดและเหล็ก เครื่องมือเครื่องใช้ รวมทั้งแบบแม่พิมพ์ที่ใช้หล่อ บริเวณบ้านโนนนกทา บ้านนาดี ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง นอกจากนี้ยังพบขวานทองแดง อายุกว่า 4,000 ปี แสดงให้เห็นว่าอาณาเขตบริเวณจังหวัดขอนแก่นเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมและวัฒนธรรมที่เก่าแก่แห่งหนึ่งและมีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนสมัยพุทธกาลหลายพันปี

นอกจากนี้ที่บริเวณบ้านโนนเมือง วัดป่าพระนอน ตำบลชุมแพ ได้พบเสมาหินบักอยู่เป็นระยะและลี้มจมนดิน มีรอยสลักกลีบบัว กลีบเดียวหรือสองกลีบ แห่งหินที่สำคัญที่ชาวบ้านเรียกว่าเสาหลักเมือง เป็นรูปทรงกลมมีรอยจารึกตัวอักษรมอญโบราณ ได้นำมาเป็นหลักเมืองขอนแก่นเมืองโบราณแห่งนี้ กรมศิลปากรได้ขุดค้นพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณ และโบราณวัตถุหลายอย่างฝังอยู่อย่างเป็นระเบียบ สันนิษฐานว่าเป็นเมืองที่มีคนอาศัยอยู่มาหลายยุคหลายสมัย

ปัจจุบันจังหวัดขอนแก่นตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ 445 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 10,886 ตารางกิโลเมตร หรือ 6.8 ล้านไร่ ประกอบด้วยอำเภอเมือง อำเภอภูเวียง อำเภอบ้านไผ่ อำเภอพล อำเภอน้ำพอง อำเภอชุมแพ อำเภอฆ้องชัย อำเภอหนองเรือ อำเภอกระนวน อำเภอหนองสองห้อง อำเภอชนบท อำเภอสีชมพู อำเภอแวงน้อย อำเภอแวงใหญ่ อำเภออุบลรัตน์ อำเภอบ้านฝาง อำเภอเขาสนกวาง อำเภอพระยืน อำเภอเปือยน้อย อำเภอภูผาม่าน กิ่งอำเภอหนองนาคำ กิ่งอำเภอซำสูง และกิ่งอำเภอโคกโพธิ์ชัย ซึ่งจังหวัดขอนแก่นมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดอุตรธานี จังหวัดเลย และจังหวัดหนองบัวลำภู
 ทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดบุรีรัมย์
 ทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดกาฬสินธุ์ และจังหวัดมหาสารคาม
 ทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดชัยภูมิ และจังหวัดเพชรบูรณ์

ภูมิประเทศจังหวัดขอนแก่นมีลักษณะเป็นเป็นที่ราบสูง มีพื้นที่สูงต่ำสลับเป็นลูกคลื่นลาดเทไปทางทิศตะวันออกและทิศใต้ มีที่ราบลุ่มแถบลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำพอง พื้นที่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางโดยเฉลี่ย 100 -200 เมตร มีแหล่งน้ำธรรมชาติของจังหวัดได้แก่ ลำน้ำชี ลำน้ำพองตอนบนและตอนล่าง และลำน้ำเชิญ ลำน้ำพังซูลำน้ำห้วยแอก พื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งหมดประมาณ 10,921 ตารางกิโลเมตร

สำหรับพื้นที่ป่าไม้ในนั้น จังหวัดขอนแก่นมีพื้นที่ทั้งหมด 10,885.99 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 3,644.28 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 33.57 ของพื้นที่จังหวัด แต่พื้นที่ที่คงสภาพป่าเหลือเพียงประมาณ ร้อยละ 7.50 ของพื้นที่จังหวัด ลักษณะป่าประกอบด้วยไม้เนื้อแข็ง ได้แก่ ไม้รัง ไม้ยาง ไม้ประดู่ เป็นต้น

ทางการปกครอง ของจังหวัดขอนแก่นแบ่งเป็นราชการส่วนภูมิภาค ราชการส่วนท้องถิ่น และราชการส่วนกลางและรัฐวิสาหกิจ จำนวนประชากรในปี พ.ศ. 2544⁵⁵ มีจำนวน 1,756,995 คน เป็น ชาย 876,223 คน หญิง 880,772 คน จำนวนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 1,222,558 คน คิดเป็นร้อยละ 69.95 ของประชากรทั้งจังหวัด รายได้ประชากรต่อคนต่อปีประมาณ 40,420 บาท⁵⁶ ซึ่งสูงเป็นลำดับที่ 1 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สำหรับการอุตสาหกรรมของจังหวัดขอนแก่น มีการขยายตัวในอัตราสูงอย่างต่อเนื่อง และเพิ่มพูนความสำคัญต่อเศรษฐกิจของจังหวัดมากขึ้นเป็นลำดับ ประเภทอุตสาหกรรมได้ปรับเปลี่ยนจากอุตสาหกรรมเกษตรมาเป็นอุตสาหกรรมวิศวกรรม แม้มีโรงงานขนาดใหญ่อยู่บ้างแต่ส่วนใหญ่ยังเป็นอุตสาหกรรมขนาดย่อมและขนาดกลางที่มีการจ้างแรงงานในท้องถิ่นสูง ส่วนอุตสาหกรรมในครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นประเภทหัตถกรรมที่ทำภายในที่อยู่อาศัย และเป็นกิจกรรมที่ทำให้สมาชิกครัวเรือนและกลุ่มครัวเรือนในหมู่บ้านอุตสาหกรรมในครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์จากผ้า เช่น ผ้าไหม เส้นไหม และหมอนชนิด นอกจากนี้ยังมีผลิตภัณฑ์จักสาน ผลิตภัณฑ์จากไม้ และเครื่องปั้นดินเผา ระยะเวลา

⁵⁵ ข้อมูล ณ เดือนธันวาคม 2544.

⁵⁶ ข้อมูลกองบัญชาการประชาชาติ สภาพัฒนา ปี 2541.

ในการผลิตอุตสาหกรรมในครัวเรือนของจังหวัดขอนแก่น ซึ่งถือเป็นอาชีพเสริม นิยมผลิตในช่วงที่เว้นว่างจากการเกษตร และมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงหมู่บ้าน แต่บางครั้งชาวบ้านจัดจำหน่ายเองทั่วไปก็มี

นอกจากนี้ ขอนแก่นยังเป็นจังหวัดที่มีศักยภาพทางการท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติและ โบราณสถานมากมาย มีมหาวิทยาลัยขอนแก่นเป็นศูนย์กลางของการศึกษาอันเป็นแหล่งวิทยาการที่ใหญ่ที่สุดในภาคอีสาน ชาวขอนแก่นยังคงยึดมั่นในวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ มีผ้าไหมมัดหมี่ เป็นผลิตภัณฑ์พื้นบ้านที่ได้รับความสนใจจากผู้มาเยือน แต่อย่างไรก็ดี ปัจจุบันคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ยังคงนิยมไปทำงานต่างถิ่น เมื่อถึงฤดูทำนาจึงจะกลับมาทำงานที่บ้าน แต่ก็มียุคครอบครัวที่ไม่กลับมา เพราะได้เงินเดือนที่ดีกว่า จึงมักส่งแต่เงินมาให้ทางบ้านเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการทำนาเท่านั้น

3.1.2 จังหวัดมหาสารคาม

"พุทธมณฑลอีสาน ถิ่นฐานอารยธรรม ผ้าไหมล้ำเลอค่า ตักสิลานคร"

จังหวัดมหาสารคามตั้งอยู่ตอนกลางของภาคอีสาน มีชนอาศัยอยู่หลายเผ่า เช่น ชาวไทยพื้นเมืองพูดภาษาอีสาน ชาวไทยย้อ และชาวผู้ไท (ภูไท) ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี "ฮีตสิบสอง" ประกอบอาชีพด้านกสิกรรมเป็นส่วนใหญ่ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย มีการไปมาหาสู่กัน ช่วยเหลือซึ่งพวอาศัยกันตามแบบของคนอีสานทั่วไป

จังหวัดมหาสารคามถือว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญและยาวนานมาหลายร้อยปี เพราะได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา ตั้งแต่สมัยคุปตะตอนปลายและปาละวะของอินเดียผ่านเมืองพุกามมาในรูปแบบของศิลปะสมัยทวารวดี เช่น บริเวณเมืองกันทรวิชัย (โคกพระ) และเมืองนครจำปาศรี โดยพบหลักฐานเป็นพระยืนกันทรวิชัย พระพิมพ์ดินเผา ตลอดจนพระบรมสารีริกธาตุ นอกจากนั้นแล้วยังได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ผ่านมาทางชนชาติขอม ในรูปแบบสมัยลพบุรี เช่น กู่สันตรัตน์ กู่บ้านเขว กู่บ้านแดง และกู่อื่น ๆ รวมไปถึงเทวรูปและเครื่องปั้นดินเผาของขอมอยู่ตามผิวดินทั่ว ๆ ไปในจังหวัด

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านลาดกุดยางใหญ่ขึ้นเป็นเมืองมหาสารคาม เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2408 โดยแยกพื้นที่และพลเมืองมาจากเมืองร้อยเอ็ด และโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวมหาชัย (กวด ภาณุตานนท์) เป็นเจ้าเมือง มีท้าวบัวทองเป็นผู้ช่วยขึ้นกับเมืองร้อยเอ็ด ต่อมาทรงได้โปรดเกล้าฯ ให้แยกเมืองมหาสารคามขึ้นกับกรุงเทพฯ เมื่อปี

พ.ศ. 2412 เดิมกองบัญชาการของเมืองมหาสารคามตั้งอยู่ที่เนินสูงแห่งหนึ่งใกล้กุฎนางโย ได้สร้างศาลเจ้าพ่อหลักเมือง และศาลมเหศักดิ์ขึ้นเป็นที่สักการะของชาวเมือง ต่อมาสร้างวัดดอนเมืองแล้วเปลี่ยนชื่อเป็นวัดข้าวฮ้าว⁵⁷ และได้ย้ายกองบัญชาการไปอยู่ริมหนองกระทุ่มด้านเหนือของวัดโพธิ์ศรีปัจจุบัน ในปี พ.ศ.2456 และ พ.ศ. 2542 ได้ย้ายศาลากลางมาอยู่ ณ ที่ตั้งปัจจุบัน

ทางด้านสภาพทางภูมิศาสตร์นั้น จังหวัดมหาสารคามตั้งอยู่กึ่งกลางของภาคอีสาน ห่างจากกรุงเทพฯ 470 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 5,291 ตารางกิโลเมตร มีแม่น้ำชีไหลผ่าน แบ่งการปกครองเป็นอำเภอต่างๆ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอกันทรวิชัย อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอวาปีปทุม อำเภอบรบือ อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย อำเภอนาเชือก อำเภอเชียงยืน อำเภอนาดูน อำเภอแกดำ และอำเภอยางสีสุราช

สำหรับพระพุทธรูปคู่เมืองมหาสารคาม ได้แก่ พระพุทธรูปยืนมงคลและพระพุทธรูปมิ่งเมือง อยู่ที่ตำบลคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย ศิลปะทวารวดี สร้างขึ้นด้วยหินทรายแดง ตามตำนานกล่าวว่าเมื่อเมืองกันทรวิชัยฝนแล้ง ผู้ชายสร้างพระพุทธรูปมิ่งเมือง ส่วนผู้หญิงสร้างพระพุทธรูปยืนมงคลเสร็จพร้อมกันแล้วจึงทำการฉลองอย่างมโหฬาร ปรากฏว่า ตั้งแต่นั้นมาฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ท้องที่นี้เป็นอันมาก

นอกจากนี้ มหาสารคามได้ชื่อว่าเป็น ตักศิลาแห่งอีสาน เนื่องจากมีสถาบันการศึกษาอยู่มากมายหลายแห่ง และมีสถานที่ที่สำคัญในแต่ละอำเภอ ได้แก่ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน อยู่ในมหาวิทยาลัยมหาสารคาม อำเภอเมือง มีการแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมอีสาน ความเป็นมาของการทอผ้า การประยุกต์ ผลิตภัณฑ์ผ้าพื้นเมือง เครื่องจักสานและงานไม้ งานหล่อโลหะ การพัฒนาเครื่องปั้นดินเผา เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือจับสัตว์ เครื่องดนตรี วรรณกรรม จารีตภาษาโบราณ และจำหน่ายสิ่งต่างๆ เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมอีสาน นอกจากนี้ยังมี ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมอีสาน อำเภอเมือง ตั้งอยู่ในสถาบันราชภัฏมหาสารคาม จัดแสดงความเป็นมาของศิลปะอีสาน วรรณคดีอีสานที่บันทึกบนใบลาน ตลอดจนหัตถกรรมต่างๆ เช่น การทอผ้า ลายผ้าต่าง ๆ อีกทั้งยังมี พิพิธภัณฑ์วัดมหาชัย ตั้งอยู่ในตัวเมือง เป็นสถานที่เก็บรวบรวมโบราณวัตถุที่พบในภาคอีสาน เช่น ใบเสมาหิน พระพุทธรูปในสมัยโบราณ บานประตู คันทวยแกะสลัก อายุกว่าร้อยปี และเป็นที่เก็บรวบรวมวรรณคดีอีสาน และพระธรรมใบลานเป็นจำนวนมาก

⁵⁷ วัดชัยาวาส

โบราณสถานที่สำคัญต่อการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น *กู่มหาธาตุ*⁵⁸ อำเภอเมือง เป็นโบราณสถานประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 สร้างด้วยศิลาแลงเป็นรูปกระโจมสี่เหลี่ยม กรอบประตูและทับหลังเป็นหินทราย ภายในมีเทวรูปดินเผา 2 องค์ มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ โคปุระอยู่ด้านตะวันออก เป็นทางเข้าออกเพียงด้านเดียว และมีบรรณาลัยอยู่ภายในกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

อำเภอนาดูน เป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งเนื่องจากเป็นที่ประดิษฐานของพระธาตุนาดูน หรือ *พุทธมณฑลแห่งอีสาน* เป็นบริเวณที่พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของนครจำปาศรีในอดีต ที่สำคัญยิ่งคือ การขุดพบสลูบบรรจุพระบรม-สารีริกธาตุบรรจุในตลับทองคำ เงิน และสำริด อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 สมัยทวารวดี ซึ่งใช้เป็นต้นแบบของพระธาตุนาดูนที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

สถานที่ที่มีชื่อเสียงอีกแห่งหนึ่งของมหาสารคามคือที่อำเภอโกสุมพิสัย ได้แก่ *บ้านหนองเขื่อนช้าง หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านสองคอน* เป็นหมู่บ้านทอผ้าไหมผ้าฝ้ายที่มีชื่อเสียง และหมู่บ้านทอเสื่อกกบ้านแพง ซึ่งมีการตั้งกลุ่มสหกรณ์ทอเสื่อกกบ้านแพง เป็นสถานที่ที่นักท่องเที่ยวและผู้สนใจสามารถชมวิธีการผลิต และหาซื้อผลิตภัณฑ์เสื่อกกได้ในราคาถูก

3.1.3 จังหวัดร้อยเอ็ด

*"ร้อยเอ็ดเพชรอีสาน พลาญชัยบึงงาม เรื่องนามพระสูงใหญ่
ผ้าไหมชั้นดี สตรีโสภา ท่งกุลาสดใส งานใหญ่บุญผะเหวด"*

ใน *สมัยพุทธกาล* เมืองร้อยเอ็ดมีปรากฏตามตำนานอุรังคธาตุว่า ปางเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้แปดปีปลาย แปดเดือนนั้นพระกัศปะอะครสาวกพระอรหันต์เจ้าผู้ใกล้ชิดพระพุทธองค์ได้อัญเชิญอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าดำเนินไปยังเมืองบูรพาแห่งชมพูทวีป จากกฤติ-นารายณ์-ปาวาย เพื่อประดิษฐาน ณ *ดอยกัปปนคีรี*⁵⁹ ตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงดำรัสไว้เป็นปัจฉิมพจน์ ณ เมืองบูรพาแห่งชมพูทวีปนั้น อดีตกาลนานมาแล้วมีเอกมทานครอยู่ 4 นคร คือ เมืองสกลนคร (จังหวัดสกลนคร) เมืองสาเกตนคร (เมืองร้อยเอ็ด) เมืองมรุกขนคร (เมืองธาตุพนม - เมืองป่าไม้รัก) และเมืองอินทวปัฐนคร (เมืองนครพนมเปญ)

⁵⁸ ปรากฏบ้านเขา

⁵⁹ ภูเก้าพร้าว

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2315 สมัยพระเจ้าตากสินทรงครองราชย์ ณ กรุงธนบุรีได้ประมาณ 4 ปี พระยาพรหม พระยากรมท่า เห็นว่าเมืองทุ่งชัยภูมิ ไม่สมควรที่จะตั้งเป็นเมืองเพราะเป็นโนนสูง ลำน้ำเซ⁶⁰ น้ำไหลแรงเซาะตลิ่งพังจะไม่ถาวรต่อไป จึงปรึกษาท้าวเชียงและท้าวสุนย์ และเห็นพ้องกันว่า ตำบลดงท้าวสาร ห่างจากเมืองทุ่งราว 100 เส้น เป็นเมืองเก่ามีชัยภูมิที่ดี⁶¹ จึงมีใบบอกไปยังกรุงธนบุรี ขอตั้งเมืองดงท้าวสารเป็นเมืองสุวรรณภูมิตั้งแต่นั้นมาในการสร้างบ้านเมืองสุวรรณภูมิหรือศรีภูมินี้ ได้สร้างหลักเมืองและวัดพร้อมกันสองวัด คือ วัดกลางและวัดใต้⁶²

ตามประวัติศาสตร์ที่ค้นพบแสดงว่าร้อยเอ็ดเป็นเมืองขอมมาแต่ก่อน เพราะมีเทวสถานที่เรียกกันว่า “กู” ในสมัยต่อมาเมืองร้อยเอ็ดได้อยู่ในมณฑลอิสานแต่เนื่องจากร้อยเอ็ดเป็นเมืองที่เจริญมานานและมีความสำคัญ จึงเปลี่ยนจากมณฑลอิสาน เป็นมณฑลร้อยเอ็ด หลังจากนั้นจึงได้ตั้งเป็นจังหวัดร้อยเอ็ดและเมืองต่างๆ ทยอยเป็นอำเภอขึ้นอยู่กับจังหวัดร้อยเอ็ด

ในปัจจุบัน จังหวัดร้อยเอ็ดมีพื้นที่ประมาณ 8,299 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน อำเภอชวีบุรี อำเภอพนมไพร อำเภอโพธิ์ทอง อำเภอเสลภูมิ อำเภอสุวรรณภูมิ อำเภออาจสามารถ อำเภอหนองพอก อำเภอเมืองสรวง อำเภอโพธิ์ชัย อำเภอโพธิ์ทราย อำเภอเมยวดี อำเภอศรีสมเด็จ อำเภอจังหาร กิ่งอำเภอเชียงขวัญ และกิ่งอำเภอหนองฮี มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอและจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับอำเภอกมลาไสย อำเภอกุฉินารายณ์ และอำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ และอำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร
ทิศใต้	ติดต่อกับอำเภอชุมพลบุรี และอำเภอท่าตูม จังหวัดรินทร์ และอำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับอำเภอเลิงนกทา อำเภอมหาชนะชัยอำเภอเมืองยโสธร และอำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับอำเภอเมืองมหาสารคาม อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย และอำเภาวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

⁶⁰ ลำน้ำเสียวในปัจจุบัน

⁶¹ จากประวัติที่กล่าวต่อนี้จะเห็นว่าท้องที่ที่กล่าวถึงเคย เป็นเมืองร้างมาก่อน

⁶² ปัจจุบันนี้ ยังมีสภาพที่ทั้งหลักเมืองและวัดทั้งสองวัด.

สำหรับลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดร้อยเอ็ด โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 130 – 160 เมตร ซึ่งสภาพพื้นที่และลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดร้อยเอ็ดสามารถแบ่งได้ ดังนี้

1. บริเวณภูเขาทางตอนเหนือของจังหวัด สภาพเป็นพื้นที่ป่าไม้และภูเขาเตี้ย ๆ อยู่ในท้องที่อำเภอหนองพอก โพธิ์ชัย โพนทอง และเมยวดี
2. บริเวณที่ราบสูง สภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ลูกคลื่นลอนตื้น อยู่บริเวณตอนกลางของจังหวัด ในเขตท้องที่อำเภอเสลภูมิ อาจสามารถ เมืองสรวง จตุรพักตรพิมาน ศรีสมเด็จ เมืองร้อยเอ็ด รัชบุรี กิ่งอำเภอเชียงขวัญ และกิ่งอำเภอทุ่งเขาหลวง
3. บริเวณที่ราบลุ่ม เป็นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำที่ไหลผ่านจังหวัดร้อยเอ็ด คือ แม่น้ำมูล ครอบคลุมพื้นที่ตอนล่างของจังหวัดในท้องที่อำเภอปทุมรัตต์ เกษตรวิสัย สุวรรณภูมิ พนมไพร โพนทราย และกิ่งอำเภอหนองฮี

ส่วนสถานที่สำคัญที่น่าศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมของจังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ *บึงพลาญชัย* อยู่กลางเมือง ถือเป็นสัญลักษณ์ของเมืองร้อยเอ็ด มีเกาะอยู่กลางบึงน้ำใหญ่ เนื้อที่ประมาณ 50 ไร่ บริเวณจัดเป็นสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ มีสิ่งที่น่าสนใจได้แก่ ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง พระพุทธรูปปางลีลา พานรัฐธรรมนูญ นาฬิกาดอกไม้ สวนสัตว์ น้ำตกจำลอง สนามเด็กเล่นและสวนสุขภาพ และวัดสระทอง หรือวัดบึงพลาญชัย อยู่ในตัวเมือง ประดิษฐานหลวงพ่อบึงสังกัจจายน์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่ชาวบ้านเคารพนับถือ สร้างเมื่อใดไม่ปรากฏ *พระยาขัตติยะวงษา*⁶³ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองคนแรกได้พบพระพุทธรูปองค์นี้เมื่อ พ.ศ. 2325 จึงนำมาประดิษฐานไว้ที่วัดนี้ให้เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง ในอดีตข้าราชการทุกคนต้องมาสาบานตนต่อหน้าพระพุทธรูปเป็นประจำทุกปี

ส่วนสถานที่เกี่ยวกับศาสนาที่น่าสนใจ ได้แก่ *วัดกลางมิ่งเมือง* ตั้งอยู่บนเนินในเมือง เป็นวัดเก่าแก่ สร้างมาก่อนก่อตั้งเมืองร้อยเอ็ด ผันรอบอุโบสถมีภาพวาดเกี่ยวกับพุทธประวัติ ในอดีตเคยใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ภายในวัดยังมีสถานศึกษาปริยัติธรรมด้วย อีกแห่งหนึ่งได้แก่ *วัดบูรพาภิราม* อยู่ในตัวเมือง เดิมชื่อวัดหัวรอ มีพระพุทธรูปปางประทานพรที่สูงที่สุดในโลก และเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัด คือ *พระพุทธรูปต้นมงกหลมทามุนี* หรือหลวงพ่อบึงใหญ่ สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ความสูงรวมฐานประมาณ 67 เมตร ที่ฐานพระพุทธรูปทำเป็นพิพิธภัณฑสถานทิศตะวันออกของวัดติดกับคูรอบเมืองสมัยเก่า มีศาลเจ้าพ่อมเหศักดิ์ ซึ่งชาวเมืองนับถือกันมาก

⁶³ ท้าวชน

นอกจากนี้ยังมี **ทุ่งกุลาร้องไห้** เดิมเป็นพื้นที่แหล่งแก่งที่กว้างใหญ่ของอีสาน ครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัด คือ ร้อยเอ็ด สุรินทร์ บุรีรัมย์ ยโสธร และมหาสารคาม มีเนื้อที่กว่า 2 ล้านไร่ พื้นที่หนึ่งส่วนสามอยู่ในจังหวัดร้อยเอ็ด มีเรื่องเล่ากันว่า พวกกุลาสซึ่งเป็นพวกที่เดินทางค้าขายระหว่างเมืองต่างๆ ในสมัยโบราณ ได้ชื่อว่าเป็นนักต่อสู้ มีความเข้มแข็งอดทนเป็นเยี่ยม แต่เมื่อพวกกุลาเดินทางมาถึงทุ่งแห่งนี้ ได้รับความทุกข์ยากเป็นอันมากถึงกับร้องไห้ เพราะตลอดทุ่งนี้ไม่มีน้ำหรือต้นไม้ใหญ่เลย ปัจจุบันท้องทุ่งแห่งนี้ได้รับการพัฒนาจากส่วนราชการ เพื่อให้เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์สำหรับการเกษตรกรรม ศูนย์พัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอสุวรรณภูมิไป 6 กิโลเมตร เลี้ยวพระโกนาไปเล็กน้อย

นอกจากนี้ยังมีสถานที่ที่น่าสนใจอื่น ๆ เช่น **บ้านห้วยหลิม** อยู่ที่ตำบลมะบ้า อำเภอชวาบุรี เป็นหมู่บ้านทอผ้าไหม มีศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์ในบริเวณหมู่บ้าน และยังมี **บึงเกลือ** หรือบึงเกลือ อยู่ที่ตำบลเมืองไพร ห่างจากอำเภอเสลภูมิไปทางตะวันออก 10 กิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ เนื้อที่ราว 7,500 ไร่ริมบึงมีหาดทรายขาวสะอาด เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของจังหวัด

จากประวัติความเป็นมาของดินแดนอีสานที่กล่าวโดยสังเขปข้างต้น จะเห็นถึง **คุณค่าทางสุนทรีย์หรือความงามนั้น เป็นผลที่เกิดจากกระบวนการหาคคุณค่า** กล่าวคือ ดินแดนอีสานได้ชื่อว่าสวยงามก็เพราะมนุษย์ให้ความสนใจ ที่ได้อาศัยหลักเกณฑ์จากการตีความของมนุษย์เป็นเครื่องตัดสินว่างาม แม้ว่าส่วนใหญ่ความงามที่ออกมาจะถูกตัดสินในเชิงรูปธรรม อันได้แก่ งานสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ตลอดจนงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีเอกลักษณ์ถ่ายทอดสืบต่อกันมา จนได้รับการยอมรับถึงทักษะและมีมือของชาวอีสาน จึงเป็นการตีความถึงคุณค่าของมนุษย์ในสิ่งที่เป็นวัตถุตามระดับความพอใจทางสุนทรีย์ของบุคคล ผู้ได้รับประสบการณ์สุนทรีย์ ซึ่งแต่ละบุคคลที่ได้สัมผัสอาจแตกต่างกันไป ในขณะที่วัตถุหรือวิถีชีวิตของชาวอีสานนั้นก็ยังคงมีอยู่ตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลง และการมองเห็นถึงคุณค่าของความงามในวัตถุหรือตัวประกอบดังกล่าวนี้เอง จึงได้เป็นที่มาแห่งการศึกษาถึงองค์ประกอบของวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ ของชาวอีสาน ดังนี้

3.2 วิถีชีวิตของชาวอีสาน

3.2.1 การสร้างบ้านเรือนอีสาน

เรือน คือ คำเรียก "บ้าน" อันเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปแต่ละชาติ แต่ละภาษา บ้านเรือนของชนชาติใด ย่อมแสดงออกถึงวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชนชาตินั้น เรือนไทยมีการปลูกสร้างอย่างถาวรเป็นระเบียบแบบแผนและมีแบบอย่างที่แสดงความมีวัฒนธรรมสูง ไม่แพ้ชนชาติใด

ทั้งนี้เพราะเรือนไทยบ่งบอกถึงความคิด วิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัย ถือได้ว่าเป็นศิลปะประเภทหนึ่งที่มีได้สร้างขึ้นเพียงเพื่อคุ้มแดดคุ้มฝนเท่านั้น หากแต่ได้รับการออกแบบอย่างประณีต งดงาม ประโยชน์ใช้สอยสูง สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของคนไทยสมัยก่อน และแสดงออกถึงภูมิปัญญาไทยอย่างชัดเจน⁶⁴

บ้านเรือนของชาวอีสาน นับเป็น **ตัวสุนทรียะ** ที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นมาเป็นโครงสร้างจากรูปทรงต่าง ๆ เกิดเป็นผลงานศิลปะที่สามารถมองเห็นได้ เป็นจุดเริ่มต้นของประสบการณ์สุนทรียะประการหนึ่งที่ทำให้ผู้พบเห็นหรือผู้ที่ได้รับประสบการณ์ทางสุนทรียะเกิดความรู้สึกหรือเกิดการตีคุณค่าของวัตถุนั้น ด้วยการสร้างบ้านเรือนในพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การดำรงชีพและการดำเนินชีวิตสืบต่อไปหลายชั่วอายุคน ทำให้เกิดการสั่งสมรูปแบบการดำเนินชีวิต การกินอยู่ การแต่งกาย การละเล่น หัตถกรรมและความเชื่อ ถ่ายทอดสู่ลูกหลาน ชาวอีสานก็เช่นเดียวกับคนไทยในภาคอื่น ๆ ที่มีลักษณะการสร้าง บ้านเรือนอยู่อาศัยอย่างมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เนื่องจากคนอีสานนับถือวิญญาณบรรพบุรุษ คือ ผีปู่ตาและผีฟ้าควบคู่ไปกับการนับถือพระพุทธศาสนา ฉะนั้น ในแต่ละหมู่บ้านทางภาคอีสาน จะต้องมีการมี "ดอนปู่ตา" ซึ่งเป็นดอนที่มีต้นไม้ใหญ่ไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก ตั้งศาลที่เรียกว่า "ตูป" 4 เสาขึ้นเพื่อเป็นที่สถิตของบรรพบุรุษ กลางหมู่บ้านก็จะตั้ง "หลักบ้าน" เป็นเสาไม้มงคล มีเสาเอกและเสาบิวาร เป็นที่สถิตของเทพารักษ์ เพื่ออารักขาให้หมู่บ้านอยู่ดีมีสุข และจะมีพิธีเช่นสรวง หรือที่เรียกกันว่า "บุญช่าชะ"

บุญช่าชะ หรือ บุญเบิกบ้านของชาวอีสานจัดเป็นบุญประจำเดือนเจ็ดตามฮีตก็จริง แต่นิยมจัดพิธีกรรมในเดือนหก บางแห่งจัดในเดือนสามถึงเดือนห้าก็มี โดยจัดที่บริเวณหลังบือบ้าน หรือหลักบ้าน ซึ่งเป็นลานสาธารณะในหมู่บ้าน หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า กลางบ้าน ซึ่งสาเหตุที่นิยมจัดบุญช่าชะในเดือนหก เพราะจะเกี่ยวข้องกับการทำพิธีเลี้ยงผีปู่ตาซึ่งเป็นผีที่ปกป้องรักษาหมู่บ้าน ที่ต้องทำพิธีเลี้ยงในวันพุธของเดือนหกเป็นประจำทุกปีก่อนลงมือทำนา บางแห่งนำไปปรับจัดต่อเนื่องเป็นงานเดียวกันก็มี แต่ที่สำคัญ บุญช่าชะจะผูกพันต่อเนื่องกับพิธีกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการทำนา ซึ่งการทำนามักเริ่มในช่วงปลายเดือนหกต่อต้นเดือนเจ็ด ได้แก่ พิธีเลี้ยงผีตาแฮก ซึ่งเป็นผีที่ปกป้องรักษา และก่อนการปักกกแฮกก่อนดำนา อีกทั้งยังใช้เป็นขวัญในพิธีปลงข้าวให้เป็นมงคลตามความเชื่อต่อไป

สำหรับการถือฤกษ์ยามในการปลูกเรือน มักปลูกในเดือนยี่ เดือนสี่ เดือนหก เดือนเก้า เดือนสิบสอง ซึ่งถือเป็นฤกษ์ดีในการปลูกเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเดือนหก และเดือนเก้า โดยมีทำเลที่เหมาะสมในการปลูกเรือน เช่น รูปดวงจันทร์ รูปมะนาวตัด รูปเรือสำเภาและรูปสี่เหลี่ยมคางหมู

⁶⁴ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. "วิถีไทยในเรือนไทย." สมุดบันทึกการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ประจำปี 2545. โดยความอนุญาติของสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2545. (ไม่มีเลขหน้า).

เป็นความเชื่อสำหรับผู้ครองเรือนในทุกภูมิภาค เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลต่อผู้อยู่อาศัย ในภาคอีสาน ก็เช่นเดียวกัน หากจะมีคติความเชื่อในเรื่องของทิศและชัยภูมิที่ดินเพิ่มเติม คือ หากเป็นแผ่นดินที่สูงทางใต้ต่ำทางเหนือ เป็นที่ “ไชยะ” แผ่นดินที่สูงทางตะวันตก ต่ำทางตะวันออก เป็นที่ “ยะสะศรี” แผ่นดินที่สูงทางพายัพ ต่ำทางทักษิณเป็นที่ “สะศรี” เหล่านี้ถือว่าเป็นทำเลที่ดี

คุณค่าของความงามในวัตถุของศิลปะการสร้างบ้านเรือนของชาวอีสานนั้น เริ่มตั้งแต่การเลือกไม้มาทำเสาเรือนในภาคอีสาน ที่นับเป็นความสำคัญอันดับแรกเช่นเดียวกับการปลูกเรือนในภาคอื่น ๆ โดยลักษณะของเสาเรือนที่ดีสำหรับคนอีสานนั้น เชื่อว่าควรคัดเสาต้นตรงจากลักษณะเสา 4 ประเภท คือ ประเภทแรก ต้นเสา กลางเสาและปลายเสามีขนาดเท่ากัน ประเภทที่สอง ต้นเสาใหญ่ ปลายเสาเล็ก เป็นเสาตัวเมียที่ดี ประเภทที่สาม ต้นเสาเล็ก ปลายเสาใหญ่ กลางเสาเล็ก ไม่ดี เช่นเดียวกับประเภทสุดท้าย คือ มีลักษณะเป็นเสอมเปลือก เสาคด เสาเป็นตา ก็เป็นลักษณะเสาที่ไม่ดีเช่นกัน

สำหรับเสาแรก หรือ “เสาแขก” นับว่าเป็นเสาที่สำคัญในการปลูกเรือนให้เลือกไม้ซึ่งเกิดในที่ราบเรียบ ไม้ใบไม้ระเกะระกะกับต้นอื่น ลำต้นปลอด เกี้ยง ไบคก มองดูคล้ายกับพระภิกษุยืนทางกลด กิ่งใบไม้เหี่ยวแห้ง มีนก หนู และมดดำแดง อาศัยอยู่มาก ควรนำมาทำเสาแรก เพราะเชื่อว่าจะทำให้เจ้าของเรือนอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวของเงินทอง

หลังจากนั้นก็คือการเลือกเสาที่มีความสำคัญอันดับรอง หรือ “เสาขวัญ” ชาวอีสานจะเลือกไม้ที่เกิดบนดินที่สูงแล้วลาดต่ำลงมา ซึ่งมีลำต้นสูงกว่าต้นอื่น ๆ กิ่งใบไม้เหี่ยวแห้ง เวลาสังัดไม่มีลมจะมีใบหนึ่งไหวติงอยู่ไม่ขาดระยะ เชื่อกันว่าไม้ประเภทนี้จะทำให้เจ้าของเรือนมั่งคั่งและมั่งมี

วิธีการคัดเลือกเสาอีกวิธีหนึ่งของชาวอีสานคือ การดูตาเสาเช่นเดียวกับในภาคกลาง โดยเสาที่เป็นมงคลควรเป็นเสาปลอด คือ มีตาเสาง่ายอย่างที่ให้คุณ เช่น ตากันหอย คือ เป็นเสาที่มีตาเป็นขอดเหมือนกันหอย หรือตาดาวเรือง คือ เสาที่มีตาเล็ก ๆ เป็นนมหนูทั่วไปตามลำเสา ทั้งสองลักษณะนี้เป็นมงคลนัก

สำหรับสัดส่วนที่เป็นมงคล หรือ “โสก” หมายถึงการกระทำที่ถูกต้องคือ สัดส่วนความกว้าง ยาว และสูงที่เป็นมงคล ถ้าดีก็เรียกว่า “ถูกโสก” องค์ประกอบของเครื่องเรือนที่นิยมโสก หากสัดส่วนที่เป็นมงคล ได้แก่ เสาเรือน กะทอเรือน (พริ้ง) บันไดเรือน เป็นต้น ตัวอย่างเช่น วิธีโสกความยาวของเสาเรือน จะใช้เท่าเจ้าของเรือนทาบแล้วนับไปตามลำดับ

นอกจากนี้ ในบริเวณบ้านเรือนสมัยโบราณ มีการฝังของมงคลไว้ตามทิศต่าง ๆ เพื่อให้ อยู่เย็นเป็นสุข มีความเจริญรุ่งเรือง ส่วนของควรงฝัง ได้แก่ การฝังทองคำในทิศบูรพา การฝังเงิน ในทิศอาคเนย์ ฝังเหล็กในทิศทักษิณ การฝังตะกั่วในทิศหริดี การฝังทองในทิศปัจฉิม การฝังแก้วในทิศ พายัพ การฝังเขาในทิศเขาในทิศอุดร และการฝังงาในทิศอีสาน ทั้งนี้ รวมไปถึงการปลูกต้นไม้มงคล เพราะ ชาวอีสานถือว่าต้นไม้เป็นของมงคลอีกอย่างหนึ่ง หากปลูกให้ถูกทิศทางจะเกิดความสุขความเจริญ ซึ่งคดีนี้ก็ ปรากฏในภาคกลางเช่นเดียวกัน ต้นไม้มงคลตามทิศของภาคอีสาน คือ การปลูกต้นกุ่ม ก่าม กระดิน มะพร้าว หมาก พลู ในทิศบูรพา การปลูกต้นยอในทิศอาคเนย์ การปลูกต้นมะม่วง มะเฟือง มะไฟ ในทิศทักษิณ การปลูกต้นคูณ สะเดา ชนุน ในทิศหริดี การปลูกมะขาม มะยมในทิศปัจฉิม การปลูกมะกรูด มะนาวในทิศพายัพ การปลูกต้นหมากต้น (พุทรา) ในทิศอุดร และการปลูกดอกรัก ต้นแพงในทิศอีสาน

สำหรับเรือนไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานนี้ นับว่าเป็นแบบอย่างของบ้าน เรือนแบบชั่วคราว เชื่อกันว่าเป็นเพราะลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคอีสาน มีลักษณะชอบโยกย้าย อยู่ไม่ติดที่ เพื่อหาทำเลที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ แต่ถึงกระนั้น ก็ยังแบ่งเรือน ภาคอีสานนี้ออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ เรือนลักษณะชั่วคราว เรือนลักษณะกึ่งถาวร และ เรือนถาวร⁶⁵ ดังนี้

ประเภทที่ 1 เรือนอีสานที่มีลักษณะเป็น เรือนชั่วคราว เป็นการสร้างไว้ใช้เฉพาะบาง ฤดูกาล เช่น “เถียงนา” หรือ “เถียงไร่” ทำยกพื้นสูงเสาะไม้จริง โครงไม้ไผ่ หลังคามุงหญ้า หรือแป้นไม้ ที่รื้อมาจากเรือนเก่า พื้นไม้สับฟากเอามาทำฝาโล่ง หากไร่นาไม่ไกล สามารถเดินทางไปกลับได้ แต่หากต้อง ค้างคืนก็มักกันฝาเถียงด้วยแถบตอง โดยเอาไม้ไผ่สานเป็นตารางขนาดใบตองขาดหรือใบพลวงประดับ เป็นฝา ส่วนใหญ่มีอายุการใช้งาน 1-2 ปี สามารถรื้อซ่อมใหม่ได้โดยง่าย

ประเภทที่ 2 เรือนอีสานที่มีลักษณะกึ่งถาวร หรือกระต๊อบ มีลักษณะเป็นเรือน เล็ก ๆ ไม่มั่นคงแข็งแรงนัก มีชื่อเรียกว่า “เรือนเหี้ย” หรือ “เฮือนเหี้ย” หรือ “เย้าเรือน” อาจเป็นเรือน ที่เริ่มต้นของชีวิตครอบครัว การเลือกวัสดุมักไม่พิถีพิถันนัก อาจเป็นแบบเรือนเครื่องผูก หรือเป็น เรือนเครื่องสับก็ได้ ส่วนใหญ่เย้าเรือนประเภทนี้มักเป็นเชยของบ้านที่เริ่มแยกตัวออกจากเรือใหญ่ เพราะมี ความเชื่อว่า บ้านหลังหนึ่งควรมีเชยคนเดียวเท่านั้น ตามคำพังเพยที่ว่า “นาสองเหมือง เมืองสองท้าว เหี้ยสองเชย” นั้นไม่ดี

⁶⁵เรื่องเดียวกัน (ไม่มีเลขหน้า)

นอกจากนี้ เรือนเหย้ากึ่งถาวรยังมี "ตูปต่อเล่า" ซึ่งเป็นเพิงที่สร้างอิงกับ "ตัวเล่าข้าว" และ "ตั้งตอดิน" ซึ่งเป็นเรือนที่ตัวเสาตั้งจะฝังถึงดิน และใช้ไม้ท่อนเดียวตลอดสูงขึ้นไปรับอกไก่ เป็นเรือนพักอาศัยที่แยกมาจากเรือนใหญ่ เช่นเดียวกับตูปต่อเล่า วัสดุที่ใช้มุงหลังคาจะใช้วัสดุในท้องถิ่น คือ มุงหญ้าคา ที่กรองเป็นตับ เรียกว่า "โพหญ้า" ฝาเรือนมักใช้ฝาแถบตอง หรืออาจทำเป็นฝาไม้ไผ่สานลายสอง (ฝาลายคูป) ฝาขัดแตะ และฝ้ออมฟาก คือ นำไม้ไผ่มาเจาะปล้องออกแล้วสับให้แผ่ออกเป็นแผง มีไม้เคว้เป็นตัวรัดยาวตลอดฝา ส่วนพื้นนิยมใช้พื้นสับฟาก หรือใช้แผ่นกระดานปูลาลอง โดยใช้ไม้ไผ่ผ่าซีกมามัดชนาบกับแผ่นไม้ขยับเลื่อน หรืออาจใช้ไม้ไผ่มัดด้วยเชือก⁶⁶ เป็นลักษณะพื้นแคว

ส่วนเรือนเหย้ากึ่งถาวรอีกประเภทหนึ่ง คือ "ตั้งตั้งคาน" หรือ "ตั้งตั้งซ้อ" มีลักษณะคล้ายเรือนเกยทั่วไป แต่พิถีพิถันน้อยกว่า อยู่ในประเภทของเรือนเครื่องผูก แตกต่างจากเรือนตั้งตอดินตรงเสาที่กั้นกลาง จะลงมาพักบนคานของด้านสะกัด ไม่ต่อถึงดิน หากเป็นตั้งตั้งซ้อ ตัวตั้งจะลงมานั่งบนซ้อ ซึ่งเป็นที่นิยมมากเช่นเดียวกัน

ประเภทที่ 3 เรือนถาวร ซึ่งเรือนลักษณะถาวรของชาวอีสานนั้น มีลักษณะเป็นเรือนเครื่องสับ หรือเรือนไม้กระดาน อาจจำแนกได้เป็น 3 ชนิด คือ *เฮือนเกย* *เฮือนแผด* และ *เฮือนโง้ง* ลักษณะของเรือนจะมีใต้ถุนสูงเช่นเดียวกับภาคอื่น ๆ เรือนเครื่องสับของภาคอีสานเหล่านี้ไม่นิยมเจาะช่องหน้าต่าง มักทำหน้าต่างเป็นช่องแคบ ๆ ส่วนประตูเรือนทำเปิดช่องออกทางด้านหน้าเรือนเพียงประตูเดียว ภายในเรือนจึงค่อนข้างมืด เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะในฤดูหนาวทางภาคอีสานจะมีลมพัดจัด และมีอากาศหนาวจัด จึงต้องทำเรือนให้ทึบและกันลมได้ ส่วนหลังคาเรือนทำเป็นทรงจั่วอย่างเรือนไทยภาคกลาง มุงด้วยกระเบื้องดินเผา หรือกระเบื้องไม้สัก จั่วกรุด้วยไม้ ดีเกสัดเป็นรูปรัศมีดวงอาทิตย์ทั้งสองด้าน รอบหลังคาไม่มีชายคา หรือปีกนกยื่นคลุมตัวบ้านเหมือนอย่างเรือนไทยภาคกลาง

เรือนทั้ง 3 ประเภทที่กล่าวมาข้างต้น เป็นเรือนที่ได้รับการออกแบบมาเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพของชาวอีสาน จึงเป็นมรดกตกทอดมาหลายชั่วอายุคน และปัจจุบันยังคงมีให้เห็นอยู่โดยทั่วไปในภูมิภาคอีสาน

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า ชาวอีสานนั้นมีการบรรwnในการสร้างบ้านเรือนหลายประการ ไม่เพียงแต่สร้างบ้านเรือนเพื่อยุ่อาศัยเท่านั้น ยังมีขั้นตอนต่าง ๆ ที่น่าสนใจอีกหลายประเด็น เช่น คัดเลือกวัสดุอุปกรณ์ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและอาชีพของตน หรือเรื่องเกี่ยวกับประเพณีและ

⁶⁶ เกว้ลย์ชนิดหนึ่ง

ความเชื่อ เช่น ฤกษ์ยาม หรือ งานบุญต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่โดยส่วนใหญ่ ประเพณีดังกล่าวก็ยังคงเกี่ยวกับวิถีชีวิตและอาชีพของชาวอีสาน แสดงให้เห็นถึงความมั่งคั่งอันเกิดจากความสุขในรูปแบบของการสร้างเรือนที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวอีสาน สิ่งเหล่านี้ล้วนส่วนที่เป็นความรู้สึกสุนทรีย์จากสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคลที่ได้รับประสบการณ์ทางสุนทรีย์จากวัตถุซึ่งเป็นรูปธรรมโดยตรง จนเกิดเป็นความคิดรวบยอดที่มีลักษณะเป็นนามธรรมถึงศิลปะการสร้างบ้านเรือนนั้น คือวัฒนธรรมและประเพณีประการหนึ่งของชาวอีสานที่มุ่งสร้างความผาสุกและความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน

3.2.2 การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ

วิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมเป็นวัฒนธรรมไทยที่เกิดจากการปลูกฝัง ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ซึ่งคนไทยคุ้นเคยมาหลายชั่วอายุคน และยังมีให้เห็นได้ทั่วไปในสังคมชนบทอีสาน การมีประสบการณ์สุนทรีย์เกี่ยวกับวิถีชีวิตในลักษณะเช่นนี้จึงขึ้นอยู่กับมนุษย์ที่ได้สัมผัสกับวิถีชีวิตเหล่านั้นว่าจะเห็นคุณค่าของความงามในวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมหรือไม่ บางครั้งอาจต้องให้บุคคลที่อยู่ภายนอกสังคมเกษตรกรรมเป็นผู้หยิบยกคุณค่าของความงามนั้นมาถ่ายทอดถึงประสบการณ์ทางสุนทรีย์ เช่น การถ่ายทอดเป็นงานจิตรกรรมภาพท้องทุ่งนาของศิลปิน ที่ทำให้คนทั่วไปโดยเฉพาะบุคคลภายในสังคมนั้น ๆ กลับหันมามองถึงคุณค่าแห่งความงามของวิถีชีวิตที่แฝงตัวอยู่ในสังคมของตนเอง ในขณะที่ศิลปินได้เห็นถึงความงามในวิถีชีวิตที่เป็นอยู่ของชาวนาในชนบท จนเกิดอารมณ์สุนทรีย์จึงถ่ายทอดประสบการณ์ทางสุนทรีย์ออกมาให้ผู้ที่เคยสัมผัสบรรยากาศเช่นนั้นได้ประทับใจอีกครั้งหนึ่งด้วยภาพเขียนที่ถ่ายทอดอารมณ์ประทับใจนั้นออกมา

ชาวอีสานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์เป็นหลัก ซึ่งทราบกันดีอยู่แล้วว่าการเกษตรกรรมนั้นเป็นอาชีพหลักของชนบทไทยโดยทั่วไป ทั้งนี้ จากการศึกษาภาคสนามพบว่า ชาวอีสานที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีประมาณร้อยละ 54.00 ของครอบครัวทั้งหมด หรือมีพื้นที่ถือครองทางการเกษตรประมาณร้อยละ 60.25 ของพื้นที่ทั้งหมด

โดยปกติแล้วการทำนามีด้วยกันหลายวิธี ได้แก่ การทำนาดำ นาทวน นาดม เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่นิยมทำนาดำมากที่สุด ในที่นี้จะกล่าวถึงกรณีศึกษาการทำนาดำที่จังหวัดขอนแก่นและร้อยเอ็ด ซึ่งจะเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวอีสานโดยส่วนใหญ่ที่มีความผูกพันกับการประกอบอาชีพหลัก อันจะส่งผลให้เกิดเป็นวิถีความเป็นอยู่ทั้งงดงามต่อชีวิตในด้านอื่น ๆ ได้อย่างไรอีกด้วย

ในการทำนาของชาวขอนแก่นนั้น นิยมเริ่มประมาณเดือนมิถุนายนและสิ้นสุดในเดือนธันวาคมของทุกปี มีขั้นตอนดังนี้

เดือนมิถุนายน

เริ่มไถนาตอนที่ฝนจะตกเรียกว่า “ไถแห้ง” เพื่อเป็นการฆ่าหญ้า เมื่อหลังจากที่ฝนตกแล้วจะมีการไถอีกครั้ง หลังจากนั้นจึงหว่านกล้าในที่นาเพียง 2-3 ร่อง ต่อมาอีกประมาณ 1 เดือน เมื่อต้นกล้าเติบโตขึ้นจึงถอนกล้า โดยระหว่าง 1 เดือนนี้ ต้นกล้าต้องได้รับการดูแลอย่างดี พร้อม ๆ กับการเตรียมร่องนาเพื่อรอการปักดำ

เดือนสิงหาคม

เริ่มปักดำ โดยใช้ต้นกล้าประมาณ 1-2 ต้น ปักลงไปใต้น้ำแล้วใช้นิ้วหัวแม่มือกดลงให้ต้นเอนไปทางเดียวกัน หลังจากดำนาเสร็จแล้วจึงมีการหว่านปุ๋ยและคอยดูแลน้ำในนาให้พอเหมาะ พร้อมกับระวังโรคต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น และอาจหว่านปุ๋ยอีกครั้ง เมื่อข้าวเริ่มอุ่มท้องแล้วก็รอข้าวให้ออกรวง (ประมาณช่วงเดือนพฤศจิกายน)

เดือนธันวาคม

เริ่มเกี่ยวข้าว แล้วนำมาตากแดดไว้ประมาณ 3 วัน เพื่อไม่ให้ข้าวอับชื้น จากนั้นนำรวงข้าวทั้งรวงไปใส่ในเครื่องนวดข้าว ซึ่งก็จะได้ข้าวเปลือก หลังจากนั้นจึงนำข้าวเปลือกไปเก็บไว้ในยุ้งข้าว ซึ่งเป็นเรือนไม้หลังเล็ก ๆ ที่มีไว้สำหรับเก็บข้าวเปลือกตลอดทั้งปี

ส่วนกระบวนการผลิตข้าวของชาวร้อยเอ็ด จากกรณีศึกษาการทำนาคำที่บ้านอุ่มเม่า สามารถแบ่งเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ได้แก่ ขั้นตอนการเพาะปลูก ขั้นตอนการเก็บเกี่ยว และขั้นตอนการสีข้าวเปลือก

การเพาะปลูกข้าว

การเพาะปลูกข้าวมักเริ่มในเดือนมิถุนายนจนถึงเดือนพฤศจิกายน เช่นเดียวกันโดยขั้นแรกเป็นการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว ชาวบ้านอุ่มเม่าที่เริ่มปลูกข้าวครั้งแรกจะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวมาจากสำนักงานเกษตรอำเภอ และจะเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้รับการคัดเลือกอย่างดีไว้สำหรับการเพาะปลูกในครั้งต่อไป

วิธีการเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวนั้น ชาวบ้านจะเลือกจากรวงข้าวที่มีลักษณะใหญ่และให้เมล็ดพันธุ์ข้าวที่สมบูรณ์กว่ารวงอื่น เมื่อได้เมล็ดพันธุ์ข้าวตามต้องการแล้ว จะนำเมล็ดข้าวมาร่อนในกระด้งหรือตะแกรงตาถี่ ๆ เพื่อให้เมล็ดที่มีลักษณะเล็บบลิวออกไป จนเหลือเมล็ดที่สมบูรณ์เอาไว้ เมื่อร่อนเสร็จแล้ว จึงเก็บเมล็ดพันธุ์ที่คัดเลือกแล้วไว้ในกระสอบหรือถุงเพื่อป้องกันความชื้นหรือสัตว์ที่จะมาแทะกินเป็นอาหาร จนกว่าจะถึงฤดูกาลทำนาในครั้งต่อไป

สำหรับการนำเมล็ดพันธุ์มาเพาะกล้า นั้น ชาวบ้านอุ้มเม่าจะนำเมล็ดพันธุ์ตามจำนวนที่ต้องการปลูกไปแช่น้ำประมาณ 1-2 วัน ในโอ่งน้ำ หรือใส่ไว้ในถุงแล้วนำน้ำมาเทราด คอยดูแลไม่ให้ถุงแห้ง ครั้นเมื่อข้าวแตกหน่อหรือออกรากแล้ว ก็นำไปเพาะเป็นต้นกล้าในแปลงนาที่ได้เตรียมไถและคราดไว้เรียบร้อยแล้ว

สำหรับแปลงนาที่ใช้ท่วมน้ำนั้นต้องมีน้ำพอสมควร เพื่อให้ต้นกล้าที่งอกออกมามีความสมบูรณ์ที่สุด ในช่วงเวลาดังกล่าว ชาวนาจึงต้องดูแลต้นกล้าเป็นพิเศษ หมั่นใส่ปุ๋ย ป้องกันแมลงและศัตรูข้าว เช่น เพลี้ยไฟ แมลงเต่าทอง หอยเชอรี่ ปูนา เป็นต้น จนกระทั่งเวลาผ่านไปประมาณ 1 เดือน ต้นกล้าโตพอที่จะสามารถนำไปปลูกในแปลงนาที่ไถไว้เรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านก็จะถอนต้นกล้าออกจากแปลงปลูกต้นกล้า แล้วตัดส่วนปลายของต้นกล้าออกให้มีลักษณะเสมอกัน จากนั้นจึงเตรียมแปลงนาที่จะใช้สำหรับดำนา ชาวบ้านอุ้มเม่าก็จะดำนาโดยนำต้นกล้ามาปักให้จมดิน กอละประมาณ 3-4 ต้น จนเต็มแปลงนา และเมื่อดำนาเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็จะคอยดูแลใส่ปุ๋ยต้นข้าวให้เจริญเติบโตจนกว่าจะออกรวงข้าว

การเก็บเกี่ยวข้าว

ชาวบ้านอุ้มเม่าจะเก็บเกี่ยวข้าวในช่วงระยะพลับพลึง หรือช่วงเวลาที่ข้าวสุกสีเหลืองกล้วยหรือประมาณ 25-35 วันหลังจากข้าวออกดอก ซึ่งมีความชื้นระหว่าง 18-25% ข้าวเหนียวพันธุ์ กข 6 จะสุกก่อนพันธุ์อื่น ๆ ตามมาด้วยข้าวเจ้าพันธุ์หอมมะลิ ส่วนข้าวเหนียวพันธุ์ กข 8 จะสุกท้ายสุด การเก็บเกี่ยวข้าวนั้นต้องมีอุปกรณ์สำคัญที่ขาดไม่ได้ คือ *เคียวเกี่ยวข้าว* มีลักษณะโค้งจนเกือบจะครึ่งวงกลมและแหลมคม เคียวจะมีทั้งด้ามสั้นและยาวตามความถนัดของแต่ละคน เมื่อได้แปลงข้าวที่สุกหมดทั้งแปลงแล้ว ชาวบ้านจะลงมือเกี่ยวข้าว⁶⁷ ตั้งแต่เช้ามีดจนถึงเย็น เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วจะมีรถสี่ล้อมารับจ้างตามบ้านต่าง ๆ ในหมู่บ้านอุ้มเม่า ซึ่งรถสี่ล้อจะแยกเมล็ดข้าวเปลือกออกจากรวงข้าวได้ทันที ทำให้ได้รับความสะดวกสบายกว่าในอดีตที่ชาวนาจะต้องใช้แรงงานในการตีข้าว โดยใช้ไม้หนีบข้าวที่มีข้าวมัดอยู่เป็นฟ่อน แล้วใช้แรงเหยียดมัดข้าวขึ้นและทุบข้าวลงที่พื้นซึ่งปูด้วยฝ้ายาง ให้เมล็ดข้าวหลุดออก

⁶⁷ ลักษณะของการเกี่ยวข้าว นั้น ต้องรวบข้าวท่อนมือถ้าต้องการฟางมากก็เกี่ยวให้ห่างจากรวงข้าวมาก ๆ อาจจะฉีดคัตกับโคนต้นข้าวก็ได้.

จากรวง สำหรับฟางที่เหลือนั้น ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มากมาย เช่น เป็นอาหารสัตว์ประเภทวัวควาย ใช้เพาะเห็ด ทำปุ๋ยหมัก ฯลฯ ส่วนข้าวเปลือกที่จะนำไปขายทันทีหรือจะเก็บไว้ใน ยุ้งฉางก็ได้ ซึ่งยุ้งฉางที่ดีนั้น ต้องมีระบบระบายอากาศและสามารถป้องกันสัตว์กัดแทะต่าง ๆ เช่น นก หนู เป็นต้น และต้องสามารถกันความชื้นและแสงแดดได้ดีอีกด้วย

การสีข้าวเปลือก

ในสมัยก่อนการสีข้าวเปลือกใช้วิธีการตำจากครกกระเดื่องด้วยแรงงานคน แล้วนำมาร่อนให้เปลือกข้าวและรำปลิวออกไปจนเหลือแต่เมล็ดข้าวสาร แต่ปัจจุบันมีโรงสีข้าวที่ไม่ต้องใช้แรงงานคน ซึ่งในหมู่บ้านอู่มะนัง มีโรงสีข้าวทั้งหมดประมาณ 15-16 แห่ง ส่วนใหญ่เป็นโรงสีข้าวเล็กขนาด 5 แรง 3 ทิน^{๘๘} และบ้านที่มีโรงสีส่วนใหญ่จะเลี้ยงสุกร เพราะสามารถนำข้าวที่ได้จากการสีข้าวเปลือกไปเป็นอาหารของสุกรได้ เนื่องจากผู้ที่รับจ้างสีข้าวจะได้รำข้าวจากผู้ให้นำมาจ้างสีโดยไม่ต้องเสียเงินในการจ้างสีข้าว

สำหรับกระบวนการสีข้าวนั้น เริ่มตั้งแต่การนำข้าวเปลือกใส่ลงในช่องสีเหลี่ยมสำหรับใส่ข้าวเปลือก ข้าวเปลือกก็จะไหลไปในช่องที่มีแผ่นกรองสิ่งเจือปนต่าง ๆ เช่น เม็ด หิน กรวด ดิน ทราย หรือเศษฟางข้าวที่ร่อนออกไม่หมด จากนั้น เมล็ดข้าวเปลือกก็จะถูกดูดขึ้นไปตามปล่องยาว ส่วนเมล็ดข้าวเปลือกที่ผ่านการขนานการสีจนกระทั่งออกมาเป็นข้าวสารจะไหลลงมาตามช่องด้านล่าง และรำข้าวจะไหลลงมาทางช่องด้านข้างของโรงสี และทางด้านหลังของโรงสีข้าว แกลบจะถูกปล่อยออกมาตามปล่องยาว ๆ ส่วนปลายข้าวนั้นจะได้จากช่องที่สีข้าว ซึ่งสิ่งที่ได้จากการสีข้าวนั้นสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มากมาย เช่น นำรำข้าวไปเลี้ยงสุกร นำแกลบไปเผาถ่านหรือทำเป็นปุ๋ยหมัก นำปลายข้าวไปเลี้ยงไก่ นำไปทำโจ๊ก^{๘๙} หรือนำปลายข้าวเหนียวไปทำขนมไส้หึ่งส์ เป็นต้น

การทำนาในแต่ละปีจะเสร็จเรียบร้อยตามปกติหรือล่าช้า ขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ ในปีนั้นว่าฝนตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ เพราะหากฝนตกลงล่าช้าก็จะทำให้การเริ่มต้นทำนาและเก็บเกี่ยวล่าช้าไปด้วย ซึ่งการทำนาของชาวบ้านโนนเขาวนนี้ นิยมทำนาปี คือ ทำนาเพียงครั้งเดียวใน 1 ปี เท่านั้น

สำหรับปัญหาและอุปสรรคของการทำนาของชาวอีสานนั้น จากการศึกษาพบว่า มีหลายประการ ได้แก่ ปัญหาที่เกิดจากโรคและปัญหาที่เกิดในนาข้าว เช่น เพลี้ยจักจั่นเกาะอยู่ตามโคนต้น กัดกินและทำลายลำต้นเสียหาย หนอนกระทู้คอรวง ระบาดตอนข้าวออกรวง ไชกินข้างในทำให้คอรวงหัก หนอนกอ กินรากในดิน และโคนต้น โรคไหม้คอรวง คือ รวงข้าวงอเข้าหาลำต้น โดยที่ข้าวยังไม่แก่ ทำให้เมล็ดข้าวลีบ ไม่โต และ

^{๘๘} หมายความว่าต้องผ่านกรรมวิธี 3 ครั้งจึงจะได้ข้าวสาร

^{๘๙} ต้องเป็นปลายข้าวเจ้าเท่านั้นจึงจะนำมากทำโจ๊กได้

ไม่อบ หนูกินข้าวในนา นอกจากนี้ยังมี ปัญหาจากภัยธรรมชาติ เช่น ฝนแล้ง ซึ่งนอกจากจะทำให้ข้าวไม่เจริญเติบโตเต็มที่แล้ว ยังทำให้เกิดโรคต่าง ๆ เช่น ข้าวตายแล้ง ซึ่งมีลักษณะข้าวไม่เต็มเม็ด เมื่อข้าวแก่ก็จะแห้ง ปัญหาจากปุ๋ย เช่น ปุ๋ยบางชนิดมีส่วนทำให้ข้าวเกิดโรค ปุ๋ยมีราคาแพง ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น ส่วนปัญหาอื่น ๆ ได้แก่ การขาดเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำนาเป็นของตนเอง เช่น รถไถนาเดินตามและเครื่องนวดข้าว ทำให้ต้องไปจ้างและบางครั้งต้องรอคิวเป็นการเสียเวลา รวมทั้งราคาข้าวที่ตกต่ำในบางปี และมีราคาแพงในปีที่มีฝนแล้ง ซึ่งชาวบ้านเก็บเกี่ยว ผลผลิตได้ไม่พอเพียงที่จะบริโภคเอง ต้องซื้อข้าวรับประทาน

ในการทำนาแต่ละปีของชาวอีสานนั้น กว่าที่จะสำเร็จลงได้ต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน หากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งได้รับความเสียหาย ด้านอื่น ๆ ก็ย่อมได้รับความกระทบกระเทือนไปด้วย ด้วยเหตุผลสำคัญที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า บริเวณภูมิประเทศทางภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง มีความแห้งแล้ง อันเป็นข้อจำกัดอันเป็นอุปสรรคสำคัญในการประกอบอาชีพ อีกทั้งสภาพดินส่วนใหญ่เป็นดินทราย ไม่อุ้มน้ำ ทำให้ไม่มีที่กักเก็บน้ำในฤดูแล้ง อีกทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่ยังขาดคลองส่งน้ำเข้าไปใช้ในพื้นที่ยกเกษตรอีกด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงเห็นว่าชาวบ้านมักประกอบอาชีพเสริมนอกเหนือจากการทำนาด้วย ซึ่งอาชีพเสริมของชาวอีสานนั้นแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ อาชีพเสริมที่ส่งเสริมการเกษตร เช่น การเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ สุกร เป็ด ไก่ ปลา และอาชีพเสริมประเภทอื่น เช่น การทำสวนผลไม้ การค้าขายเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็น งานช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ช่างก่อสร้าง ช่างไฟฟ้า ช่างตัดผม ตลอดจนงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมทั้งภายในและต่างจังหวัด

อาชีพเสริมที่เป็นที่มาประการหนึ่งของศิลปหัตถกรรมของชาวอีสาน เป็นศิลปะที่เป็นวัตถุซึ่งมองเห็นความงามได้จากสิ่งที่ชาวอีสานสร้างสรรค์ขึ้น ได้แก่ งานปั้นหม้อ ตัวอย่างที่จังหวัดมหาสารคามมี หมู่บ้านปั้นหม้อ ตั้งอยู่ที่ตำบลเขวาสี ซึ่งห่างจากตัวเมืองไปทางร้อยเอ็ด ทางหลวง 208 ประมาณ 4 กิโลเมตร มีทางแยกซ้ายไปอีก 1 กิโลเมตร ชาวบ้านมีอาชีพปั้นหม้อดินเผา ซึ่งชาวอีสานใช้เป็นหม้อน้ำ หม้อแกงกรรมวิธีที่ยังเป็นแบบโบราณดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมี การทอผ้า ซึ่งส่วนใหญ่ชาวอีสานมักนิยมทอผ้าไว้ใช้เอง โดยเลี้ยงไหมเองตั้งแต่การนำตัวไหมไปบ่มในจ่อ⁷⁰ มีผ้าคลุมไว้ป้องกันแมลงวันเข้าไปไข่ จากนั้นนำไข่ที่ฟักไปใส่กระด้ง ซึ่งไข่จะกลายเป็นตัวบี่ ก็จะเลี้ยงจนกว่าตัวบี่จะโตพอเป็นรังไหมมีสีเหลือง จะนำรังไหมไปต้ม ซึ่งก็มีทั้งที่ใช้ได้และใช้ไม่ได้ กล่าวคือ ถ้าเป็นรังไหมที่ใช้ได้ต้องมีตัวบี่อยู่ข้างใน เวลานำไปต้มจะจม แต่ถ้า

⁷⁰ อุปกรณ์สำหรับบ่มตัวไหมให้ตัวไหมออกไข่

ไม่มีตัวบื้ออยู่ข้างในเวลานำไปต้มรังไหมจะลอยและใช้การไม่ได้ เมื่อต้มเสร็จแล้วจึงถึงกรรมวิธีสาวไหมเส้นไหมที่ได้จะมีสีเหลือง แต่ถ้าต้องการสีอื่น ก็สามารถนำสีย้อมผ้าไปย้อมได้

ส่วนชาวบ้านที่มีฝีมือในการจักสานก็สามารถสร้างรายได้ได้อีกทางหนึ่ง โดยเฉพาะในช่วงฤดูร้อน ด้วยการนำไม้จากต้นไผ่มาจักตอก⁷¹ ซึ่งไม้ที่จะใช้ต้องเลือกไม้ไผ่ที่แก่ คือ มีสีเขียว หากนำไม้อ่อนมาสาน มอดอาจจะกินได้ สำหรับลายที่นิยมสานคือ ลายสอง นอกจากนี้เวลาสานจะใช้น้ำพรมให้ทั่วเพื่อให้ไม้ไผ่อ่อน ง่ายต่อการสาน ส่วนใหญ่นิยมสานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น กระด้ง ตะกร้า จ่อ ไซ หวด ฯลฯ เพราะเป็นที่นิยมใช้มากของชาวบ้านในหมู่บ้าน

สิ่งที่เป็นอาชีพเสริมของชาวอีสาน ก็นับเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ทางสุนทรียะอย่างหนึ่งของชุมชนอีสาน เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นอยู่ทั่วไปของมนุษย์ และเป็นประสบการณ์ทางสุนทรียะอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า ความงามเป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งของชีวิต เป็นสิ่งทำให้ชีวิตรื่นรมย์ และการที่มนุษย์สร้างสรรค์ความงามเหล่านั้นขึ้นมาใหม่ ก็เพราะความงามที่ได้รับจากธรรมชาตินั้นไม่เพียงพอต่อความต้องการ จึงได้สร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาที่เรียกว่า "ศิลปะ" นั่นเอง

3.2.3 ความเชื่อของชาวอีสาน

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า ศาสนาและศิลปะต่างก็มีความเกี่ยวข้องกันมาแต่ในอดีต เพราะศิลปินและนักศาสนาคือผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นนักสร้างสรรค์เหมือนกัน เป็นผู้ที่มีแรงกระตุ้นในการพยายามอธิบายประสบการณ์ภายในหรือความรู้สึกภายในออกมาให้คนอื่นที่มีอารมณ์เหมือน ๆ กันได้รับรู้ เช่นเดียวกับที่ตนรู้เห็น เท่าที่จะสามารถกระทำได้ สำหรับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นหนักในเรื่องของการใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ให้รู้จักกำจัดความทุกข์เดือดร้อน ด้วยการพิจารณาให้เห็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ แล้วแก้ไขให้ถูกต้อง ไม่ใช่ให้เชื่ออย่างงมงายไร้เหตุผล ความเชื่อ หรือ ความเห็นจริงด้วยนั้น ต้องเป็นสิ่งที่ใช้หลักการในการเชื่อนั้นลงไป ซึ่งหลักการในความเชื่อนี้มีอยู่ในคำสอนในกาลามสูตรของพระพุทธศาสนา

เนื้อความในกาลามสูตร คือ อย่าเชื่อเพียงเพราะได้ฟังตาม ๆ กันมา เชื่อเพราะการถือสืบกันมา เชื่อเพราะเป็นข่าวเล่าลือกันมา เชื่อเพราะอ้างว่ามีอยู่ในตำรา เชื่อเพราะนึกเดา เชื่อเพราะคาดคะเน เชื่อเพราะตรงตามแนวเหตุผล เชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีของตน หรือเชื่อเพราะผู้พูดน่าเชื่อถือ เพราะผู้พูดเป็นครูของเรา ซึ่งแม้ว่าคำสอนเรื่องการเชื่อนี้จะเป็นสิ่งที่แน่นอน แต่โดยธรรมชาติของมนุษย์

⁷¹ การทำลำไผ่ให้เป็นเส้นเล็ก ๆ พร้อมทั้งสาน

ผู้ที่ไม่หลุดพ้นออกจากความขลาดเขลา ย่อมต้องการกระทำที่เป็นสิ่งช่วยพยุงจิตของตนเอง ปลูกปลอบใจว่า ได้มีการกระทำนั้นจริง และหากไม่ใช่สิ่งที่ชั่วช้าที่จะทำ ก็ไม่เห็นความจำเป็นที่จะละกิเลสทั้งปวงมาคิดค้นหาความจริงดังกล่าว นอกจากนี้ ด้วยความที่ประเทศไทยเป็นสังคมของชาวพุทธ จึงมีความเชื่อเหล่านี้ยิ่งยอก แต่การปฏิบัตินั้น มักขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเอง ขึ้นอยู่กับสติปัญญาและจิตใจที่เข้มแข็งของปัจเจกบุคคล

อย่างไรก็ดี ข้อดีของความเชื่อที่มีต่อสังคม คือ ทำให้เกิดความเข้มแข็งในจารีตประเพณี ทำให้คนในสังคมเกิดความหวาดกลัวในการประพฤติดิจจารีต เพราะกลัวการถูกลงโทษจากสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้

ความเชื่อเป็นการยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ทั้งที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์หรือสังคมมนุษย์ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมยอมรับและให้ความเคารพเกรงกลัว⁷² นักมนุษยวิทยามีความเห็นว่า มนุษย์ในแต่ละสังคมมีความเชื่อประจำกลุ่มของตน เช่น การเคารพนับถือเทพเจ้า ดวงวิญญาณ ภูตผี อาคม โชคลาง ไสยเวทย์ ตลอดจนต้นไม้และป่าเขา เป็นต้น โดยมนุษย์จะมีพิธีกรรมในการบวงสรวงเช่นไหว้ให้เทพเจ้า ดวงวิญญาณตลอดจนสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเชื่อถือ ปกป้องคุ้มครองในกลุ่มของตน

คติความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ ได้พัฒนา เติบโตขึ้นตามธรรมชาติและตามสภาวะแวดล้อม และกลายเป็นศาสนา ที่มีความเป็นระบบระเบียบมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ยังคงปรากฏความเชื่อที่มีมาแต่ครั้งอดีตนั้นอยู่ควบคู่กับศาสนาเสมอ เช่น ในสังคมไทย มักพบว่า มีพิธีกรรมจำนวนมากในท้องถิ่นอีสานที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธกับความเชื่อเรื่องภูตผีมีวิญญาณ แต่ทั้งนี้ ก็สามารถแยกแยะได้ว่า ส่วนใดเป็นแบบพุทธศาสนา และส่วนใดเป็นคติความเชื่อ ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ แม้ว่าจะเป็นคนไทยเหมือนกัน แต่ก็ย่อมมีความแตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์และการสืบทอดทางมรดกวัฒนธรรม ที่มีส่วนปลีกย่อยแตกต่างกัน ความเชื่อของชาวอีสานจึงมีความแตกต่างไปจากความเชื่อของไทยภาคกลาง ภาคเหนือ หรือภาคใต้ ในส่วนที่เป็นปลีกย่อยเช่นเดียวกัน

คนพื้นบ้านภาคอีสานไม่ว่าจะเป็นจังหวัดใด มักจะมีลักษณะความเชื่อต่าง ๆ คล้ายกับคนไทยโดยทั่วไป เช่น ในขณะรับประทานอาหาร ถ้าทานข้าวแล้วช้อนกระทบกัน เชื่อว่าจะมีคนมาเยี่ยมบ้าน ชาวอีสานมีความเชื่อในลักษณะนี้เช่นกัน คือ เชื่อว่าถ้าลูกไก่ที่เลี้ยงไว้หนักกัน ก็จะมีคนมาเยี่ยมเยียนที่บ้าน หรือคนที่มีความสนิทสนมผูกพันกัน เช่น เพื่อนสนิทจะห้ามกินไข่ต้มฟองเดียวกันเพราะเชื่อว่าจะทำให้

⁷² ธวัช ปุณโณทก. "ความเชื่อที่บันทึกกันไว้กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน." บทความใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ, 2536 หน้า 351.

พลัดพรากจากกัน หรือความเชื่อเรื่องเคราะห์ก็เชื่อว่าการนิ่งข้าวเหนียวเมื่อสุกแล้ว ถ้าเห็นข้าวเหนียวมีสีแดง เชื่อว่าจะมีเคราะห์ร้าย จะต้องทำพิธีสะเดาะเคราะห์ให้เรียบร้อย และในยามกลางคืน ห้ามผิวปาก เพราะเชื่อว่าผีจะตบปาก หรือแม้แต่การพบปะสังสรรค์ของญาติพี่น้อง หากจะมีการทำอาหารเลี้ยงกัน กล่าวกันว่า หากนำเบ็ดมาทำเป็นอาหารเลี้ยงในหมู่ญาติพี่น้องให้นำเบ็ดพื้นเมืองมาทำเป็นอาหาร เนื่องจากเบ็ดเทศนั้น ตามธรรมดาแล้วจะไม่เลี้ยงลูกของมันให้ดี ชาวบ้านจึงห้ามนำมาทำเป็นอาหาร เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดความแตกแยกในหมู่ญาติพี่น้อง เป็นต้น

ความเชื่อที่นับว่ามีความสำคัญของชาวอีสานที่ได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่

(1) ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม

ชาวอีสานมีความเชื่อในฤกษ์ยามเป็นประเพณี แม้จะปลูกบ้านแต่ละหลัง เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของครอบครัว ก็จะพาไปหาผู้ที่มีความรู้ทางโหราศาสตร์ก่อนจึงจะปลูกบ้านเรือนได้ เมื่อทราบถึงวันยามซึ่งเป็นมงคลในการยกเสาเอก เสาโท ทำพิธี เช่น ไหว้ สักเวยพระภูมิเจ้าที่ ได้ฤกษ์มงคลและได้เวลามหาฤกษ์มหาชัยแล้ว จึงจะยกเสาเอก เสาโท บางคนก็นิมนต์พระสงฆ์ไปสวดชัยมงคลคาถา ขุดหลุมเสามูลดินอยู่ทางทิศอันเป็นมงคล เจ้าของผู้สร้างเรือนจะต้องทำให้ถูกต้องตามที่หมอดโหราศาสตร์และนำว่าตันเสาปลายเสาต้องชี้ไปทางทิศใด พร้อมเชิญหมอดโหราศาสตร์ไปเป็นเจ้าพิธีให้จัดทำพิธีตามครูบาอาจารย์อย่างถูกต้องตามธรรมเนียม ครั้นเมื่อปลูกสร้างบ้านเรือนเสร็จแล้ว ก็จะไปตามฤกษ์ขึ้นบ้านใหม่เรือนใหม่ เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขในการครองเรือน

นอกเหนือจากการสร้างบ้านเรือนแล้ว ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยามของชาวอีสานนี้ นับว่ามีอยู่ทั่วไป เช่น การแต่งงานมงคลสมรสให้ลูกหลาน ก็ยังต้องพากันไปหาหมอดโหราศาสตร์ให้ตรวจดวงชะตา ทั้งเจ้าบ่าวและเจ้าสาว หากหมอดโหราศาสตร์ตรวจแล้วสมพงศ์น่าถูกต้องดีจึงมีการหาฤกษ์ยามมงคลหมั้นหมายและแต่งงานกัน ซึ่งการแต่งงานมงคลนี้ ชาวอีสานเรียกกันว่า "กินดอง"⁷³ ซึ่งชาวอีสานเชื่อกันว่า พิธีมงคลแต่งงานเป็นประเพณีที่สำคัญ โดยทั่วไปแล้ว ชาวอีสานที่มีฐานะ นิยมปลูกเรือนหอก่อน เพราะเป็นการปลูกฝังให้ลูกหลานครองบ้านเรือนสืบตระกูลพ่อแม่ ให้เจริญรุ่งเรืองโภคทรัพย์สมบัติ แล้วจึงมีพิธีมงคล สร้างพื้นฐานให้มั่นคง เพราะคู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขผัวเมียในชีวิตเป็นเรื่องสำคัญ นอกจากนี้ ชาวอีสานยังมีธรรมเนียมในการนิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ในพิธีแต่งงานของลูกหลานเพื่อเป็นอุตมมงคลพิเศษแก่คู่บ่าวสาว เพื่อให้ได้บังเกิดความอบอุ่นในชีวิตจิตใจ และเจริญรุ่งเรืองในการครองเรือน

⁷³ เทียนศรี ดุก และคณะ. "วัฒนธรรมท้องถิ่น: คติความเชื่อ." สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536 หน้า 3.

ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยามที่สำคัญอีกประการหนึ่งของชาวอีสานก็คือ ฤกษ์ยามอันเป็นมงคลในการเดินทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจะต้องเดินทางไปต่างจังหวัดเพื่อประกอบการทำมาหาเลี้ยงชีพ หรือข้าราชการที่ถูกย้ายไปรับราชการต่างถิ่น โดยส่วนใหญ่แล้ว ชาวอีสานจะต้องไปหาโหราศาสตร์เป็นผู้ให้ฤกษ์ก่อน ครั้นเมื่อได้มงคลฤกษ์แล้วจึงเดินทางตามมงคลฤกษ์นั้น

(2) ความเชื่อเกี่ยวกับผีसाง เทวดา และนางไม้

ความเชื่อเรื่องภูติผีวิญญาณของสังคมไทยในทุกภูมิภาค ส่วนใหญ่ผสมผสานกลมกลืนกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องภูติผีปะปนอยู่มาก จะเห็นว่าคนไทยนิยมนำพระพุทธรูปมาเป็นเครื่องรางของขลัง ซึ่งตามปรัชญาพระพุทธศาสนาแล้วจะปฏิเสธในเรื่องที่เกี่ยวกับอาถรรพเวทย์หรือไสยเวทย์ ซึ่งความเชื่อเรื่องภูติผีนั้นฝังแน่นอยู่กับคตินิยมของคนไทยมาแต่อดีต แม้ในทางราชการบ้านเมือง ก็ยังคงมีราชพิธีเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องภูติผีอยู่ไม่น้อย เช่น การบวงสรวงพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง และพระหลักเมือง เป็นต้น

ในสังคมอีสานนี้ ความเชื่อเรื่องภูติผียังคงฝังแน่นมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในชนบทที่ห่างไกล ความเชื่อเรื่องภูติผีที่สำคัญของอีสาน ซึ่งนับว่าเป็นบ่อเกิดในพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่

ก. ผีฟ้า - ผีแถน

ในสังคมอีสาน เชื่อว่าผีที่ยิ่งใหญ่ที่สุด คือ "ผีแถน" หรือ "พระยาแถน" ซึ่งมีลักษณะเป็นเทพมากกว่าเป็นผี ชาวอีสานเชื่อกันว่าผีแถนเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งต่าง ๆ¹⁴ แต่ในพิธีกรรมของชาวอีสานไม่มีพิธีกรรมที่บวงสรวงพระยาแถนโดยตรง แต่มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การแห่บั้งไฟ รำผีฟ้า ผีแถน ฯลฯ ซึ่งพิธีดังกล่าวก็ไม่ได้แสดงอย่างชัดเจนว่าเป็นการเซ่นสรวงเพื่อขอบคุณที่คุ้มครอง อย่างไรก็ตามสังคมอีสานก็เคารพเกรงกลัวพระยาแถนเหมือนเป็นเทพเจ้าที่สำคัญที่สุดในสังคม

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระยาแถน ได้แก่ พิธีแห่บั้งไฟ เพื่อให้พระยาแถนให้ฝนแก่มนุษย์ ซึ่งพิธีแห่บั้งไฟของชาวอีสานนั้นเกิดจากความเชื่อว่า พระยาแถนลืมหำหน้าที่ให้น้ำแก่มนุษย์ จึงต้องจัดพิธีกรรมขึ้นเพื่อเตือนให้พระยาแถนทราบถึงความเดือดร้อนของมนุษย์ที่กำลังต้องการน้ำฝนในการปลูกพืชในฤดูทำนา การแห่บั้งไฟนี้ ชาวอีสานจะทำบั้งไฟจุดขึ้นให้พุ่งไปบนฟ้า เสมือนเป็นการสื่อสารระหว่าง

¹⁴ ชวีช ปุณโณทก, "ความเชื่อที่บันทึกอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน" บทความใน "วัฒนธรรมที่มั่นคง: คติความเชื่อ", 2536 หน้า 371.

มนุษย์และพระยาแถน นอกจากนี้ บางครั้งยังมีการเล่นอวัยวะเพศผู้ชายซึ่งทำจากไม้ท่อนใหญ่ และมีการเซ็ง
ในเชิงหยาบโลน หรือบางทีก็ทำรูปตุ๊กตา ชายหญิงประกบกัน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีการ
แห่บั้งไฟ เพราะเชื่อกันว่า หากไม่เซ็งหยาบ หรือไม่เล่นอวัยวะเพศแล้ว ฝนก็จะไม่ตก

กล่าวกันว่า “ผีแถน” มีบทบาทในการควบคุมสังคมอีสานในด้านเศรษฐกิจ เพราะชาว
อีสานถือว่าผีแถนเป็นผู้มีอำนาจในการควบคุมฝนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาล เนื่องจากชาวอีสานเมื่ออาชีพหลัก
ในด้านเกษตรกรรมต้องอาศัยน้ำฝนในการผลิต นอกจากนี้ยังเชื่อกันอีกว่า “ผีแถน” มีบทบาททางด้าน
การเมือง โดยจะอยู่ในลักษณะของการกำหนดแนวคิดชนชั้นผู้ปกครองว่าต้องเป็นผู้ที่พระยาแถนส่งมา
เป็นมหาทายาทของพระยาแถน จึงจะสามารถปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขและเจริญรุ่งเรือง

เกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องหยาบโลนนี้ ชาวอีสานเชื่อกันว่า เป็นเพราะภูติผีปิศาจไม่ชอบ
คำหยาบหรือสิ่งอัปมงคล แต่บ้างก็เชื่อว่าทำให้ผีพอใจเพราะผีชอบสิ่งสกปรกและจะให้ในสิ่งที่มนุษย์ต้องการ
อย่างไรก็ดี ในสมัยโบราณ เชื่อกันว่า อวัยวะเพศชาย เป็นเครื่องหมายแห่งการเจริญพันธุ์ ซึ่งไม่ว่าจะเป็น
เพราะความเชื่อในด้านใดก็ดี ชาวอีสานก็ได้มีประเพณีสืบทอดต่อกันมา โดยไม่ได้ยึดมั่นในหลักปรัชญาแห่ง
ความเชื่อนั้น ๆ ว่าจะเป็นการกระแสรักษาจิตใจ

ในพิธีแห่บั้งไฟในบางท้องที่ยังมีการเทศน์เรื่องพระยาขันคาก⁷⁵ ในตำนานแห่บั้งไฟ ซึ่ง
เรื่องท้าวขันคากนี้ เป็นตำนานพื้นบ้านที่กล่าวถึงการต่อสู้ของท้าวขันคากกับพระยาแถนเพื่อให้พระยาแถนส่ง
น้ำฝนลงมายังโลกมนุษย์ เพราะกบ เขียด อันเป็นบริวารของพระยาขันคากเดือดร้อน ด้วยเพราะไม่มีน้ำ
อาศัย นับเป็นสงครามใหญ่ระหว่างสัตว์กับเทพเจ้า แต่ในที่สุดพระยาแถนก็พ่ายแพ้ จึงต้องให้ฝนตาม
ฤดูกาล

นอกจากการแห่บั้งไฟแล้ว ชาวอีสานยังมี “การรำผีแถน” หรือ “รำผีฟ้า” เพื่อ รักษาโรค
โดยมีหมอลำ⁷⁶ มาทำพิธีตั้งขันธี่ห้าขันธี่แปด เป็นเครื่องบูชา และมีหมอลำแคนมาเป่า โดยเจ้าพิธีจะว่าแบบ
หมอลำ มีเนื้อใจความในทำนองขับไล่ผี และเชิญพระยาแถนมาช่วยปกป้องคุ้มครองคนไข้ ซึ่งพิธีการรำ
ผีฟ้าผีแถนด้วยลักษณะการรักษาโรคนี เป็นความเชื่อเกี่ยวกับภูติผีวิญญาณของสังคมที่ไม่สามารถอธิบาย
ตามหลักทางวิทยาศาสตร์ได้ เพราะมักพบว่าผู้เจ็บป่วยมักหายป่วยหลังจากทำพิธีแล้ว

⁷⁵ ศางคก.

⁷⁶ บั้งแก้ว หมอลำธรรม.

ลักษณะการรำผีฟ้านี้ บางแห่งเรียกกันว่า “พิธีเหยา” ซึ่งเป็นพิธีกรรมความเชื่อในการนับถือผี เป็นการเสี่ยงทายเมื่อมีการเจ็บป่วยในครอบครัวก็เชื่อว่าเป็นการกระทำของผี จึงต้องทำพิธีเหยาเพื่อ “แก้ผี” ว่าผู้เจ็บป่วยนี้ผิติดด้วยสาเหตุใด ผีต้องการให้ทำอะไร จะได้ปฏิบัติตามเชื่อว่าทำการแก้ผีแล้วอาการเจ็บป่วยก็จะหายตามปกติ ผู้ที่ทำพิธีเหยา เรียกว่า “หมอเหยา” จะทำพิธีเช่นผี ติดต่อสื่อสารกับผี โดยวิธีการร้องรำ ประกอบดนตรีประเภทแคน ส่วนคำร้องนั้นเชื่อว่าเป็นคำบอกของผีที่จะถ่ายเชื่อมโยงถึงผู้ป่วยผีที่มาเข้าทรงหมอเหยา ได้แก่ ผีหัวหน้า ผีปู่ตายาย ผีให้ ผีมนต์ ผีฟ้า ผีบรรพบุรุษ แล้วแต่คนเลี้ยงผีจะบอกไว้ คนคุมหรือคนเลี้ยงผีเรียกว่า “แม่เมือง” ในปีหนึ่ง ๆ ลูกเมือง หรือ หมอเหยาจะทำการคารวะแม่เมือง 1 ครั้ง เรียกว่า “พิธีเลี้ยงผีของหมอเหยา”

ข. พระภูมิเมือง ปูตา — ตาแฮก

กล่าวกันว่า ก่อนที่จะก่อตั้งเมืองในสถานที่แห่งใดจะต้องปรึกษานักปราชญ์หรือผู้มีความรู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องชัยภูมิที่ตั้ง ให้ตั้งเมืองถูกต้องตาม *คชนาม* *สิงหนาม* *มหาสิทธิโชค* *โภคสมบัติ* *บริวาร* *เดช* *ศรี* *มนตรี* *เศรษฐี* *มหาเศรษฐี* เป็นต้น

นักปราชญ์ทางโหราศาสตร์จะมีความรู้เรื่องชัยภูมิวิทยาและวางแผนการตั้ง “มหะศักดิ์หลักเมือง”⁷⁷ เพื่อความเป็นมงคลของเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขและจะได้รับความเจริญรุ่งเรือง เหมือนกับธรรมเนียมของชาวอินเดียโบราณที่กล่าวถึง “พระภูมิเมือง” หรือ “มหะศักดิ์เมือง” มีที่มาจาก “พระภูมิบ้าน” หรือที่เรียกว่า “ปูตา” แต่เมื่อยกให้สูงขึ้นจึงเรียกว่า “มหะศักดิ์” คือ ปลุกศาลขึ้นให้มั่นคง แน่นหนา เรียกว่า “ศาลเจ้ามหะศักดิ์” ยกย่องให้เป็นเจ้าเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองใหญ่

ชาวอีสานเชื่อว่า “ผีมเหสักข์” เป็น “ผีอำภัก” หรือ “ผีอำภักข์” มีหน้าที่คุ้มครองบ้านเมืองอยู่อย่างปกติสุขไม่มีความเดือดร้อน ถ้าบ้านเมืองใดเกิดความไม่สงบสุขก็จะมีพิธีตอกหลักบ้านหลักเมือง ซึ่งจะเป็นที่สถิตของผีมเหสักข์ให้เที่ยงตรง ความเดือดร้อนวุ่นวายก็จะหายไป จะทำพิธีตอกหลักบ้านหลักเมืองซึ่งจะมีการเช่นสรวงเป็นประจำในเดือนเจ็ด

ในด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าภูมิ เจ้าไพร เจ้าป่า ผีนางงาไม้ เป็นคติความเชื่อของชาวอีสานมาแต่โบราณ⁷⁸ ซึ่งเมื่อชาวอีสานไปประกอบอาชีพ ณ แห่งใด มักเลือกชัยภูมิป่าที่เห็นว่าเหมาะสม

⁷⁷ เชื่อกันว่า จะให้เป็นกษัตริย์ของทั่วทุกโลกบาลทั้งสี่ คือ ท้าวอชุตระ ทางทิศตะวันออก ท้าววิรูปักษ์ ทางทิศใต้ ท้าววิรุฬหก ทางทิศตะวันตก และ ท้าวบูรพาพรหม ทางทิศเหนือ

⁷⁸ เทียนศรี ตึก และคณะ. “วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ.”, 2536 หน้า 7.

ทำพิธีตั้งพระภูมิบ้านเรียกว่า “ปฐา” หรือ “ดอนปฐา” ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็น “เจ้าปู่เจ้าตา” ให้เป็นพระภูมิเทพอารักษ์ของหมู่บ้าน เพื่อคุ้มครองดูแลรักษาผู้คนและสัตว์ ช่วยป้องกันอันตรายและภัยต่าง ๆ ที่จะเกิดแก่ทุกหมู่บ้าน ดังนั้น เมื่อไปถึงหมู่บ้านใดในดินแดนอีสาน จึงมักเห็นโคกป่าต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ติดเขตของหมู่บ้าน มีความกว้างยาวประมาณ 20-30 ไร่ ห่างจากนั้นจะเป็นสวนหรือไร่นาจของชาวบ้าน ทั้งนี้ ชาวอีสานจะมีพิธีเช่นเพื่อบวงสรวง “ศาลปฐา” หรือ “เจ้าปฐา” เป็นประจำทุกปี ซึ่งชาวอีสานเรียกกันว่า “เลี้ยงปฐา”

คติความเชื่อของชาวอีสานเกี่ยวกับการตั้งศาลพระภูมิปฐาประจำหมู่บ้านที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ หากพิจารณาในแง่ความเป็นจริงแล้ว นับว่าเป็นการรักษาต้นไม้ใหญ่เอาไว้ เปรียบเป็นการรักษาป่าโดยปริยาย เพราะไม่มีใครกล้าที่จะตัดโค่นต้นไม้ซึ่งเป็นศาลปฐา แม้แต่การเก็บผักหักพิน หรือทอดแหตกเบ็ดเพื่อจับปลาในหนองบึงที่อยู่ใกล้ดอนปฐาก็ยังกลัวไม่กล้าเข้าไปใกล้ เพราะเกรงว่าผีปฐาจะทำให้เกิดความเจ็บป่วย หรือได้รับความอับยศอดสู ซึ่งชาวอีสานเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ใกล้บ้านชนเมืองดังกล่าวเป็นที่อยู่ของผีหรือรุกขเทวดา ต้นไม้ใหญ่ดังกล่าว ได้แก่ ต้นประดู่ใหญ่ ต้นตะเคียนใหญ่ โดยส่วนใหญ่จะมีขนาดเส้นรอบวงประมาณ 3-4 วา และถือว่าเป็นมิ่งมงคลของชาวบ้าน ไม่มีใครกล้าตัดโค่น เพราะเชื่อว่าถ้าโค่นแล้วจะต้องเดือดร้อน เกิดความมรณะร้ายหรือวุ่นวายในหมู่บ้านที่อยู่อาศัย

อย่างไรก็ตาม คติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาที่รักษาสงอยู่ในต้นไม้ แม้ในทางพุทธศาสนา ก็มีอยู่ กระทั่งพระภิกษุตัดฟันต้นไม้ยังอาบัติในคัมภีร์พระวินัย รวมไปถึงใบไม้ คือ หากภิกษุใดเด็ดใบไม้ก็เป็นอาบัติ เพราะพรากของเขียวออกจากที่

ในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับผีนางไม้ นั้น หากเข้าไปในบ้านของชาวนาภาคอีสานแล้ว จะเห็นว่านิยมปลูกศาลขึ้นที่กลางนา หรือที่เรียกกันว่า “พระภูมินา” แต่ชาวอีสานเรียก “ตาแฮก”⁷⁹ ชาวอีสานจะตั้งศาลพระภูมินาตาแฮกก่อนลงทำนา ทั้งยังมีพิธีเช่นสังเวทบวงสรวงตาแฮกก่อนอีกด้วย หรือแม้แต่เมื่อจะเลิกนาเอาข้าวขึ้นยุ้ง เจ้าของนาก็จะต้องทำพิธีเช่นบวงสรวงเพื่อเป็นการบอกกล่าวตาแฮกก่อนเช่นกัน

มีเรื่องกล่าวกันว่า ชาวนาอีสานมีคติความเชื่อว่าการทำนาจะได้ผลดี ข้าวออกรวงเต็มเม็ดเต็มรวง นกหนูสิงสาราสัตว์ไม่มาทำอันตรายข้าวในนา ก็เพราะมีพระภูมินาหรือตาแฮกคุ้มครอง

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 11.

ปกป้องรักษา คอยปกป้องข้าวในนาไม่ให้มีอันตราย ตลอดจนระดับประคองเจ้าแม่โพสพ⁸⁰ ให้ปลอดภัย จึงทำให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้อย่างเต็มที่ ซึ่งการบวงสรวงตาแฮกของชาวอีสานนี้ ตามประเพณีโบราณแต่ครั้งบรรพบุรุษประกอบไปด้วยเครื่องเช่นสังเวย อันได้แก่ มะเขือขึ้นผ่า 2-3 ชิ้น ปลาจ่อม 1 ซ้อน นำใส่กะลามะพร้าว 2-3 กะลา มีข้าวปั้นอีก 2-3 คำ ไก่ต้ม 2 ตัว⁸¹ เมื่อจะเสนบบวงสรวงให้จุดธูปเทียนและกล่าวว่า

“ปู่แฮก ย่าแฮก เอย ข้าขอเชิญมาเทวยเครื่องเช่นสังเวยบวงสรวง ขอเชิญรักษา
ไร่นาลูกหลานทำกินเลี้ยงชีวิต อย่าให้ออดอยาก ให้ได้กินได้ทางสืบต่อไป เทอญ”

สำหรับกรณีที่มีการล่วงเกินตาแฮก เช่น เด็กเลี้ยงวัวที่อุตรดิตถ์สวาทใส่ตาแฮก แล้วเกิดผลถึงล้มหมอนนอนเสื่อ พ่อแม่ของเด็กก็จะให้นำดอกไม้ ธูป เทียน หมากพลู บุหรี่ ใส่พานออกจากบ้านไปศาลตาแฮกเพื่อเป็นการขอขมา

ค. ผีบรรพบุรุษ

สำหรับ “ผีเรือน” หรือ “ผีบ้าน” ชาวอีสานมีความเชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นผีเครือญาติประจำครอบครัวของแต่ละครอบครัว ซึ่งนับว่ามีบทบาทในการควบคุมสังคมในระดับครอบครัวของชาวอีสาน โดยควบคุมความประพฤติของคนในครอบครัวให้อยู่ในศีลคดลองที่ดี ใครที่ทำผิดนอกกลุ่มนอกรทาง ผีเรือนก็จะโกรธบันดาลให้เจ็บป่วยจะต้องทำพิธีขอขมาจึงจะหาย ส่วน “ผีปู่ตา” นั้นชาวอีสานถือผีบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองชาวบ้านตลอดจนสิ่งมีชีวิตในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขถือเป็นผีที่ทำหน้าที่ควบคุมสังคมภายในหมู่บ้านได้ดี นับว่าผีปู่ตาเป็นสถาบันของชุมชน เป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านสามารถจัดการความเดือดร้อนให้สังคมทั้งส่วนรวมและบุคคล นอกจากนี้ ยังเชื่อว่าผีปู่ตาเป็นผู้ควบคุมความประพฤติของชาวบ้านให้อยู่ในจารีตประเพณีที่ตั้งงาม ทำให้สังคมอยู่อย่างสงบสุข

ความเชื่อเกี่ยวกับผีและวิญญาณบรรพบุรุษของชาวอีสาน อันได้แก่ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ที่ล่วงลับไปแล้ว เพราะเชื่อว่าบรรพบุรุษยังเป็นสัมภเวสีแสวงหาที่เกิด เทียวไปเทียวมา ยังบ้านเรือนลูกหลานของตน บ้างก็ว่าเพื่อเป็นการมาดูแลทุกข์สุขและคุ้มครองบ้านเรือน เพื่อให้ ลูกหลานได้รับ ความสุข ดำรงวงศ์สกุลให้เจริญรุ่งเรืองสืบทอดต่อเนื่อง ทำให้คนอีสานมีความเชื่อในการเซ่นไหว้ ผีบ้านผีเรือน

⁸⁰ ข้าวกล้าในนา

⁸¹ เอาเฉพาะกระดูกงูไก่ จำนวน 2 ชิ้น

สืบต่อกันมา ดังนั้น เมื่อถึงเทศกาลตรุษ สารท จึงมีการทำบุญตรุษสารท อุทิศส่วนกุศลไปถึงผีวิญญาณบรรพบุรุษให้ได้รับส่วนกองบุญของลูกหลาน และหวังว่าเมื่อได้รับแล้วจะเกิดความปลอดภัย ประเพณีดังกล่าวนี้ เรียกกันว่า *ประเพณีส่งข้าวเมต (เปรต)*

ในวันเพ็ญกลางเดือนสิบชาวอีสานมักมีประเพณีทำบุญอุทิศถึงดวงวิญญาณผีบรรพบุรุษหรือที่เรียกกันว่า “ทำบุญข้าวสาก”^{๘๒} นั้น เป็นเทศกาลถวายทานแก่พระสงฆ์ ซึ่งชาวอีสานถือเป็นเทศกาลประจำปี คำว่า “สาก” หรือ “สากะ” นี้ หมายความว่า การนำของสุกที่แห้งแล้ว รวมไปถึงผลไม้ เช่นกล้วย อ้อย ตลอดจนอาหารคาวหวาน ไปรวมกันที่วัด ซึ่งจะมีพิธีรับศีลกล่าวคำเวนถวาย มีพระสงฆ์สาธุรูปหนึ่ง สมมติตนเป็นมัดตุเทศน์ตามพระวินัย เพื่อแจกอาหารบิณฑบาตถวายสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์รับสาธุพร้อมกัน จึงอนุโมทนา ยถาสัพพีเป็นวิเสสนุโมทนาไปจนจบ

จากนั้น ทายก ทายิกา ก็นำข้าวสากไปบูชาไฟรักรูขเจดีย์ บูชาแจกรอบพระอุโบสถและศาลาการเปรียญ เสร็จแล้วพากันฟังเทศน์ฉลองข้าวสาก ซึ่งชาวอีสานมีความเชื่อว่า เมื่อผีวิญญาณบรรพบุรุษได้รับข้าวสากแล้วจะได้ไปเกิดในสุคติภพ นอกจากนี้ยังเชื่อว่า หากผีบรรพบุรุษตนใดมาที่วัดแล้วไม่เห็นลูกหลานมาทำบุญข้าวสากให้ ผีวิญญาณนั้นจะเสียใจและร้องไห้กลับคืนยมโลก มือเปล่า พร้อมสาปแช่งลูกหลานอีกด้วย

สำหรับความเชื่อในเรื่องผีอื่น ๆ ของชาวอีสานยังมีอีกเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีบางจำพวกที่ไม่ให้คุณแก่มนุษย์เลย เช่น ผีโพง ผีกะหรือผีปอบ ผีเป่าหรือผีกระสือ ฯลฯ ซึ่งชาวอีสานถือว่าเป็นผีชั้นเลว เพราะชอบที่จะรังแกมนุษย์ จึงไม่มีพิธีกรรมเช่นสรวงบวงสรวงแก่ผีเหล่านี้แต่อย่างใด

(3) ความเชื่อเกี่ยวกับโชคลาง – ลางสังหรณ์ และสัตว์บอกเหตุ

ก. ลางสังหรณ์

ในเรื่องเกี่ยวกับลางสังหรณ์นี้ มักพบเห็นได้โดยทั่วไปกับบุคคลที่ประสบโชคลาง หรือลางมาปรากฏให้เห็น ไม่ว่าจะเป็นลางดีหรือลางร้ายก็ตาม ซึ่งมีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ของชาวอีสาน ตัวอย่างเช่น ใน *อรรถกถามหาเวสสันดรทวิปิ* ฉบับโบราณอีสาน ได้พรรณนาถึงชุกพรหมณ์เข้าไปถึงประตูเขาวงกต นอนพักแรมอยู่ใกล้ประตูเชิงเขา ในคืนนั้น พระนางมัทรีทรงสุบิน นิมิตมีชายเนื้อล่ำรูปร่างใหญ่เหมือนยักษ์ ถือดาบดวงคมมาตัดพระพาหาทั้งสอง ควักเอาพระเนตร ทั้งสอง เดือนขณะนั้นนำ

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน หน้า 16.

ออกไป เอาเนื้อหัวใจเลือดแดงฉาน ไทลออก พระนางสะดุ้งตกใจกลัวตื่นขึ้นจำนิมิตคำฝันถึงเหตุการณ์อันร้ายได้ จึงลุกขึ้นร้องไห้มีน้ำอัสสุชลหย่นेत्रทั้งสอง ประคองตนเดินออกจากอาศรม ตามสินีตรงไปยังอาศรมพระสวามีเวสสันดร ยกพระกรเบื้องขวาเคาะประตู พระเวสสันดรฟังดูจะเป็นศัตรูหรือมิตร พิจารณาข้างบนเป็นปรตผี เคาะตรงกลางนี้ ชะรอย จะเป็นพระนางมัทรีเป็นแน่แท้ มีเหตุการณ์สำคัญจึงมาดึกตื่น พระเวสสันดรจึงลุกขึ้นไปเปิดประตู พระนางกรูเข้าไปกราบไหว้แก้คำฝัน ตามใสรู้เหตุการณ์ลับพลันอันจะพึงเกิดมี แต่ไม่ยอมแก้คดีเหตุร้ายให้นางฟัง

ในวรรณคดีกล่าวพรรณนาถึงเมื่อครั้งนางไปป่าหิมพานต์และลูกไม้แต่เช้า พอถึงเวลาตะวันสาย พรหมณัฐชกรูว่านางมัทรีไปป่าแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระเวสสันดรที่อาศรม ยกแม่น้ำทั้งห้าขึ้นกราบบังคม ทูลขอพระชาติและพระนางกัณฑ์ไปเป็นข้าทาส พระเวสสันดรพระราชทานกลางสังฆรณ์ ก็ให้พระนางมัทรีสุบินนิมิตร้าย พระบาทถูกตัด เจียนเอาหัวใจ ควักเอาพระเนตรทั้งสอง ซึ่งเป็นความเชื่อว่าเป็นลางร้ายของชาวอีสาน อีกทั้งเมื่อพระนางมัทรีไปป่าดงดอน เจ้าไพรยังให้ลางสังฆรณ์แก่พระนางด้วยการเสกให้ผลไม้ที่เคยเติมต้นกลับหายวับไปกับตา และมีดม้วนหน้าตาผาดฟางไม่เห็นทางจนถึงตอนค่ำ เจ้าป่าพงไพรจึงบันดาลให้เห็นว่าสุกหล่นเต็มดินฯ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้ ชาวอีสานได้ฟังเป็นเทศน์มหาชาติประจำปี และมีความเชื่อเรื่องลางสังฆรณ์สืบมาแต่นั้น

ข. จอมปลวกหมूसี่

คดีเรื่องลางสังฆรณ์หรือเทพสังฆรณ์ของชาวอีสานนั้น เมื่อมีปลวกหมूसี่ก่อจอมปลวกขึ้นใต้ถุนบ้านเรือนของตน หรือก่อขึ้นสนามข้างเคียงลานบ้านเรือน เจ้าของบ้านจะมีความร้อนใจ ไม่กล้าทำลาย โดยลำพัง มักเกิดความกังวลใจว่าจะให้เกิดร้ายหรือดี แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมักเป็นตัวอย่างในทางร้าย เมื่อเกิดขึ้น เจ้าของบ้านมักนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพุทธมนต์สวดถอยจอมปลวกหมूसี่ ย้ายจอมปลวกไปอยู่ที่อื่นให้ไกลจากบริเวณบ้านเรือน

ค. ไก่ป่า - อีแร้ง

บ้านเรือนของชาวอีสานสมัยก่อน ตั้งหมู่บ้านอยู่กลางป่าเขาลำเนาไพร ความเชื่อในลางสังฆรณ์มีมาก ส่วนเรื่องไก่ป่า - อีแร้งนี้ ถ้าบินมาจับหลังคาบ้านเรือน ชาวอีสานมักมีความเชื่อว่าเป็นลางร้ายที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดอาเพศถึงกับบ้านแตกสาแหรกขาด จะต้องปรึกษาผู้เชี่ยวชาญมาแก้ไขปัดเป่าลางสังฆรณ์ให้บรรเทา

ง. นกแสก ภูเขา งูสิง

เรื่องนกแสก ภูเขา งูสิง งูทำทานหรืองูสามเหลี่ยมนี้ ถ้าเลื้อยขึ้นไปบนบ้านเรือน หรือมี ผึ้งหลวงมาทำรังบนชื้อหรือแปะเรือนก็ดี หรือนกแสกที่ชาวอีสานเรียกว่านกเค้า ถูกเอาขวัญก็ดี ล้วนแต่เป็น ความเชื่อที่ว่าเป็นลางร้ายจะนำความวิบัติมาสู่บ้านเรือนทั้งนั้น จะต้องนิมนต์พระสงฆ์มาเพื่อแก้บาปเคราะห์ ลางร้ายที่เกิดขึ้น ทั้งอาจมีการวงด้วยด้ายสายสิญจน์รอบบ้านเรือน และใส่บาตร เลี้ยงพระสงฆ์ สวดส่ง บัดพลี และประพรมน้ำมนต์

จ. นกเค้าร้อง

หากในกลางคืน ดึก เสียงส่งด มีนกชนิดหนึ่งมาบินจับกิ่งไม้ใกล้บ้านแล้วส่งเสียงร้อง "กู่กู่ก - กู่กู่ก" ชาวบ้านเรียกว่านกผี มาร้องเรียกเอาขวัญคน และถ้าร้องวนเวียน จะมีคนตาย เพราะ นกผีชนิดนี้ ชาวบ้านเชื่อกันว่า เป็นทูตรับใช้ของยมบาลให้มาร้องกู่เอาขวัญคน ประมาณ 3 - 4 ทุ่ม จะมาร้องทุกคืน และร้องอย่างท้าวหาญ เสียงร้องผิดปกติ ไม่นานวันก็จะมีชาวบ้านตายติดกัน 2-3 คน ครั้นรุ่งเช้าชาวบ้านจะต้องปรึกษาหาทางแก้ไข โดยจะนิมนต์พระเถระชั้นอุปัชฌาย์มาเจริญพุทธมนต์ สวดกระทรงหน้าวัวผอกผี สวดยันทุน 9 ชั้น และใส่บาตร เลี้ยงพระ ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ด้วย

ฉ. นิ่งข้าว หุงข้าวแดง

ความเชื่อปรัมปราสืบต่อกันมาว่า บ้านเรือนใดนิ่งข้าวหุงข้าวแดง ถือว่าเกิดเคราะห์ขึ้น ซึ่ง ทุกวันหนึ่งหุงข้าวไม่เคยเป็นสีแดง วันใดเกิดหุงข้าวเป็นสีแดงขึ้นมา ชาวอีสานถือว่าเคราะห์ร้าย ถ้าเป็นข้าวหุง คดออกจากหม้อ จะนำไปใส่บาตรให้หมดหรือนำไปถวายพระ เจ้าของต้องไม่รับทาน และพูดเป็นเคล็ดว่า "หุงข้าวเป็นเงินเป็นทอง" แล้วเจ้าของเรือนต้องนึ่งหุงรับทานใหม่เป็นการแก้เคราะห์ ถ้าทำให้ถูกต้องอาจ เกิดโชคลาภได้

ช. สัตว์ป่าตายตรงหน้า

เมื่อชาวอีสานออกเดินทางไม่ว่าจะโดยลำพังหรือหลายคนก็ตาม หากมีนก ไก่ป่า งู พังพอน หมาจิ้งจอก กวาง ละมั่ง หรืออีเก้ง ฯลฯ มาวิ่งตายตรงหน้า หรือแม้แต่เห่าทอนตรงหน้า ก็ถือว่าเป็นลางร้าย ซึ่งเจ้าเทพสิ่งเคราะห์ร้ายลางร้ายให้เห็น หากใครเห็นเช่นนี้ก็มักเดินทางกลับบ้านเรือนของตนทันที แล้วก็จะต้องแก้เคราะห์ร้ายนั้นด้วยการนิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และทำพิธีส่งพระเคราะห์ เพราะ ไม่รู้ว่าเคราะห์จะให้โทษเมื่อใด

ความเชื่อของชาวอีสานที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับการ รับประทานอาหารของชาวอีสาน เช่น

3.2.4 วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี

วัฒนธรรม เป็นคำที่มีความหมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญของงาม ความเป็นระเบียบ ความกลมเกลียวของคนในสังคม ซึ่งเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าชาวอีสานมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น และได้รับการสืบทอดสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะในส่วนใดของที่ราบสูงของประเทศไทยก็ตาม วิถีชีวิตโดยส่วนใหญ่ของชาวอีสานมักขึ้นอยู่กับ ขนบประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างขึ้นมาแต่โบราณ แต่จะแตกต่างกันในส่วนของการละเอียดเพียง เล็กน้อย เท่านั้น

สำหรับคำว่า **"ประเพณี"** โดยทั่วไปหมายความถึง การกระทำหรือการดำเนินการอย่างหนึ่ง อย่างใดอยู่บ่อย ๆ แล้วเกิดเป็นนิสัยหรือความเคยชิน และได้รับการถ่ายทอดเป็นมรดกทางสังคม ซึ่งมีทั้ง ประเพณีดั้งเดิมที่เป็นพื้นฐานและประเพณีที่เป็นสิ่งใหม่ ๆ จากภายนอกสังคมที่รับเข้ามาปรับปรุงวิถีชีวิตของ คนในสังคม

ส่วนคำว่า **"ขนบประเพณี"** นั้น พระยาอนุมานราชชน ได้กล่าวไว้ว่า หมายความถึง **"ประเพณีที่วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้โดยตรงหรือโดยปริยาย โดยตรงคือ วางเป็นระเบียบพิธีการ ไว้แจ้งชัด โดยปริยาย คือ รู้กันเอง และไม่ได้วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้ว่าควรประพฤติและปฏิบัติกัน อย่างไร"**⁸³ เพราะคำว่า **"ขนบ"** คือ ระเบียบแบบแผน ดังนั้น ขนบประเพณี ในบางครั้งจึงเรียกกันว่าเป็น **"ระเบียบประเพณี"** นั่นเอง

เสฐียรโกเศศ หรือ ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชชน ราชบัณฑิต ผู้บรรยายวิชา ประเพณีไทย ให้แก่นิสิตคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า⁸⁴

"ถ้าจะบรรยายแต่เรื่องประเพณีไทย ตามที่ประชาชนเคยประพฤติกันอยู่เพียงไม่กี่เรื่อง ก็หมดเวลาซึ่งมีกำหนดไว้ในตารางสอน ยิ่งกว่านั้น ประเพณีไทยเหล่านี้ ส่วนมากก็เป็นเรื่องซึ่งชาวไทยเคย เห็นเคยประพฤติสืบทอดกันมา เท่ากับกล่าวได้ว่า **"ชาวไทยเกิดอยู่ในประเพณีไทย" เพราะ เกิดมาก็ได้ผ่าน พบเรื่องเหล่านี้เป็นลำดับ ทั้งที่ตนเคยเห็นเอง และที่ได้รับอบรมหรือได้รับสั่งสอนมาจากคนอื่น ทั้งโดยตรง**

⁸³ ราชบัณฑิตยสถาน. "การศึกษาเรื่องประเพณีไทย ของ เสฐียรโกเศศ (ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชชน)." กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2505 หน้า 19.

⁸⁴ ราชบัณฑิตยสถาน. "การศึกษาเรื่องประเพณีไทย ของ เสฐียรโกเศศ (ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชชน)." กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2505 หน้า ก.

และโดยปริยาย แม้กระนั้นก็ไม่ใช่ว่าจะได้เคยเห็นหรือเข้าร่วมด้วยกับประเพณีไทยได้ทั้งหมด เพราะประเพณีไทยก็เหมือนกับชนชาวไทยผู้เป็นเจ้าของ ใช่ว่าจะเหมือนกันหมดทั่วทั้งประเทศ ก็หาไม่ อย่างน้อยต้องมีที่แตกต่างกันออกไป สุดแต่เป็นประเพณีของท้องถิ่นไหน อันเนื่องมาจากเหตุหลายประการ ทั้งในทางภูมิศาสตร์ เชื้อชาติ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ผิดแผกกันไม่มากนักน้อย

คำกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า แม้ในประเทศไทยมีประเพณีที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย แต่กระนั้นก็ยังมีความแตกต่างไปในแต่ละท้องถิ่น แม้ประเพณีบางอย่าง ถึงเป็นท้องถิ่นเดียวกัน ก็อาจมีความแตกต่างในรายละเอียด เพราะว่าสังคมที่รวมตัวกันของชนชั้นต่าง ๆ ย่อมถือประเพณีที่แตกต่างกันออกไปด้วย เช่นเดียวกับประเพณีในท้องถิ่นของชาวอีสานที่แม้มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวหลายประการ แต่ในความเป็นเอกลักษณ์นั้นก็มีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งแต่ละประเพณีล้วนมีความหมายในการปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไป

จากที่กล่าวแล้วว่า ศิลปะกับธรรมชาตินั้น เดิมทีเดียวอยู่คู่กันมา แล้วมนุษย์ได้สร้างสรรค์ให้เกิดศิลปะโดยอาศัยธรรมชาติเป็นครู ประเพณีก็เลกเช่นเดียวกัน ได้มีการศึกษาธรรมชาติและปรับปรุงให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตจนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เกิดการถ่ายทอดเป็นมรดกของชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นความงามที่มีคุณค่าประการหนึ่ง เพราะองค์ประกอบที่สำคัญทางสุนทรียะก็คือ การเกิดอารมณ์ร่วม ที่ทำให้เกิดความสนุกสนาน และบางครั้งก็ดึงคนในชุมชนให้ออกจากความเป็นจริงไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง

สำหรับประเพณีที่สำคัญของชาวอีสานที่ยังคงได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่

ก. ประเพณีค้ำโพธิ์ ค้ำไทร และประเพณีสูตรธาตุ – ชะตา สูตรขวัญก่อง

ชาวอีสานมีประเพณีในการค้ำโพธิ์ ค้ำไทร หรือไฮ สำหรับคนป่วย เป็นการสืบทอดชะตาการทำพิธีค้ำโพธิ์ขอพึ่งคุณพระ เป็นโอสถขนานหนึ่ง ซึ่งส่วนมากเมื่อทำพิธีค้ำโพธิ์ คนป่วยก็จะมีอาการดีขึ้น คล้ายกับประเพณีค้ำโพธิ์ของชาวล้านน่านนั่นเอง ในทำนองเดียวกับประเพณีสูตรธาตุชะตา และสูตรขวัญก่องที่เป็นประเพณีสำหรับการรักษาผู้เจ็บไข้ได้ป่วย

เกี่ยวกับการรักษาโรคนี้ ในแต่ละที่แต่ละแห่งจะมีการรักษาทางใจแตกต่างกันไป แล้วแต่ประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อของตนว่าจะมีการรักษาทางจิตใจกันแบบใด ซึ่งนอกจากชาวอีสานจะมีพิธีค้ำโพธิ์แล้วยังมี “พิธีช้อนขวัญ” เพื่อเป็นการรักษาอาการเจ็บป่วยทางใจของชาวอีสาน ที่สืบทอดกันมา

ยาวนาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ไม่ค่อยมีให้เห็นเด่นชัดเหมือนแต่ก่อนมากนัก แต่ก็มีปรากฏให้เห็นบ้างตามชนบทที่มีความเชื่อในเรื่องนี้

พิธีช้อนขวัญจะทำขึ้นในยามที่มิคนได้รับความเจ็บป่วย หรือประสบอุบัติเหตุ เช่น รถชนป่วยเป็นโรคร้ายแรง ชาวอีสานมีความเชื่อว่าเมื่อบุคคลใดประสบอุบัติเหตุหรือเจ็บไข้ได้ป่วยจะทำให้ตกใจผวา ทำให้ขวัญหนี หรือเมื่อหายป่วยแล้วจะมีอาการซึมเซา ไม่สดชื่นแจ่มใส เหมือนคนปกติ ชาวอีสานก็จะมีการทำพิธีช้อนขวัญ โดยผู้เฒ่าผู้แก่จะทำพิธีนี้เพื่อช้อนขวัญคนป่วยให้กลับคืนสู่ร่างกายของผู้ป่วย เพื่อให้มีอาการดีขึ้น ชาวอีสานบางคนกล่าวว่า หากไม่ทำพิธีช้อนขวัญคนป่วยกลับคืนมา อาการของผู้ป่วยจะหนักมากกว่าเดิม แม้อาการทางร่างกายจะดีขึ้นแต่อาการทางจิตใจของผู้ป่วยจะทรุดหนักลงกว่าเดิม

สำหรับอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบในการทำพิธีก็จะมี สวิง ใช้ในการช้อนขวัญ หมากพลู บุหรี่ ข้าวเหนียวหนึ่งปั้น จะนำไปให้ผี ไซ้ไก่ที่ต้มสุกหนึ่งฟอง ฝ้ายใช้สำหรับผูกแขน ของหวานและดอกไม้ ซึ่งบางคนอาจจะไม่เอา ส่วนขั้นตอนการทำพิธีช้อนขวัญก็จะนำหมากพลู บุหรี่ ไซ้ไก่ ข้าว ฝ้าย ใส่ลงไปในสวิง จากนั้นนำไปยังผู้ป่วย โดยให้ผู้หญิงกลางคนขึ้นไปทำการช้อนขวัญ บางคนก็บอกว่าต้องมีผู้ชายถือมีดอยู่ด้านหน้าผู้ช้อน บางคนก็บอกว่าไม่มีก็ได้ บางคนก็บอกว่าต้องมีแต่ผู้หญิงล้วน ล้อมอยู่ด้านหน้าเพื่อไล่ขวัญให้เข้าสวิง

ขณะทำการช้อนครั้งที่หนึ่งผู้ช้อนจะพูดว่า "มาเด้อขวัญเฮ้ย" ช้อนครั้งที่สองจะพูดว่า "มาเด้อขวัญเฮ้ย" พอมาถึงครั้งที่สามคนล้อมจะพูดว่า "เข้าหรือยัง" คนช้อนก็จะตอบว่า "เข้าแล้ว" จากนั้นก็จะมีคนมารบสวิงแล้วนำฝ้ายมาคลุมแล้วนำกลับบ้านของผู้ป่วย พอมาถึงบ้านคนที่นั่งรออยู่ที่บ้านก็จะถามว่า "มาไหม" คนที่ถือสวิงอยู่ก็จะตอบว่า "มาแล้ว"

หลังจากนั้นก็ขึ้นไปหาผู้ป่วยแล้วนำเอาสวิงโดยเอาตรงกันที่รพบไว้และลงไปที่หัวใจของคนป่วย เสร็จแล้วนำ หมากพลู ไซ้ ข้าวออกจากสวิงโดยนำเอาหมากพลู ไซ้ ข้าว ใส่ลงไปในมือผู้ป่วย เอาฝ้ายผูกแขนผู้ป่วย โดยให้คนที่ถือสวิงหรือนำขวัญมาผูกก่อน แล้วเรียงตามอาวุโส โดยจะอวยพรให้คนป่วยหายและประสบแต่สิ่งดีๆ จากนั้นก็เป็นอันเสร็จพิธี

ในการรักษาบางครั้งจะมีการปลอกไซ้เพื่อเสี่ยงทาย หากไซ้ที่ปลอกออกมามีสภาพปกติก็ถือว่าผู้ป่วยจะหายจากอาการเจ็บป่วย แต่ถ้าหากว่าถ้าปลอกไซ้ออกมาแล้วไซ้ไม่ปกติก็จะทำนายว่าผู้ป่วยอาจจะไม่หายจะเห็นว่าการทำพิธีช้อนขวัญ นับว่าเป็นการรักษาทางด้านจิตใจมากกว่าการรักษาทางร่างกาย หากมนุษย์มีจิตใจที่ดีเข้มแข็งแล้วจะทำให้การรักษาทางร่างกายทำได้ง่ายและได้ผลยิ่งขึ้น

ข. พิธีตัดกรรม - ตัดเวร

ประเพณีการรักษาคนเจ็บป่วยของชาวอีสานหากป่วยสองสามปี กินยากไม่หาย ญาติพี่น้องมักประชุมให้ไปทำพิธีตัดกรรมตัดเวรที่วัด ซึ่งชาวอีสานเชื่อว่ากรรมเวรในชาติก่อนหรือชาตินี้ ตามสนอง จึงเกิดการป่วยไข้ ได้รับความทุกข์ทรมาน จะต้องจัดเครื่องตัดกรรมตัดเวรไปที่วัด พร้อมนำคนป่วยไปด้วย และนิมนต์พระสงฆ์สวดตัดกรรมตัดเวรให้คนป่วย

ค. ประเพณีผูกเสี่ยว

เป็นประเพณีที่เชื่อว่าบันดาลให้เกิดความสงบสุขแก่สังคมชาวบ้าน เป็นการผูกให้คนสองคน หรือสองครอบครัวนับถือกัน เป็นกัลยามิตรในทางจริยธรรม แบ่งชีวิตจิตใจให้กัน จึงจะไม่น่ารังเกียจ เปรียบได้กับเป็นการดื่มน้ำสาบานของชาวอีสานที่จะช่วยให้เป็นการสร้างความสนิทสนมช่วยเหลือซึ่งกันและกันจนกว่าชีวิตจะหาไม่

ง. ประเพณีฮีตสิบสอง

ฮีตสิบสองมาจากคำ 2 คำ คือ "ฮีต" กับ "สิบสอง" คำว่า "ฮีต" มาจากคำว่า "จารีต" ซึ่งชาวอีสานเรียกสั้น ๆ ว่า "รีต" แล้วแผลงจาก "ร" เป็น "ฮ" หมายถึงสิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีที่ดีงาม ดังนั้น จารีตหรือฮีตสิบสอง หมายถึง จารีตประเพณีสิบสองเดือน คือ ตลอดทั้งปีชาวอีสานมีประเพณีได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาในโอกาสต่าง ๆ ที่ล้วนแต่เป็นงานประเพณีที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนอีสานออกมาร่วมกิจกรรมพบปะสังสรรค์กัน เพื่อความสนุกสนานรื่นเริงและเพื่อความสามัคคี โดยเดือน ๆ หนึ่งมีประเพณีหนึ่ง ซึ่งเป็นประเพณีประจำในแต่ละเดือน มีดังนี้

เดือนอ้าย	เป็นประเพณีเลี้ยงกลอง (บุญข้าวกรรม)
เดือนยี่	เป็นประเพณีพิธีปลงข้าวในลอม (บุญคุณลาน)
เดือนสาม	เป็นประเพณีเลี้ยงลาตาแขก (บุญข้าวจี)
เดือนสี่	เป็นประเพณีทำบุญพระเวส (บุญเวส)
เดือนห้า	เป็นประเพณีสงกรานต์ (บุญสงกรานต์)
เดือนหก	เป็นประเพณีบั้งไฟ (บุญบั้งไฟ)
เดือนเจ็ด	เป็นประเพณีเลี้ยงตาแขก (บุญข้าชะ)

เดือนแปด	เป็นประเพณีหล่อเทียนเข้าพรรษา (บุญเข้าพรรษา)
เดือนเก้า	เป็นประเพณีทำบุญข้าวประดับดิน (บุญข้าวประดับดิน)
เดือนสิบ	เป็นประเพณีทำบุญข้าวสาก (บุญข้าวสาก)
เดือนสิบเอ็ด	เป็นประเพณีออกพรรษาปวารณาของพระสงฆ์ (บุญออกพรรษา)
เดือนสิบสอง	เป็นประเพณีลอยกระทง (บุญกฐิน)

ทั้งนี้ ในแต่ละเดือนของประเพณีสิบสองเดือน ต่างก็มีที่มาและความหมายทั้งสิ้น เช่น ในเดือนสาม เป็น บุญข้าวจี่ หรือ ประเพณีเลี้ยงลาตาแขก นั้น แม้งานบุญข้าวจี่ไม่ได้เป็นการทำบุญที่ใหญ่โตนัก แต่ถึงกระนั้นบุญข้าวจี่ก็มีจุดเด่นที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวอีสานในชนบท เมื่อถึงเดือนสามเป็นเวลาที่บ้านหมดภาระจากการทำงาน จึงร่วมกันทำข้าวจี่ถวายพระสงฆ์

ตำนานการทำบุญข้าวจี่นั้นมีเล่าว่ากระทำกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยวันหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จไปบิณฑบาตที่บ้านเศรษฐีปุณณ ชนชั้นนาง/ปุณณทาสี คนใช้ของเศรษฐีเจ้าของบ้าน กำลังย่างข้าวเหนียวเพื่อรับประทานเอง ครั้นนางเห็นพระพุทธองค์ออกบิณฑบาต นางไม่มีปัจจัยสิ่งอื่นที่พอจะถวายได้จึงเอาข้าวย่างก้อนนั้นใส่บาตรแก่พระพุทธองค์ เมื่อนางใส่บาตรไปแล้วนางทาสีมีจิตพะวงว่า พระพุทธองค์จะไม่เสวยเพราะกัฏฐาหารที่นางถวายไม่ประณีต ข้าวย่างหรือข้าวจี่นั้นเป็นอาหารของชาวบ้านที่ค่อนข้างจะยากจน พระพุทธองค์ทรงทราบวาระจิตของนางจึงรับสั่งให้พระอานนท์ปุอาสนะลงตรงนั้นให้ศีลและฉันกัฏฐาหารของนาง เมื่อฉันเสร็จแล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดนาง ทำให้นางปลื้มปิติและตั้งใจฟังธรรมจนบรรลุโสดาปัตติผล ครั้นนางตายไปได้เกิดบนสวรรค์ ด้วยอานิสงส์ของการให้ทานข้าวจี่ก้อนนั้น ดังนั้นชาวอีสานจึงมีความเชื่อว่าหากทำบุญด้วยข้าวจี่จะได้รับผลบุญมากมาย เช่นเดียวกันกับนางปุณณทาสี การให้ทานด้วยก้อนข้าวจี่นั้นเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าความยากจนไม่ได้เป็นอุปสรรคในการเอื้อเพื่อแผ้วถางต่อกัน

สำหรับ ข้าวจี่ อันหมายถึง ข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วนำมาปั้นเป็นก้อน แล้วเอาไปย่างไฟให้เหลือง มีวิธีทำดังนี้คือ เอาเกลือโรยข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วเพื่อให้ได้รสกลมกล่อม แล้วนำข้าวเหนียวนั้นมาปั้นเป็นก้อนให้แน่น วิธีปั้นข้าวเหนียวนั้นปั้นด้วยมือ จะปั้นให้เป็นรูปยาวรีหรือกลมก็ได้ เมื่อบั้ข้าวเหนียวเสร็จแล้วใช้ไม้ไฟที่เหลาไว้แล้วเสียบก้อนข้าวแล้วนำไปย่างไฟ ในขณะที่ย่างก็ต้องคอยหมุนให้ข้าวสุกสม่ำเสมอทุกด้าน เมื่อข้าวจี่จะสุกก็ทาไข่ให้ทั่วก้อนข้าว ไข่ที่นำมาทานั้นจะเป็นไข่ไก่หรือไข่เป็ดก็ได้ แต่ต้องตีไข่ขาวไข่แดงให้แตก เทยาะเกลือสักเล็กน้อยจึงนำมาทาข้าว หลังจากทาไข่แล้วต้องคอยหมุนไม้ย่างข้าวให้สุก เมื่อย่างข้าวสุกดีแล้วชาวบ้านบางคนจะดึงข้าวจี่ออกจากไม้ ทำให้ข้าวจี่มีรอยไม้เสียบอยู่ตรงกลาง ตรงรอยไม้เสียบนี้เองชาวบ้านนิยมเอาน้ำอ้อยหรือน้ำตาลก้อนใส่เข้าไปคล้ายกับไส้ขนมหวาน เสร็จแล้วนำ

ข้าวจีใส่จานไปตักบาตรหรือนำไปถวายพระ ฉะนั้นบุญข้าวจี จึงหมายถึงการทำบุญด้วยการถวายก้อนข้าวที่
อย่างสุกแล้วตามกรรมวิธีที่กล่าวไว้ข้างต้น

อีกตัวอย่างหนึ่ง ได้แก่ การทำบุญในเดือนสี่ คือ ประเพณีบุญพระเวส หรือ บุญเวส นั้น
ชาวอีสานมีความเชื่อว่าดวงวิญญาณของผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว หากไม่ได้รับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ดวง
วิญญาณนั้นก็จะมีแต่ความอดอยากทนทุกข์ทรมาน ไม่ได้ไปผุดไปเกิด ด้วยความเชื่อดังกล่าวนี้จึงทำให้มี
การจัดงานหรือการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้เสียชีวิต หรือเรียกว่า การทำบุญแจกข้าว การทำบุญแจก
ข้าวเป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องที่ได้ล่วงลับไป ไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่พี่น้องญาติตายายที่
บ้านอาา ซึ่งผู้เสียชีวิตเหล่านั้นได้เสียชีวิตไปได้ไม่นานมากนัก ประมาณ 1-3 ปี

การทำบุญแจกข้าวนี้ ต้องมีการระบุด้วยว่ามีความต้องการจะทำบุญแจกข้าวให้ใคร โดยจะ
มีการจัดงานกันใหญ่พอสมควรโยมีการบอกกล่าวเพื่อนบ้านใกล้เคียงและภายในหมู่บ้านหรือต่างหมู่บ้าน
และมีการบอกกล่าวไปถึงญาติพี่น้องที่อยู่ห่างไกลให้มาร่วมงานนี้ด้วย

สาเหตุที่งานทำบุญแจกข้าวนิยมทำกันในเดือนสี่ ซึ่งจะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้นั้น
เพราะช่วงนี้เป็นช่วงที่ชาวอีสานว่างเว้นจากการทำไร่ไถนาจึงเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมในการทำกิจกรรมนี้ อีกทั้ง
การทำบุญแจกข้าวเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากสำหรับชาวอีสาน เพราะชาวอีสานมีความเชื่อว่าทุกคน
ที่เสียชีวิตไปแล้ว ต้องได้กินข้าวแจก หากคนใดที่เสียชีวิตไปแล้ว แล้วไม่ได้ทำบุญแจกข้าวไปให้บุคคลนั้น
จะได้รับความอดอยากไม่ได้ไปผุดไปเกิด จะยังคงวนเวียนเพื่อรอรับข้าวแจกจากญาติพี่น้องต่อไป และ
ชาวอีสานยังมีความเชื่ออีกว่าบุคคลใดเมื่อมีญาติที่เสียชีวิตไปแล้วไม่ได้ทำบุญแจกข้าวอุทิศส่วนกุศลไปให้
ก็จะถูกตมเห็นดูแลจากคนภายในหมู่บ้าน ว่าไม่รู้จักรับบุญคุณไม่รักใคร่ญาติที่เสียชีวิตไป เป็นคนเห็นแก่ตัว
ไม่รู้จักรับเสียสละ

นอกจากนี้ ก่อนการทำบุญแจกข้าวจะมีการบอกเล่าญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านว่าจะมีการทำ
บุญ ให้ญาติที่เสียชีวิตไป พอถึงวันทำบุญในช่วงตอนกลางวันจะมีการจัดแต่งเครื่องไทยทาน เรียกว่า ท่ออิฐ
และมีการจัดเลี้ยง อาหารกลางวันแก่ผู้ที่มาจัดแต่งเครื่องไทยทานและมาช่วยงานในเรื่องต่างๆ บางครั้งภายใน
ในงานก็จะมีกรบวนแห่ด้วย ในช่วงเย็นก็จะมีกรพืงเทศน์และในช่วงกลางคืนก็จะมีงานมหรสพที่เจ้าภาพ
ของงานว่าจ้างมา ไม่ว่าจะเป็น หมอลำ ภาพยนตร์ เป็นต้น ในช่วงเช้าของวันใหม่จะมีการถวายอาหารและ
เครื่องไทยทานแด่พระภิกษุสงฆ์ โดยจะนิมนต์มาบ้านเจ้าภาพหรือนำไปถวายที่วัดก็ได้ หลังจากนั้นจะมีการ
ถวายผ้าบังสุกุล ฟังเทศน์ และกรวดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไป หลังจากนั้นจะมีการจัดเลี้ยง
อาหารให้ผู้มาร่วมงาน ก็เป็นอันเสร็จพิธี การทำบุญแจกข้าวแก่ญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว

การทำบุญข้าวจี เป็นการทำบุญอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความกตัญญูต่อญาติพี่น้องและผู้มีพระคุณของชาวอีสานการจัดงานทำบุญแจกข้าวจีเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้ที่เสียชีวิตไป เพื่อให้ดวงวิญญาณของคนเหล่านั้นได้รับบุญกุศลและไปเกิดใหม่ไม่ต้องวนเวียนเพื่อรอรับส่วนบุญอีกต่อไป

อีกประเพณีหนึ่งที่เป็นที่รู้จักกันอย่างดีทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ ได้แก่ ประเพณีบั้งไฟ หรือ บุญบั้งไฟ ซึ่งมีขึ้นในเดือนหก

บั้งไฟ คือ กระบอกไม้ไผ่ที่บรรจุเชื้อเพลิง^{๕๕} สำหรับจุดให้ติดไฟพุ่งไปในอากาศ บั้งไฟ กระบอกหนึ่งจะประกอบด้วย ท่อนหัวและท่อนล่าง ท่อนหัวเป็นส่วนที่บรรจุเชื้อเพลิง จึงมีขนาดใหญ่กว่า ท่อนหาง บั้งไฟมีชื่อเรียกต่างกันเช่น โบก ม้า จินาย ตือ ทะไล พล ดอกไม้หมื่น แสน

วิธีทำบั้งไฟจะเริ่มต้นจาก การเตรียมดินปืนโดยเอาดินประสิว ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าซีเจีย มา คั่วผสมกับถ่านซึ่งเผาจากไม้เนื้ออ่อนเมื่อคั่วเสร็จแล้วเอามาตำหรือโหลกให้ละเอียด โดยชาวบ้านจะช่วยกัน โหลกในเวลากลางคืน เมื่อโหลกละเอียดแล้วจะบรรจุลงในกระบอกไม้ไผ่ซึ่งด้านหนึ่งปลายปิด อีกด้านหนึ่ง ปลายเปิด นอกจากจะใช้ไม้ไผ่ทำบั้งไฟแล้วบางที่ชาวบ้านก็จะเอาท่อเหล็กมาทำเป็นกระบอกแทนไม้ไผ่ ซึ่งบั้งไฟที่ทำจากท่อเหล็กมักจะพุ่งขึ้นสูงและไม่แตกง่าย เมื่อบรรจุ ‘หมื่อ’^{๕๖} ลงในกระบอกไม้ไผ่แล้ว จะต้องอัดให้แน่นที่สุดโดยชาวบ้านจะมาช่วยกันตอกให้แน่นในเวลากลางคืน เมื่อถึงเทศกาลบุญบั้งไฟทั่วทั้งหมู่บ้าน จะระดมด้วยเสียงตอกบั้งไฟเป็นการเตือนให้รู้ว่าอีกไม่นานจะได้ร่วมกันสนุกสนานในบุญบั้งไฟการตอกบั้งไฟให้แน่นจะใช้เวลามาก บางครั้งต้องใช้เวลาเป็นแรมเดือนทีเดียว หลังจากอัดหมื่อให้แน่นแล้วนายช่าง จะเจาะบั้งไฟโดยใช้เหล็กขนาดใหญ่สอดตามที่จะไว้แทงเข้าไปในหมื่อที่อัดแน่นจนทะลุด้านบน ต่อจากนั้น จึงประกอบเป็นรูปร่างบั้งไฟตามแบบที่วางไว้

ดังที่กล่าวในตอนต้นแล้วว่า ประเพณีต่าง ๆ ย่อมมีความแตกต่างกันออกไปในเรื่องของรายละเอียดของแต่ละท้องถิ่น สำหรับจังหวัดขอนแก่นมีขนบธรรมเนียมประเพณี งานวันดอกคูณเสียงแคน ซึ่งจัดขึ้นในเดือนเมษายน บริเวณบึงแก่นนคร เพื่อเป็นการฟื้นฟูงานบุญสงกรานต์ของภาคอีสาน เริ่มด้วยการทำบุญตักบาตรในตอนเช้า สรงน้ำพระ และพิธีรดน้ำดำหัว ภายในงานจัดให้มีการแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้าน ขบวนเกวียนบุปผชาติ ประทศอาหารอีสาน แข่งเรือในบึงแก่นนคร ประกวดกลองยาว การแสดงบนเวที และออกร้านจำหน่าย สินค้าพื้นเมือง นอกจากนี้ยังมี เทศกาลไหว้พระธาตุขามแก่น จัดขึ้นเป็นประจำในวัน

^{๕๕} คิงปิง.

^{๕๖} ดินประสิวกั่วผสมกับถ่าน.

ขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ณ วัดเจติยภูมิ เป็นงานเฉลิมฉลองพระธาตุขามแก่น และเพื่อให้ประชาชนได้สักการะพระธาตุคู่บ้านคู่เมือง ในงานมีการแสดงศิลปะพื้นบ้าน และออกร้านจำหน่ายสินค้า พื้นเมือง เทศกาลไหม และประเพณีผูกเสี่ยว ที่จัดขึ้นเป็นประจำในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนถึงต้นเดือนธันวาคม เป็นเวลา 10 วัน 10 คืน บริเวณศาลากลางจังหวัด เป็นต้น

นอกจากนี้ชาวขอนแก่นยังมีประเพณีประจำปีที่ชาวบ้านถือปฏิบัติกันมา แต่มีชื่อเรียกที่ไม่คุ้นหูเท่าใดนัก การค้นคว้าหาที่มาจึงจะเป็นต้องสอบถามจากผู้สูงอายุในพื้นที่ จากการศึกษาที่หมู่บ้านโนนเขวาพบว่า ชาวบ้านยังคงนับเดือนไทยแบบเดิม คือ เริ่มต้นเดือน 1 ตั้งแต่เดือนธันวาคม โดยแบ่งประเพณีเป็นช่วง ๆ ดังนี้

(1) ประเพณีในช่วงเดือนธันวาคมและมกราคม

การทำบุญปีใหม่ คือ การทำบุญตักบาตรในเช้าวันปีใหม่ที่วัดในหมู่บ้าน หรือใกล้เคียง และการบิณฑบาตเงิน ตลอดจนการสังสรรค์ของกลุ่มหนุ่มสาวในคืนส่งท้ายปีเก่า

(2) ประเพณีในช่วงเดือนกุมภาพันธ์

บุญข้าวจี คือ การทำบุญ โดยนำข้าวจีไปถวายพระ ซึ่งมีความเชื่อว่า เริ่มมาจากการที่นางพสุณี เดินทางไปตักน้ำและนำข้าวเหนียวย่างไฟไปเป็นอาหารเพียงก้อนเดียว ระหว่างทางได้พบกับพระภิกษุรูปหนึ่ง จึงนำข้าวเหนียวย่างไฟ หรือข้าวจีนี้ ใส่บาตรด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ดังนั้น นางจึงได้ขึ้นสวรรค์ เพราะผลบุญที่นางได้ทำนี้เอง ชาวบ้านจึงเชื่อว่า การทำบุญเช่นนี้จะได้ขึ้นสวรรค์ จึงสืบทอดการทำบุญข้าวจีมาจนถึงปัจจุบัน

บุญแจกข้าว คือ การทำบุญให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว 2-3 ปี เหมือนการทำบุญอุทิศส่วนกุศล โดยก่อนหน้าการจัดงาน เจ้าภาพจะส่งบัตรเชิญไปตามบ้านต่าง ๆ เพื่อให้มาช่วยงาน การทำบุญแจกข้าวนี้มีพิธี 3 วัน ดังนี้

- เช้าวันแรก – นำห่อข้าวต้มที่จัดแบ่งเตรียมไว้ โดยส่วนแรกให้กับแขกที่มาช่วยงาน อีกส่วนหนึ่งนำไปถวายพระวัด และมีการทำบุญกระดุกให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว โดยนิมนต์พระมาสวดให้กับกระดุก ซึ่งชุดขึ้นมาจากป่าช้า หรือจากวัด
- วันที่สอง – เจ้าภาพทำอาหารเลี้ยงแขกที่มาช่วยงานในตอนกลางวัน ส่วนตอนกลางคืน อาจมีการจัดมหรสพโดยเจ้าภาพเป็นผู้ว่าจ้างหมอลำหรือนักร้องมาจัดแสดง
- เช้าวันที่สาม – เจ้าภาพจัดเลี้ยงพระที่วัดในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง

(3) ประเพณีในช่วงเดือนมีนาคม

บุญพระเวส เรียกอีกอย่างว่า บุญมหาชาติ เป็นการทำบุญเพื่อบูชาพระเวสสันดร ซึ่งเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า โดยเลี้ยงพระเพลในช่วงเช้า จากนั้นจะนิมนต์พระจากวัดต่างหมู่บ้านมาเทศน์ที่วัดในหมู่บ้านอย่างน้อย 3 กัณฑ์ แต่ในปัจจุบันมีการนิมนต์พระน้อยลงโดยมักเปิดเทปแทน หลังจากนั้นในช่วงเย็นจะมีการแห่ผ้ามหาชาติ ซึ่งเป็นการแห่จากทุ่งนาออกหมู่บ้าน เข้ามาวนรอบหมู่บ้าน แล้วจึงแห่เข้าวัด และในขบวนแห่จะมีผู้แต่งกายสวยงามเป็นพระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหา ซาลี เปรียบเสมือนการเชิญพระเวสสันดรเข้าเมืองตามเนื้อเรื่องในมหาชาติ ซึ่งวัตถุประสงค์ของการแห่นี้คือ การขอฝน เพื่อให้ได้ผลผลิตมาก ๆ จากนั้นในวันรุ่งขึ้น ชาวบ้านจะตักบาตร เป็นการสิ้นสุตพิธี

(4) ประเพณีในช่วงเดือนเมษายน

ประเพณีวันสงกรานต์ โดยระหว่างวันที่ 13 – 14 เมษายนของทุกปี ชาวบ้านจะอัญเชิญพระพุทธรูปในวัดมาจากที่สูงตั้งแต่เช้า แล้วนำไปประดิษฐานกลางลานวัด จากนั้น ชาวบ้านจะนำน้ำอบหรือน้ำหอมมาสรงน้ำพระที่วัด และมีการสวดพระพุทธรูปมนต์ในตอนเย็น ส่วนในวันที่ 15 เมษายน จะมีพิธีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ โดยที่ลูกหลานจะมาขอขมาผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ก่อนที่จะตักน้ำรดมือผู้อาวุโสเหล่านั้น ผู้อาวุโสจะให้ศีลให้พรแต่บุตรหลาน นอกจากนี้ ยังมีการเล่นสาดน้ำเหมือนจังหวัดอื่นทั่วไปตลอดระยะเวลาทั้ง 3 วัน

(5) ประเพณีในช่วงเดือนพฤษภาคมและเดือนมิถุนายน

บุญบั้งไฟ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญเบิกบ้าน เป็นการเสี่ยงทายปริมาณน้ำในแต่ละปี ด้วยการยิงบั้งไฟ⁸⁷ ขึ้นฟ้า ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าปริมาณของน้ำจะขึ้นอยู่กับความสูงของบั้งไฟ ดังนั้น ถ้ายิงบั้งไฟไม่ขึ้น แปลว่า ในปีนั้นจะแห้งแล้ง ผลผลิตได้น้อย ซึ่งนอกจากการเสี่ยงทายแล้วยังมีการแข่งขันยิงบั้งไฟด้วย โดยใช้ความสูงของการยิงบั้งไฟขึ้นเป็นเกณฑ์ตัดสินแพ้ชนะ และถ้าบั้งไฟของคนใดยิงไม่ขึ้น เจ้าของบั้งไฟจะถูกจับโยนไปในน้ำโคลน นอกจากนี้ยังมีการประกวดความสวยงามของบั้งไฟแต่มีไม่มากนัก บั้งไฟส่วนใหญ่นิยมซื้อมาจากสกลนคร เพราะที่ขอนแก่น โดยเฉพาะบ้านโนนเขาวนี้ ไม่มีช่างฝีมือเท่าใดนัก

(6) ประเพณีในช่วงเดือนกรกฎาคม

บุญเข้าพรรษา จัดขึ้นในวันข้างแรม 8 ค่ำ หรือ 9 ค่ำ หรือ 10 ค่ำ เดือน 8 แต่ถ้าปีใดมีเดือน 8 ถึง 2 ครั้ง คือมีวันที่ 29 กุมภาพันธ์ ก็จะจัดงานบุญเข้าพรรษา 2 ครั้ง ซึ่งตอนเช้าของการ

⁸⁷ วิธีการทำบั้งไฟเริ่มจากการทากระบอกไม้ไผ่หรือท่อพลาสติกที่สามารถหัดตัวได้เมื่อยิงบั้งไฟซึ่งทำเพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้น แล้ววัดความยาวของบั้งไฟ โดยใช้เชือกพันกระบอกไม้ไผ่หรือท่อพลาสติก 2 รอบ จากนั้น นำกำมะถันและกำมะถันเคลือบดินผสมกันแล้วอัดลงในกระบอกไม้ไผ่หรือท่อนั้นจนแน่น โดยอัดประมาณ 3 ใน 4 ของความยาวที่ได้ จากนั้นตัดส่วนที่ไม่ได้อัดกำมะถันและถ่านออก แล้วใช้ดินเหนียวปิดไว้

จัดงานบุญ ชาวบ้านจะทำบุญตักบาตรที่วัด และในตอนเย็นไปเวียนเทียนที่วัดในหมู่บ้านจำนวน 3 คืน สำหรับเทียนเข้าพรรษานั้น ชาวบ้านมักทำขึ้นเอง โดยนำขี้ผึ้งมาละลายแล้วเทใส่แม่พิมพ์ ซึ่งเป็นท่อขนาดใหญ่พอสมควร และใช้ ใยฝ้ายทำเป็นไส้เทียน

(7) ประเพณีในช่วงเดือนสิงหาคม

บุญข้าวประดับดิน คือ การทำบุญให้กับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว รวมทั้งเป็นการทำบุญเพื่อให้ดินอุดมสมบูรณ์ การทำบุญนี้ชาวบ้านจะห่อข้าวต้ม ห่อข้าวเหนียวเล็ก ๆ ถั่ว งา พักทอง มันแกว ปลา ไส้กระหนงใบตอง นำไปวางตามรั้ววัดในหมู่บ้าน แล้วเรียกชื่อพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วให้มารับประทานอาหารที่นำมาให้

(8) ประเพณีในช่วงเดือนกันยายน

บุญข้าวสาก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญข้าวสารท คือ การทำบุญให้กับญาติผู้ล่วงลับไปแล้วเช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดินในเดือนสิงหาคม โดยจัดในวันแรม 15 ค่ำ การเตรียมงานของการทำบุญนี้ ชาวบ้านจะทำกระยาสารท^{๘๘} แล้วนำไปห่อใบตอง นอกจากนั้น ยังนำปลา ข้าวเหนียว พริก กล้วย อ้อย เกลือ ไส้รวมเข้าไปกับกระยาสารท แล้วใช้ไม้กลัดใบตอง ตอนเช้าวันงาน ชาวบ้านจะไปที่วัด รอพระฉันเพลเสร็จแล้วจึงนำห่อใบตองที่เตรียมไว้มาแขวนไว้ตามต้นไม้ จากนั้นประมาณบ่ายโมงจึงเก็บใบตองแล้วนำไปทิ้งไว้ตามทุ่งนา เพื่อให้วิญญาณของผู้ล่วงลับไปแล้วมาเก็บ หรืออีกนัยหนึ่งว่าเป็นการบูชาเพื่อให้ที่นาอุดมสมบูรณ์ด้วย

(9) ประเพณีในช่วงเดือนตุลาคม

บุญออกพรรษา คือ การทำบุญในวันออกพรรษา บางบ้านในคืนก่อนวันออกพรรษา จะมิงานสังสรรค์ จากนั้นในตอนเช้าชาวบ้านจะไปทำบุญตักบาตรที่วัดในหมู่บ้านหรือในหมู่บ้านใกล้เคียง จากนั้นชาวบ้านโนนเขาวงจะไปฟังเทศน์ที่วัดในหมู่บ้านใกล้เคียง เนื่องจากพระในหมู่บ้านมีเพียงรูปเดียว และไม่สามารถเทศน์ได้ สำหรับการตักบาตรเทโวที่จะจัดขึ้นในวันออกพรรษานั้น นาน ๆ จึงจัดขึ้นสักครั้งหนึ่ง

(10) ประเพณีในช่วงเดือนพฤศจิกายน

ลอยกระทง เป็นการขอขมาพระแม่คงคา การลอยกระทงที่หมู่บ้านโนนเขาวงมักจัดที่หนองน้ำภายในหมู่บ้าน ซึ่งหนองน้ำจะเต็มตลิ่งภายในเดือนพฤศจิกายน ส่วนวัสดุที่ใช้ทำกระทงนั้นนิยมใช้โฟม บางบ้านอาจใช้แกนจิวมาซดเป็นวงกลมจนแน่นแล้วปักชูปเทียนตรงกลาง บางบ้านก็ใช้หยวกกล้วย ส่วนบ้านที่มีฐานะยากจน จะใช้เพียงกาบกล้วยตัดเป็นสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ แล้วปักชูปเทียนเท่านั้น

^{๘๘} การนำข้าวเปลือกมาคั่วแล้วร่อนเปลือกออกจนกลุ่กับน้ำตาล มะพร้าว และถั่วลิสงคั่ว

สำหรับที่จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ดนั้นก็ทำนองเดียวกัน คือ มีประเพณีทั้ง 12 เดือน แต่มีรายละเอียดที่ต่างกันไปตามที่ได้อธิบายแล้วข้างต้น โดยที่จังหวัดมหาสารคามนั้นมีประเพณีที่สำคัญ ได้แก่ งานบุญเบิกฟ้า ซึ่งเป็นงานเฉลิมฉลองในช่วงต้นฤดูการทำนา ซึ่งตรงกับวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 จัดบริเวณศาลากลางจังหวัด เพื่อเป็นการฟื้นฟูและอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของอีสาน ในงานจัดให้มีขบวนแห่บุญเบิกฟ้า ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความกตัญญูต่อพระแม่โพสพ เทพผู้ประทานข้าว ให้แก่มวลมนุษย์ มีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ มีการเสี่ยงทาย และประกาศคำทำนาย ตลอดจนการแสดงทางวัฒนธรรม การละเล่น ดนตรี ฟันบ้าน นิทรรศการ การออกร้านจำหน่ายสินค้า และ มหรสพ

นอกจากนี้ยังมี งานนมัสการพระธาตุนาดูน และงานประเพณี 12 เดือน โดยจะจัดงานในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 (วันมาฆบูชา) โดยจัดที่บริเวณ พุทธมณฑลอีสานพระธาตุนาดูน อำเภอ นาดูน รวม 5 วัน 5 คืน มีการแสดงตำนานนครจำปาศรี และจำหน่ายสินค้าพื้นเมือง งานออนซอนกลองยาว ชาววาปี ของดีพื้นบ้าน จะจัดงานเป็นประจำในวันศุกร์ เสาร์ และอาทิตย์ สัปดาห์ที่ 2 ของเดือนมีนาคม ณ สนามที่ว่าการอำเภอนาหว้า

สำหรับการจัด งานบุญบั้งไฟ ของชาวอีสานในจังหวัดมหาสารคาม จะมีขึ้นระหว่างเดือน พฤษภาคม-มิถุนายน ณ บริเวณสนามที่ว่าการอำเภอนาเชือก ในงานมีการประกวดขบวนแห่บั้งไฟ การตกแต่งขบวนและประกวดบั้งไฟ กลางคืนมีเวียนเทียนและทำบุญที่วัด จัดให้มีมหรสพและ งานรื่นเริง รวมถึงการละเล่นต่าง ๆ ส่วน งานแห่เทียนเข้าพรรษา จะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีที่บริเวณที่ว่าการอำเภอกอสมุขพิสัย โดยจัดก่อนวันเข้าพรรษาหนึ่งวัน ในงานจะมีขบวนแห่เทียนของคุ้มต่างๆ และมีการประกวดความสวยงามของเทียน

ส่วนประเพณีที่สำคัญของร้อยเอ็ด นั้น ได้แก่ ประเพณีบุญข้าวจี่ ของดีเมืองโพธิ์ชัย เป็นงานบุญประจำเทศกาลของชาวอีสาน เป็นการทำบุญตามฮีตสิบสองเช่นเดียวกัน ซึ่งกำหนดทำบุญในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 3 บุญข้าวจี่นี้ชาวร้อยเอ็ดก็เช่นเดียวกับชาวอีสานทั่วไปที่นับเป็นงานบุญข้าวจี่พิเศษเทียบเท่าบุญผะเหวดและบุญกฐิน และมีความเชื่อว่า หากบ้านใดไม่ทำบุญข้าวจี่ อาจทำให้เกิดความเดือดร้อนในหมู่บ้านได้ ภายในงานมีกิจกรรมที่สำคัญคือ การประกวดข้าวจี่ยักษ์ ประกวดของดีเมืองโพธิ์ชัย อันได้แก่ ผ้าไหม หมอนขิด ผ้าขาวม้า การแสดงฟ้อน เซิ้งกระติ๊บข้าว จากนั้นจะเป็นการแข่งขันกีฬาพื้นบ้าน ในช่วงบ่าย ประกวดอาหารพาแลง ประกวดธิดาบุญมหาสี และการแสดงของวงดนตรีในช่วงกลางคืน วันรุ่งขึ้นมีการประกวดพิณประยุกต์แห่งแรกในประเทศไทย รวมทั้งการแสดง ฟันบ้านอีกมากมาย นอกจากนี้

นี้ยังมี *ประเพณีบุญผะเหวด*^{๘๐} กำหนดจัดงานในเดือนมีนาคม หรือในช่วงเดือนสี่ เป็นงานบุญที่พระเทคนิ มหาเวสสันดรชาดก เรียกการเทศน์นี้ว่า 'เทศน์มหาชาติ' มีการแห่ชบวนผะเหวด 13 ชบวนตามกัณฑ์เทศน์ มหาชาติ จากอำเภอและหน่วยงานต่างๆ บริเวณรอบบึงพลาญชัยด้านใน ก็จัดเป็นร้านข้าวปุ้น (ขนมจีน) ไว้คอยบริการสำหรับผู้มาร่วมงาน นอกจากนี้ยังจัดให้มีการประกวดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน เช่น พานบายศรีสู่ขวัญ อีกด้วย

สำหรับ *ประเพณีบุญบั้งไฟ* ของจังหวัดร้อยเอ็ดได้กำหนดให้จัดตามอำเภอต่างๆ ภายใน จังหวัด ช่วงเดือนหกถึงเดือนเจ็ด มีชบวนแห่บั้งไฟ ซึ่งจัดอย่างสวยงาม แสดงถึงประเพณีและวัฒนธรรม พื้นบ้าน โดยเฉพาะที่อำเภอพนมไพร และอำเภอสุวรรณภูมิ มีชบวนแห่ที่ยิ่งใหญ่ ประชาชนภายในจังหวัด ร้อยเอ็ดและพื้นที่ใกล้เคียงเดินทางมาชมมากมาย เช่นเดียวกับ *ประเพณีแห่เทียนพรรษา* ซึ่งจะจัดขึ้นในวัน อาสาฬหบูชา ณ บริเวณสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ โดยชบวนแห่ต้นเทียนแต่ละวัด ซึ่งได้รับการตกแต่ง อย่างสวยงามด้วยดอกไม้สีสวยสด จะเคลื่อนชบวนจากคุ้มต่างๆ ผ่านตลาดไปยังบริเวณหน้าศาลากลางตรมุข ในบริเวณสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ เพื่อร่วมประกวดต้นเทียน และชบวนแห่ต้นเทียน ซึ่งมีการรำเชิงแบบ อีสานประกอบด้วย นอกจากนี้ ยังมีงานประเพณีที่สำคัญของจังหวัดร้อยเอ็ดโดยจัดที่บึงพลาญชัย ในราว ปลายเดือนธันวาคม ได้แก่ *ประเพณีการแข่งเรือ*

นอกจากนี้แล้วชาวอีสาน ยังมีประเพณีและความเชื่อที่เกี่ยวกับชีวิต ซึ่งเป็นประเพณีที่ เกี่ยวเนื่องกับการดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ได้แก่

ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด

เมื่อมีเด็กเกิดใหม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ในบ้านจะให้ศีลให้พรแก่เด็กด้วยการเป่าหัว ผู้แซน และทำ พิธีบายศรีสู่ขวัญ นอกจากนี้ เมื่อเด็กมีอายุได้ประมาณ 1-2 เดือน ก็มีการโกนผมไฟเด็กหมดทั้งหัว โดยมีความเชื่อ ว่า ผมชุดแรกของมนุษย์นั้นเป็นของไม่ดี เป็นของร้อน เพราะติดตัวมาแต่ชาติปางก่อน และเมื่อ โกนผมแล้วก็นำผมนั้นไปไว้ในที่เย็น เช่น แขน้ำ เป็นต้น

ประเพณีการหมั้น

การหมั้น คือ การที่ผู้ใหญ่ฝ่ายชายและผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงมาตกลงกัน โดยฝ่ายชายอาจนำ สินสอดมาให้ฝ่ายหญิงในภายหลังก็ได้ สำหรับครอบครัวที่มีฐานะ ฝ่ายชายอาจนำแหวนหรือสร้อยคอมมาสวม ให้ฝ่ายหญิงเพื่อแสดงถึงการหมั้นหมาย

^{๘๐} ภาคกลางเรียกว่าบุญมหาชาติ.

ประเพณีการแต่งงาน

ชายและหญิงที่กำลังแต่งงานจะถูกห้ามไม่ให้ไปไหนคนเดียว เพราะเชื่อกันว่า ถ้าไปไหนคนเดียวจะถูกภูตผีปีศาจมาจุดทำให้ชายหรือหญิงผู้นั้นไม่บริสุทธิ์ สำหรับขั้นตอนของการแต่งงานนั้น เริ่มตั้งแต่ก่อนวันแต่งงานตอนเย็นจะมีการนิมนต์พระมาเทศน์ ครั้นถึงวันแต่งงานตอนเช้าจะมีการเลี้ยงแขกที่เชิญมา ส่วนช่วงเย็นจะมีพิธีบายศรีสู่ขวัญคู่บ่าวสาว จากนั้นจะนิมนต์พระหรือพราหมณ์มากล่าวให้พรและข้อเตือนใจต่าง ๆ แล้วทำพิธีแต่งงานให้ หลังเสร็จพิธีก็ให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวป้อนไข่ต้มให้แก่กัน เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้รักกันยั่งยืน ไม่ทอดทิ้งกัน และไม่พูดคำหยาบต่อกัน

ประเพณีเกี่ยวกับการเจ็บป่วย

สำหรับผู้ที่นับถือผีฟ้า จะมีการรำผีฟ้าเมื่อบ้านใดเกิดมีคนเจ็บป่วย เพื่ออัญเชิญผีฟ้ามารักษา โดยรำรอบ ๆ เติงคนไข้ เพราะเชื่อว่าผีฟ้าเป็นผีที่คุ้มครองมนุษย์และสามารถทำให้คนไข้หายป่วยได้ ส่วนบางครอบครัว เมื่อมีคนในครอบครัวถูกสุนัขกัด จะเชิญ "หมอเหยียบ" มาเหยียบคนที่ถูกสุนัขกัด เพราะมีความเชื่อว่า จะทำให้สุนัขตัวนั้นตาย

ประเพณีการอยู่ไฟ

คือ การที่ผู้หญิงเพิ่งคลอดลูกใหม่ ๆ อยู่กินใกล้ ๆ กับกองไฟเป็นเวลาประมาณ 12 วัน โดยจะกินแต่น้ำร้อนและกินอาหารเป็นข้าวกับก้อนเกลือ ส่วนเวลานอนจะนอนโดยหันหน้าห้องไปทางด้านกองไฟ เนื่องจากมีความเชื่อว่า การอยู่ไฟจะทำให้กระดูกแข็งแรง ผิวหนังเต่งตึง เลือดลมดี และช่วยให้มดลูกกลับเข้าที่ได้อย่างรวดเร็ว

ประเพณีการบวช

ชายที่มีอายุตั้งแต่ 21 ปีขึ้นไป ถ้าต้องการบวชจะต้องบวชขนาดก่อน โดยขนาดต้องไปใช้ชีวิตอยู่ในวัด เรียนรู้พระธรรมจนกว่าจะได้เครื่องครองนาคเสียก่อนแล้วจึงบวชเป็นพระได้ ส่วนขั้นตอนการบวชขนาด คือ เมื่อเข้าไปอยู่ในวัดจนได้เครื่องครองนาคแล้ว นาคจะต้องขอขมาผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านก่อน หลังจากนั้นจะมีการจัดขบวนแห่นาคเข้าไปในวัดเพื่ออุปสมบทเป็นพระต่อไป

ประเพณีเกี่ยวกับความตาย

เมื่อมีคนเสียชีวิต ชาวบ้านจะนิมนต์พระมาสวดทำพิธีศพ เสร็จแล้วจะเก็บศพไว้ที่บ้านของผู้ตาย รอจนกว่าญาติของผู้ตายมาครบจึงนำขึ้นเมรุ ซึ่งเป็นเมรุชั่วคราวในป่าช้า เพื่อทำพิธีเผาศพ หลังเผาศพเสร็จแล้ว ญาติของผู้ตายก็จะนำกระดูกที่ได้จากการเผาไปฝังไว้ที่ส่วนต่าง ๆ ของวัด เช่น กำแพงวัด เป็นต้น บางครอบครัวมีความเชื่อว่า ถ้ามีคนตายในบ้านไม่ควรนำหิน ถ่านหรือเชื้อเพลิง ต่าง ๆ เข้าบ้าน

เพราะจะทำให้คนที่อาศัยอยู่ในบ้านเกิดเจ็บป่วย ล้มตายตามไปด้วย และหากบ้านใดที่คนในบ้านตายแล้ว ผู้ป่วยที่อยู่ในบ้านนั้นถูกผีเข้า จะต้องแก้ด้วยการชูดกระดูกของผู้ตายขึ้นมาทำพิธีสวด

ประเพณีต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ ไม่ว่าจะเป็ประเพณีที่เกี่ยวกับการแต่งงาน การสร้างบ้าน การทำบุญ หรืองานมงคลต่าง ๆ ก็ดี ชาวอีสานจะต้องดูฤกษ์ยามว่าควรทำในวัน เดือน ปี เท่าไร โดยดูตาม การเคลื่อนตัวของดวงดาว เช่น ในคืนเดือนมืด หรือข้างแรม มักถือว่าเป็นเวลาไม่ดี ไม่เหมาะต่อการทำพิธี มงคล ส่วนข้างขึ้นหรือคืนเดือนหงาย มักเป็นช่วงเวลาที่ดีเหมาะสำหรับจัดงานมงคลต่าง ๆ เป็นต้น

คติความเชื่อและประเพณีของชาวอีสานที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ของชุมชนอีสานที่เอื้อต่อการสร้างความสุขให้ชุมชน เป็นงานศิลปะที่มีชีวิตของศิลปิน ซึ่งตัวศิลปินในที่นี้ก็คือ ชาวอีสาน นั่นเอง เพราะถ้าวิเคราะห์ในด้านกระบวนการแล้วจะพบว่า บรรพบุรุษของชาวอีสานได้มองเห็น ถึงความงามในประเพณีที่ชุมชนของตนได้สร้างขึ้น จึงได้กำหนดให้เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติสืบทอดต่อไป นับเป็น การถ่ายทอดประสบการณ์ทางสุนทรียะอย่างหนึ่งเช่นเดียวกัน เพราะลักษณะทั่วไปของประสบการณ์ทาง สุนทรียะ คือ การทำให้กิจกรรมในชีวิตจริงหยุดพักชั่วคราว ดังนั้น การละเล่นที่สร้างความรื่นเริงที่เป็น กิจกรรมอันแฝงอยู่ในกิจกรรมของประเพณีต่าง ๆ นั้น จึงหมายความว่า ประเพณีเหล่านั้นของชุมชนอีสาน สามารถทำให้กิจกรรมในชีวิตจริงของพวกเขาหยุดพักชั่วคราวด้วยเช่นเดียวกัน แม้ว่าลักษณะพื้นฐาน ของความงามทางสุนทรียะหรือความมีสุนทรียะที่ถูกต้องจะต้องแยกแยะระหว่างเรื่องจริงและเรื่องสมมติที่เป็น จินตนาการออกจากกัน หรือเป็นการตั้งใจให้ห่างจากความเป็นจริงก็ตาม

3.2.5 ศิลปกรรมพื้นบ้านของชาวอีสาน

ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีขอบเขตกว้างขวาง ไม่ใช่เฉพาะยาสมุนไพรหรือการรักษาโรคแบบ โบราณ แต่ยังมีเรื่องของการช่าง การคมนาคมขนส่ง ครอบครั้ว การศึกษา นันทนาการ ศาสนา ภาษาและ การสื่อสาร วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และแม้แต่เรื่องราวทางการเมือง การปกครอง การสงคราม การเป็น ผู้นำ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ รวมเป็นวัฒนธรรมของสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิม แต่ต่อมาได้มีการหันหลังให้กับ สิ่งเหล่านี้ กลับให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมตะวันตกที่เรียกว่า ความทันสมัย ความเป็นสมัยใหม่ ส่วนทาง วัฒนธรรมไทยก็กล่าวว่าเป็น คร่ำครึ ล้าหลัง ซึ่งในความเป็นจริงแล้วมิได้เป็นเช่นนั้น แต่เป็นที่น่ายินดีที่ ในปัจจุบันได้มีการให้ความสนใจ สนับสนุนให้ใช้ความรู้พื้นบ้านเหล่านี้ โดยการนำภูมิปัญญาชาวบ้านกลับมา ใช้ให้มากขึ้น⁹⁰

⁹⁰ สัณญา สัณญาวิวัฒน์, รองศาสตราจารย์ ดร. ทฤษฎีและกลยุทธิ์การพัฒนาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2546 หน้า 133-134.

ตามที่น่าคิดในทฤษฎีที่เน้นองค์ประกอบของความงาม ซึ่งมองเห็นว่า **ความงามเป็นอุบัติการณ์ใหม่ (Beauty as Emergent)** ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นทฤษฎีที่มีเหตุผลที่สุด ได้อธิบายความงามหรือคุณค่าทางสุนทรียะว่าเป็นอุบัติการณ์ใหม่จากกระบวนการที่เกิดขึ้น โดยมีองค์ประกอบหรือเงื่อนไขที่สำคัญประการแรกคือ **ความงามจะต้องมี ตัวประกอบ (Fact)** ซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวและขาดไม่ได้ในการทาคุณค่าทางสุนทรียะ เพราะถ้าไม่มีสิ่งนี้ คุณค่าทางสุนทรียะก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ตัวประกอบนั้นอาจจะ เป็นศิลปะวัตถุหรือธรรมชาติก็ได้ โดยสิ่งนั้นจะต้องอยู่ในที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการพิจารณาหรือประเมินคุณค่า ซึ่งคุณค่าทางสุนทรียะก็คือ **สิ่งที่มีอยู่กับตัวประกอบ แล้วมนุษย์เป็นผู้ตัดสินว่าตัวประกอบนั้นมีคุณค่าและมีความงามหรือไม่**

ศิลปกรรมพื้นบ้าน ถือว่าเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงการใช้ชีวิตและภูมิปัญญาของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี เป็นสิ่งที่สามารถตีความได้ถึง **คุณค่าทางสุนทรียะ** คือ ความงามที่มีอยู่ในวัตถุอันเป็นศิลปะพื้นบ้านที่มีอยู่กับตัวประกอบ แล้วมนุษย์เป็นผู้ตัดสินถึงตัวประกอบนั้นว่ามีคุณค่าและมีความงามหรือไม่ สำหรับเครื่องใช้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านของชาวอีสานนี้ มีหลายประเภท ได้แก่ อุปกรณ์เกี่ยวกับการทอผ้า อุปกรณ์เกี่ยวกับการจับสัตว์ อุปกรณ์เกี่ยวกับการทำครว อุปกรณ์เกี่ยวกับการทำนาและเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่คล้ายคลึงกันกับชาวบ้านในชนบทแห่งอื่น ๆ

(1) อุปกรณ์เกี่ยวกับการทอผ้า

ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมทอผ้าเมื่อว่างจากการทำนา บ้างก็ทอผ้าเพื่อใช้ บ้างก็ทอผ้าเพื่อขาย ดังนั้น ในดินแดนอีสานจึงมีอุปกรณ์เครื่องใช้เกี่ยวกับการทอผ้าแทบทุกครัวเรือน ซึ่งการทอผ้านั้นมีทั้งทอผ้าฝ้ายสำหรับทำผ้าห่ม และทอไหม การทอฝ้ายชาวบ้านจะซื้อฝ้ายที่เป็นเส้นสำเร็จแล้วมาทอ แต่การทอผ้าไหมนิยมเลี้ยงไหมกันเอง

(2) อุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการจับสัตว์

โดยทั่วไปอุปกรณ์ที่ใช้จับสัตว์มีลักษณะคล้ายกัน คือ ประกอบด้วยทางที่ให้สัตว์เข้า ซึ่งจะ มีไม้ไผ่สานกันไม่ให้สัตว์ออกมาอีกครั้ง และทางสำหรับนำสัตว์ออกมาจากเครื่องมือสัตว์ที่จับ ส่วนมากจะเป็นปลา และมักจับในช่วงที่วิดน้ำในนา หรือจับปลาในคลอง ส่วนสัตว์ที่จับ ได้แก่ กบ เขียด กะปอม นก และแย้ เป็นต้น

(3) อุปกรณ์ในการทำครัว

เนื่องจากอาหารหลักของชาวอีสานก็คือ ข้าวเหนียว ดังนั้น อุปกรณ์ในการทำครัวที่โดดเด่นกว่าภาคอื่น ๆ จึงเกี่ยวกับการทำข้าวเหนียว ซึ่งเครื่องมือจักสานที่เกี่ยวกับข้าวเหนียวมี 2 ชนิด คือ หวด^{๑๑} และ มวย^{๑๒} เมื่อเวลาหุงข้าวเหนียวได้ที่แล้ว ถ้าใช้หวดก็สามารถกลับข้าวโดยไม่ต้องใช้มือ คือ เขย่าถุงหวดเพื่อกลับข้าวเหนียวได้เลย ในขณะที่ถ้าใช้มวย ต้องใช้ไม้คนข้าวเหนียวแทน ข้อดีของมวยคือ ทนกว่าในการหุงข้าวหรือทำอาหาร ชาวบ้านจะมีเตาหลายชนิดตามเชื้อเพลิงที่ใช้ มีทั้งเตาอั้งโล่ที่เห็นโดยทั่วไป คือ ใช้เตาด่าน ส่วนเตาฮาตใช้ฟืนเป็นดุ้น ๆ เป็นเชื้อเพลิง เตานี้ให้ไฟแรงทำอาหารไม่ค่อยอร่อย เพราะควบคุมอุณหภูมิยาก แต่ใช้ต้มรังไหมได้ดี ส่วนเตาแกลบที่ใช้แกลบเป็นเชื้อเพลิง นอกจากนี้ยังมีเตาประยุกต์ คือ สามารถใช้ทั้งถ่านหรือฟืนเป็นดุ้น ๆ ได้ เพราะมีช่องรับฟืนไว้ด้วย

(4) อุปกรณ์ที่ใช้ทำนา เลี้ยงสัตว์

อุปกรณ์ที่ใช้ทำนา ส่วนใหญ่จะคล้ายกันทั่วประเทศ คือ มีเคียวสำหรับเก็บเกี่ยว มีคราดสำหรับไถ สำหรับบ้านที่จ้างเครื่องไถนา ของที่ต้องใช้ก็จะลดลงไปเหลือเพียงเงินที่ต้องจ่ายเป็น ค่าไถเท่านั้น เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวมาได้แล้วจะนำมานวด ซึ่งปัจจุบันนิยมใช้เครื่องนวดข้าว แทนการนวดข้าวโดยใช้แรงงานคนเหมือนในอดีต

จากการศึกษาเครื่องใช้ไม้สอยพื้นบ้าน สิ่งที่พบเห็นได้ชัดก็คือ เครื่องมือจะทำขึ้นด้วยเครื่องแบบง่าย ๆ ไม่มีลวดลายประดิษฐ์เหมือนภาคกลาง แสดงให้เห็นถึงการใช้ชีวิตที่เรียบง่าย ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของคนทางภาคอีสาน สาเหตุเนื่องมาจากชาวบ้านยังคงกังวลต่อการดำรงชีวิตมากกว่าที่จะหันมาสร้างงานฝีมือ ซึ่งจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้คนมีความพึงพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ อย่างไรก็ตาม ความเรียบง่ายนั้นก็ เป็นสิ่งสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ดังนั้น จึงเป็นการอนุรักษ์เครื่องใช้พื้นบ้านเหล่านี้ไม่ให้ถูกกลืนด้วยเทคโนโลยี อย่างน้อยที่สุดก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ หรือเพื่อสืบทอดแนวคิดของบรรพบุรุษที่ใช้ในการดำรงชีวิต

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สำหรับศิลปกรรมพื้นบ้านที่นับว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสานนั้นทราบกันดีอยู่แล้วว่าไม่มีสิ่งใดจะเด่นเท่ากับ “ผ้าทอ” ซึ่งมีทั้งผ้าไหมและผ้าฝ้าย เป็นการทอทั้งแบบมัดหมี่ ชิด จก และยก สำหรับตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย และเป็นเครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือน ผ้าทอเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เกิดจากฝีมือที่ประณีตสวยงาม เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นรากฐานของศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาวอีสาน

^{๑๑} มีลักษณะคล้ายถัง

^{๑๒} มีลักษณะคล้ายกระบองปากเปิด มีแม่แรงก้นเปิดไว้ให้ข้าวเหนียวร่วงลงมา

ผ้าทอในประเทศไทยนับเป็นมรดกแห่งภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาช้านาน และมีความแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มวัฒนธรรม โดยแต่ละกลุ่มวัฒนธรรมล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปตามกรรมวิธีการผลิต เช่น ผ้าซิด ผ้าจก ผ้ายก ผ้ามุก ผ้าแพรวา ผ้าลายน้ำไหล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **ผ้ามัดหมี่** อันเป็นศิลปะการทอผ้าโดยการมัดและย้อมเส้นด้ายหรือไหมให้เกิดสีเหลือล้นในตำแหน่งของเส้นด้าย เทคนิคการทอผ้ามัดหมี่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในกลุ่มคนไทยเชื้อสายลาว และกลุ่มคนไทยในบริเวณอีสานตอนล่าง ซึ่งคำว่า "มัดหมี่" เป็นการใช้ชื่อคำโดยผู้ทอเอง ส่วนใหญ่จะเป็นดอกไม้ พืช และสัตว์ บางลายอาจตั้งชื่อขึ้นหลังจากที่มีหมู่บ้านหรือตำบลหนึ่งทอผ้าขึ้นมา ซึ่งการทอแบบมัดหมี่นี้ เดิมเป็นวิธีการทอผ้าจากอินเดีย เข้ามาเผยแพร่ในเอเชียตามเส้นทางการค้าทางขวา บาหลี และเขมร แล้วเข้าสู่ประเทศไทยทางภาคอีสานในสมัยลพบุรี ช่วงปลายศตวรรษที่ 13 การทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นวิธีการทอผ้าที่ย้อมเส้นไหมก่อนทอ มีทั้งการมัดหมี่ด้ายเส้นยืนและมัดหมี่ด้ายเส้นพุ่ง ซึ่ง การมัดหมี่ด้ายเส้นพุ่ง สามารถทำซ้ำได้หลายครั้ง ทำให้สามารถทอผ้าได้ไม่จำกัดความยาว ชาวอีสานจึงนิยมใช้ผ้ามัดหมี่สีครามเป็นผ้าชิ้นนุ่งในชีวิตประจำวัน และใช้ผ้าไหมมัดหมี่เส้นพุ่งนุ่งในโอกาสพิเศษ

ส่วนผ้าไหมนั้น ในประเทศไทยมีทั้งไหมเหนียว ไหมอีสาน และไหมพุมเรียงทางภาคใต้ แต่ละแห่งความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นอย่างชัดเจน ปัจจุบันมีการส่งเสริมไหมทางภาคอีสานมากขึ้น ซึ่งแต่ละแห่งต่างมีลักษณะที่โดดเด่น สามารถบอกถึงแหล่งผลิตได้ เช่น ไหมขอนแก่น ไหมสุรินทร์ ไหมอุบลฯ เป็นต้น แต่ไหมอีสานส่วนใหญ่เป็น ไหมมัดหมี่ ถักทอลวดลาย สีล้วน ตามความคิดสร้างสรรค์ของศิลปินในท้องถิ่นพื้นบ้าน ทั้งนี้ ภาคอีสานจัดได้ว่ามีชื่อเสียงในเรื่องของคุณภาพผ้าไหมและทักษะการทอของช่างทอ จนสินค้าเป็นที่ต้องการของภาคอื่น ๆ ซึ่งบริเวณอีสานกลางระหว่างนครราชสีมาและขอนแก่น คือ แหล่งอุตสาหกรรมผ้าไหม

ตัวอย่างเช่น **การทอผ้าที่มหาสารคาม** ซึ่งมีอยู่กระจัดกระจายทั่วไปแทบทุกหมู่บ้าน โดยเฉพาะบ้านหนองเขื่อนช้าง ที่เรียกได้ว่าเป็น "หมู่บ้านทอผ้า" ที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่ง ซึ่งในปัจจุบันถือว่าบ้านหนองเขื่อนช้างเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจแห่งหนึ่งของมหาสารคาม

สำหรับ **ผ้าทอที่ร้อยเอ็ด** เมืองที่น่าจะได้ชื่อว่า "เมืองไหม" ที่เด่นที่สุดในภาคอีสาน เพราะเหตุที่เนื้อเส้นไหมเนียนละเอียดจนกล่าวกันว่า "ท่อน้ำไม่ไหล" ที่พิเศษไปกว่านั้นของการทอผ้าไหมเมืองนี้ คือ การทอผ้ายก ผีมือวิจิตรพิสดาร ซึ่งปัจจุบันยังคงหาช่างผีมือทอผ้ายกเหลือเพียงแห่งเดียว คือ **บริเวณริมบึงพลาญชัย** นอกจากนี้ ชื่อเสียงผ้ายกเมืองร้อยเอ็ดยังได้รับการเล่าลือกันว่าสวยมหัศจรรย์ พันลึก เวลาเก็บรักษาต้องระมัดระวังขนาดต้องม้วนเก็บไว้ในกระบอกลอหะที่มีความยาวเหมือนกระบอกลูกข่าแล้วจึงนำไปเก็บไว้ถึงในห้องทึบแสงเลยทีเดียว

เช่นเดียวกับ **ผ้าทอที่ขอนแก่น** เนื่องจากจังหวัดขอนแก่น มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเพื่อใช้ทอผ้าอย่างแพร่หลาย เป็นอาชีพหนึ่งที่ทำรายได้ให้แก่ผู้คนในจังหวัด ทางราชการจึงให้การสนับสนุนจนจังหวัดขอนแก่นกลายเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมที่มีชื่อเสียงที่สุดอีกแห่งหนึ่งอีกด้วย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การทอผ้าเป็นศิลปกรรมพื้นบ้านของอีสานที่นับว่าเป็นสินค้าทางเศรษฐกิจที่สำคัญประการหนึ่ง ทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหม ทั้งนี้ การส่งเสริมทางด้านกระบวนการต่าง ๆ เกี่ยวกับการผลิตผ้าทอของชาวอีสานได้มีขึ้นอย่างจริงจังเพื่อให้เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และเป็นการมุ่งให้เป็นอาชีพเสริมจากการทำเกษตรกรรม ในที่นี้ จึงได้ศึกษาวิธีการทอผ้า ตลอดจนกระบวนการในขั้นตอนต่าง ๆ ที่ถือเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวอีสาน ดังนี้

กรณีศึกษาการทอผ้าไหมที่จังหวัดมหาสารคาม

การทอผ้าไหมที่จังหวัดมหาสารคามเป็นการแสดงถึงศิลปกรรมของกลุ่มสตรีที่มีการรวมตัวกันหลาย ๆ กลุ่ม งานฝีมือที่โดดเด่นของกลุ่มสตรีในจังหวัดมหาสารคาม ได้แก่ ผ้าไหมมัดหมี่ และผ้าไหมพื้นเรียบ ซึ่งเป็นผ้าไหมทอมือที่สร้างขึ้นด้วยความชำนาญ ประณีต และสวยงาม

กระบวนการผลิตนั้น กลุ่มสตรีแต่ละกลุ่ม อาจมีรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไป แต่อย่างไรก็ตาม จะมีการแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน ดังนี้

1. หน้าที่เลี้ยงไหม
2. หน้าที่มัดหมี่
3. หน้าที่สาวไหม
4. หน้าที่ย้อมผ้า
5. หน้าที่ทอผ้า

แม้ว่าการผลิตผ้าไหมของกลุ่มสตรีในจังหวัดมหาสารคามจะมีความโดดเด่นทั้งในด้านความสวยงามของชิ้นงาน⁹³ มีกำไรดีเพราะต้นทุนไม่สูงนัก และได้รับความนิยมนจากผู้ซื้อทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ตลอดจนมีการแบ่งกลุ่มการทำงานอย่างชัดเจนก็ตาม แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนใหญ่ยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน ได้แก่ ความไม่ประณีตในการทอผ้าเท่าที่ควรทำให้การทอลดทอนที่ซับซ้อน ได้ไม่ดี

⁹³ ส่วนใหญ่เป็นสายสร้อยคอหมวก ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัด และทำยาก

เท่าที่ควรตามไปด้วย รวมไปถึงการเลือกใช้สีที่ไม่เหมาะกับกลุ่มเป้าหมายได้กว้างขวางเท่าที่ควร อีกทั้งยังมีราคาแพงทำให้ตลาดรองรับได้ยาก นอกจากนี้ยังขาดการกระจายผลิตภัณฑ์ผ้าไหมอย่างเป็นระบบและขาดการวางแผน และที่สำคัญคือ งานทอผ้าไหมของกลุ่มสตรีเหล่านี้มักเป็นการทำงานในลักษณะ “งานเสริม” ไม่ใช่อาชีพหลัก ทำให้ไม่ได้ผลผลิตอย่างจริงจัง คือมีปริมาณน้อยและใช้เวลาในการผลิตนานเกินไป

กระบวนการผลิตผ้าไหมในหมู่บ้านโนนสำราญ จังหวัดมหาสารคาม เริ่มตั้งแต่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม โดยเลี้ยงไหม 2 ชนิด คือ พันธุ์พื้นเมือง และพันธุ์ที่ชาวบ้านขอจากเกษตรกรจังหวัดมาเลี้ยง การเลี้ยงไหมจะเลี้ยงตั้งแต่เป็นไขจนกระทั่งเป็นตัวไหม สร้างใยเป็นรัง ระยะเวลารวมประมาณ 45 วัน

จากนั้นเป็นขั้นตอนการสาวไหม คือ หลังจากที่ตัวหนอนชักใยประมาณ 1 สัปดาห์ จึงนำรังไหมมาต้มเพื่อให้ตัวดักแด่ข้างในตาย ส่วนใหญ่ชาวอีสานจะใช้หม้อดินในการต้ม รอบปากหม้อมีวงโค้งยึดขาตั้งสูง เหนือปากหม้อมีไม้แบน 1 อันเจาะรูตรงกลาง และวางพาดเหนือไม้ขึ้นไปจะมีรอกเป็นเฟืองกลม

เมื่อนำรังไหมใส่หม้อต้มน้ำ ต้องไม่ให้แน่นจนเกินไป พอน้ำเดือดแล้วจึงสาว วันไหมลoder ไม้แบนที่ปากหม้อ สาวพันขึ้นมากับรอก ในขณะที่อีกมือหนึ่ง สาวไหมจากรอกลงภาชนะที่รองรับอยู่พร้อม ๆ กับอีกมือหนึ่งที่ถือไม้ง่ามยาวประมาณ 2 คืบ เรียกว่า “ไม้ขึ้น” คอยกดและเขย่าวรังไหมที่ลอยตัวอยู่ในหม้อไม่ให้ไหมแน่น เส้นไหมที่สาวได้จึงเรียบและไม่ยุ่งเหยิง ทั้งนี้ การสาวไหมของกลุ่มสตรีหมู่บ้านโนนสำราญจะแบ่งออกเป็น 3 ชั้นได้แก่

ไหมชั้นที่ 1 เป็นไหมที่เกิดจากการสาวครั้งแรก เป็นรอบนอกของไหม ลักษณะเส้นใยจะมีความหยาบอยู่บ้าง ซึ่งจะนำมาใช้เป็นด้ายยืน

ไหมชั้นที่ 2 หรือ “ไหมน้อย” เป็นไหมที่มีเส้นละเอียดกว่าไหมชั้นที่ 1 เป็นเส้นใยไหมที่สวยงามที่สุดของการสาว นิยมนำมาทำเป็นด้ายพุ่งและด้ายที่นำมาทอเป็นลายมัดหมี่

ไหมชั้นที่ 3 หรือ “ชีไหม” เป็นเส้นใยที่มีความละเอียดจนติดกันเป็นก้อน เหมือนเส้นด้ายใหญ่ ๆ ปะปนมาด้วยเปลือกของตัวดักแด่ ไหมชั้นนี้ไม่นิยมในการทอเพราะทำให้ผ้าออกมาไม่เรียบ แต่ปัจจุบันเป็นที่นิยมพอสมควร เพราะทอแล้วเกิดพื้นผิวที่น่าสนใจอีกแบบหนึ่ง

หลังจากการสาวไหมแล้ว เป็นการฟอกไหมด้วยสบู่ ใยไหมจะนุ่มเป็นมัน ใยไหมที่ฟอกแล้วจะมีสีขาวขุ่น สีนวล สีเหลือง และสีน้ำตาล จากนั้นจึงนำเส้นไหมที่ฟอกแล้วมาพันหลักมัดหมี่ซึ่งมี

ลักษณะเป็นไม้กลม 2 ท่อน ตั้งตรงกันข้าม ระยะห่างเท่ากับหน้าผ้าที่จะทอ พันไหมไปตามหลักจนได้จำนวนรอบที่ต้องการแล้วจึงนำเชือกมามัดเส้นไหมเป็นตอน ๆ ตามลวดลายที่ต้องการประดิษฐ์ขึ้น โดยใช้เชือกกล้วยหรือเชือกฟางก็ได้ เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำเข้าซึมในเส้นไหมเวลาย้อมสี ขั้นตอนนี้เป็นที่มาของคำว่า "มัดหมี่" นั่นเอง

สำหรับการย้อมนั้น จะทำหลังจากที่มัดลายเสร็จแล้ว สีจะติดเฉพาะที่ไม่ได้มัดไหม การย้อมอาจต้องย้อมหลายครั้ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความยากง่ายของลวดลายและจำนวนสีที่ต้องการ เมื่อย้อมเสร็จแล้วจึงตัดเชือกที่มัดออก นำเส้นไหมมากรอไล่ตลอด โดยต้องระมัดระวังในการเรียงลำดับให้ถูกต้อง มิฉะนั้น ผ้าที่ทอจะมีตำหนิในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น ลายเขียงสูงบ้างต่ำบ้าง มีรอยต่อบ้าง หรือบางที่อาจกลายเป็นลายอื่นโดยไม่ได้ตั้งใจ

ในการทอ นั้น ดังที่กล่าวแล้วว่า การมัดหมี่นั้นใช้เป็นเส้นพุ่ง ส่วนไหมที่ใช้เป็นเส้นยืนนั้นเป็นความยาวของผ้าผืนนั้น เมื่อพอกไหม เอาไปย้อมได้ทันที แล้วแต่จะต้องการสีอะไร จากนั้นจึงนำมกรอไล่ตลอด หวี และเข้าทิม นำขึ้นก็ทอผ้า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "ทูก"

เมื่อมัดย้อมและกรอเส้นพุ่งไล่ตลอดและกระสวยเรียบร้อย รวมทั้งมีเส้นยืนบนก็หรือทูกแล้ว จึงใช้มือในการพุ่งกระสวยโดยตรง ไม่ใช่ใช้วิธีการตักเชือกเหมือนที่กระตัก เพราะการทอผ้าไหมมัดหมี่ต้องใช้ความละเอียดลออและพิถีพิถันมาก เมื่อกระสวยพุ่งไปครั้งหนึ่งก็ต้องตรวจดูว่าตรงกับ ลายดอกที่มัดไว้หรือไม่ ถ้าไม่ตรงจะต้องจัดให้ตรงเสียก่อนจึงจะทอต่อไปได้

ปัจจุบัน ได้มีการประยุกต์เทคนิคและกรรมวิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้เกิดเป็นลวดลายที่น่าสนใจมากขึ้น นับเป็นงานศิลปกรรมพื้นบ้านประเภทหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงการประยุกต์และสร้างสรรค์ผลงานให้อยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมเดิมที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในอนาคต

นอกจากนี้ ยังมีศิลปกรรมพื้นบ้านของอีสานอีกประเภทหนึ่งที่นับว่ามีความสำคัญและเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป นั่นคือ **เพลงพื้นบ้าน** หรือเรียกกันว่า "หมอลำ"

"หมอลำ" นับเป็นเพลงพื้นบ้านที่มีความเก่าแก่สืบทอดกันมายาวนานหลายชั่วอายุคน โดยวิธีการท่องจำจากปากต่อปาก ลักษณะเด่นของหมอลำ คือ มีภาษาและท่วงทำนองเฉพาะถิ่นมีการสร้างสรรค์และรักษาแบบแผนประเพณีของแต่ละชุมชน มีการขับลำนำประกอบเสียงแคน ซึ่งตามธรรมเนียม

นิยมของชาวอีสาน การขับลำนำประกอบเสียงแคนนี้จะประกอบไปด้วย เรื่องที่ขับลำนำ ผู้ขับลำนำ แคน และผู้เป่าแคน ซึ่งองค์ประกอบของการขับลำนำอาจจะแตกต่างกันไปตามประเภทของหมอลำในแต่ละยุคแต่ละสมัย

แม้ว่าหมอลำหรือเพลงพื้นบ้านของชาวอีสานนี้จะไม่ใช่วัตถุที่จับต้องได้เหมือนกับงานศิลปกรรมพื้นบ้านประเภทอื่น ๆ ก็ตาม แต่ทว่าเป็นประสบการณ์ทางสุนทรียะซึ่งผู้ฟังที่ตีความให้คุณค่าในความประทับใจจากการสัมผัส การรับรู้ แล้วเกิดความพึงพอใจ ให้ความงาม ความรื่นเริงแก่จิตใจของผู้ฟัง หรือผู้ให้คุณค่าความงามต่อเพลงที่ได้ยินได้ฟังนั้น

กล่าวกันว่า เพลงพื้นบ้านนับเป็น “มุขปาฐะ”⁹⁴ ที่สามารถถ่ายทอดปรัชญา ตลอดจนความนึกคิดของชาวบ้านหรือกลุ่มชนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นผลผลิตทางความคิดที่ผ่านกระบวนการ กลั่นกรองมาน้อยกว่างานวรรณกรรมมุขปาฐะประเภทอื่น ๆ การศึกษาเพลงพื้นบ้านของกลุ่มชนต่าง ๆ จะช่วยให้ความเข้าใจในกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวรรณกรรมได้ดียิ่งขึ้น การศึกษาบทบาทหมอลำที่มีต่อสังคมอีสาน จะช่วยให้สามารถเข้าใจถึงพฤติกรรมของชาวอีสานได้อย่างลึกซึ้ง นอกเหนือไปจากความเข้าใจในศิลปะการแสดงของหมอลำอย่างลึกซึ้งเท่านั้น

“เพลงพื้นบ้าน” ต่างจาก “เพลงพื้นเมือง” ตรงที่ เพลงพื้นบ้านจะมีความหลากหลายอยู่ในหมู่บ้านเดียวหรือหลายหมู่บ้าน แต่เนื้อหา ผู้ร้อง ผู้ฟังอยู่ในหมู่บ้านที่ทุกคนรู้จักกัน และเพลงพื้นบ้านจะแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์เฉพาะหมู่บ้านนั้น ๆ หรือในสังคมระดับหมู่บ้าน ในขณะที่เพลง พื้นเมือง จะเป็นเพลงที่มีรากฐานมาจากเพลงพื้นบ้าน แต่มีพัฒนาการที่เลียนแบบสังคมเมืองหลวง มีการรวมเอกลักษณ์ของหลาย ๆ ท้องถิ่น เป็นเพลงที่ได้รับอิทธิพลของเมืองเข้าไปด้วย

สำหรับบทบาทหน้าที่ของเพลงพื้นบ้านหรือเพลงพื้นเมืองที่มีต่อสังคมนั้น พบว่า มีหน้าที่ทางสังคมหลายประการ⁹⁵ เช่น

- (1) เป็นเหมือนตัวแทนของระบบสัญลักษณ์ทางสังคมที่สะท้อนออกมาให้เห็นตามความเชื่อทางศาสนาและระบบชนชั้นในสังคม

⁹⁴ จารุวรรณ ธรรมวัตร. “บทบาทของเพลงหมอลำต่อสังคมอีสาน.” บทความในหนังสือรวมงานวิจัย ผลการค้นคว้าและบทความ เนื่องในการประชุมสัมมนา เรื่อง “วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ ศิลปกรรมและภาษา.” โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ โครงการนายแพทย์รังษิณี ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กันยายน 2528, หน้า 132.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 134.

- (2) มีหน้าที่กระตุ้นให้เกิดการตอบสนองทางกายภาพ โดยเฉพาะเพลงที่ เกี่ยวกับการทำงาน เช่น เพลงเกี่ยวข้าว หรือเพลงเกี่ยวกับการสงคราม
- (3) เพลงมีบทบาทเป็นเสมือนเครื่องควบคุมทางสังคม รักษาบรรทัดฐานทางสังคม และชี้แนะระเบียบแบบแผนที่เหมาะสม รวมทั้งกำหนดพฤติกรรมที่เหมาะสมทางสังคมอีกด้วย
- (4) เพลงมีบทบาทในการรักษาสถาบันที่สำคัญทางสังคม เช่น สถาบันศาสนา ความเชื่อ และทำให้การประกอบพิธีกรรมมีเหตุผล โดยมีหน้าที่รักษาสัญลักษณ์ทางพิธีกรรม
- (5) เพลงมีหน้าที่ทำให้เกิดความสับสนและความมั่นคงทางวัฒนธรรม

ดังนั้น เมื่อศึกษาถึง “หมอลำ” อันเป็นเพลงพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในสังคมอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันแล้ว นับว่าในช่วงหลังได้เลื่อมความนิยมลงอย่างรวดเร็ว เพราะเกิดความบันเทิงรูปแบบใหม่ เช่น เพลงลูกทุ่ง ภาพยนตร์ โทรทัศน์ ฯลฯ เข้าไปสู่ชนบท ซึ่งตำนานเกี่ยวกับหมอลำนี้เชื่อว่ามีมานานมากแล้ว หมอลำหลายท่านเชื่อว่า “การลำ” พัฒนาการจาก “พะทยา” ซึ่งเป็นประเพณีเกี่ยวสาวของชาวอีสาน ซึ่งบางท้องถิ่นแถบชายแดนแม่น้ำโขง เช่นที่อำเภอดอนตาล ยังมีการลำที่มี การลำที่เรียกว่า “ลำพะทยา” สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

“พะทยา” หรือ “ผญา” มีที่มาจากการที่คนอีสานมีคำคม สุภาษิตสำหรับสั่งสอนลูกหลาน ให้ประพฤติตนอยู่ในศีลคอง⁹⁶ ไม่ออกนอกกลุ่มนอกรทาง คำคมเหล่านี้รู้จักกันทั่วไป ในชื่อ “ผญา” หมายถึง ปัญญา, ปรัชญา, ความฉลาด, คำภาษิตที่มีความหมายลึกซึ้ง (wisdom, philosophy, maxim, aphorism.) ซึ่งคำว่า ปัญญา ปรัชญา หรือผญา เป็นกลุ่มภาษาเดียวกัน มีความหมายคล้ายคลึงกัน ใกล้ เคียงกันหรือบางครั้งใช้แทนกันได้ ซึ่งหมายถึง ปัญญา ความรู้ ไหวพริบ สติปัญญา ความเฉลียวฉลาดปราศรัยเปรี๊ยะ บางท่านบอกว่า ผญา มาจากปัญญา โดยเอา “ป” เป็น “ผ” เหมือนกับเปรต เป็น ผต ไปรต เป็น ผต เป็นต้น ผญาเป็นลักษณะแห่งความคิดที่แสดงออกมาทางคำพูด ซึ่งอาจจะสัมผัสผัสหรือไม่ก็ได้

ดังนั้น ผญา จึงหมายถึง คำคม สุภาษิต หรือคำพูดที่เป็นปริศนา คือ ฟังแล้วต้องนำมาคิด วิเคราะห์เพื่อค้นหาคำตอบที่เป็นจริงและชัดเจนว่าหมายถึงอะไร ซึ่งเป็นคำพูดที่คล้องจองกัน ที่ไม่จำเป็นจะต้องมีสัมผัสเสมอไป แต่เวลาพูดจะไพเราะสละสลวย และในการพูดนั้นจะขึ้นอยู่กับจังหวะหนักเบาด้วย

⁹⁶ จารีตประเพณี.

อีกทั้งเป็นการพูดที่ต้องใช้ไหวพริบ สติปัญญา มีเซาว์น มีอารมณ์คมคาย พูดสั้นแต่กินใจ ความมก ฉะนั้น การพูดผญาเป็นการพูดที่กินใจ การพูดคุยด้วยอารมณ์คมคาย ทำให้ผู้ฟังได้ทั้งความรู้และความคิด สติปัญญา ความสนุกเพลิดเพลิน ยิ่งไปกว่านั้น ยังทำให้เกิดความรักด้วย จึงทำให้หนุ่มสาวในสมัยก่อน นิยมพูดผญากันมาก และการโต้ตอบเชิงปัญญาที่ทำให้แต่ละฝ่ายเห็นหาคำตอบ เพื่อเอาชนะกันนั้นจึงก่อให้เกิดความซาบซึ้ง ล้ำลึกสามารถผูกมัด จิตใจของหนุ่มสาวไม่น้อย ดังนั้น ผญา จึงเป็นเมืองมนต์ขลัง ที่ตรึง จิตใจหนุ่มสาวให้แนบแน่น ลึกซึ้งลงไป

สำหรับภาษิตโบราณอีสานนั้น แต่ละภาษิตมีความหมายลึกซึ้ง ตื่นบ้าง หยาบก็มี ละเอียด ก็มี การมีภาษิตที่หยาบ ๆ เข้าใจว่า คนโบราณชอบสอนแบบตาเห็น ภาษิตประจำชาติใด ก็เป็นคำไพเราะ เหมาะสมแก่คนชาตินั้น คนในชาตินั้นนิยมชมชอบว่าเป็นของดี ส่วนคนในชาติอื่น อาจเห็นว่าเป็น คำไม่ไพเราะเหมาะสมก็ได้ บางครั้งอาจกล่าวได้ว่า ความจริงแล้ว "ภาษิต" ก็คือภาพที่แสดงออกของ วัฒนธรรมแห่งชาติ นั้นเอง

การจ่ายผญา แก่ผญา เว้าผญา หรือพูดผญา คือ การตอบคำถาม ซึ่งมีผู้ถามมาแล้วก็ ตอบไป เป็นการพูดธรรมดา ไม่มีการเอื้อนเสียง ไม่มีการทำนองแต่เป็นจังหวะ มีวรรคตอนเท่านั้น ผู้ถามส่วนใหญ่จะเป็นหมอลำฝ่ายชาย คือลำเป็นคำถาม ฝ่ายหญิงจะเป็นฝ่ายตอบ หรือจ่ายผญา ด้วยเหตุนี้จึงมักจะ เรียกว่า ลำผญา หรือลำผญาญ้อย⁹⁷ เช่น

- (ชาย) อ้ายนื้ออยากถามช่าวน้ำ ถามช่าวถึงปลา อยากถามช่าวนา ถามช่าวถึงเข้า⁹⁸
อ้ายอยากถามช่าวน้อง ว่ามีผัวแล้วหรือบ่ หรือว่ามีแต่ขู้ ผัวสีซ้อ้นหากบมี
- (หญิง) น้องนื้อปอดอ้อยซ้อยเสมอดังตองตัด พัดแต่เป็นหญิงมา บ่มีชายลิมาเกี่ยว
พัดแต่สอนลอนขึ้น บ่มีเครือสิเกี่ยวหุ่ม พัดแต่เป็นหุ่มไม้เครือสิเกี่ยวกะบมี

การลำและจ่ายผญาในสมัยโบราณนั้นจะนั่งกับพื้น คือ หมอลำ หมอผญาและหมอแคน จะนั่งเป็นวง ส่วนผู้ฟังอื่น ๆ ก็นั่งเป็นวงล้อมรอบ หมอลำบางครั้งจะมีการพ้อนด้วย ส่วนผู้จ่ายผญา จะไม่มี การพ้อน ในบางครั้งจะทำงานไปด้วยแก่ผญาไปด้วย เช่น เวลาลงช่วง หมอลำชายจะลำเกี่ยว ฝ่ายหญิงจะ เห็นฝ่ายไปแก่ผญาไป นอกจากหมอลำ หมอแคนแล้ว บางครั้งจะมีหมอฮ้อยทำการฮ้อยสอดแทรกเป็น จังหวะไป ทำให้ผู้ฟังได้รับความสนุกสนาน การจ่ายผญาในครั้งแรก ๆ นั้น เป็นการพูดธรรมดา ไม่มี

⁹⁷ หมอผญาที่ควรถูกกล่าวถึงในที่นี้ คือ แม่ตา ชามงค์ แม่สำอังก์ อุณวงศ์ แม่เปือ พลเพ็ง แม่บุญเหลือ่ม พลเพ็ง แห่งบ้านดอนตาล อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร เป็นต้น

⁹⁸ ช่าว.

การเอื้อนเสียงยาว และนั่งพูดจ่ายตามธรรมดา ต่อมาได้มีการดัดแปลง ให้มีการเอื้อนเสียงยาว มีจังหวะและสัมผัสนอกสัมผัสในด้วย ทำให้เกิดความไพเราะ และมีการเป่าแคนประกอบจนกลายมาเป็น "หมอลำผญา" ซึ่งเพิ่งมีขึ้นประมาณ 30-40 ปีมานี้

เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไปการพัฒนาของการจ่ายผญาจึงมีมากขึ้น จากการนั่งจ่ายผญาซึ่งมองกันว่าไม่ค่อยถนัดและไม่ถึงอกถึงใจผู้ฟัง ด้วยขาดการแสดงออกด้านท่าทางประกอบ จึงมีการเปลี่ยนมากเป็นยืนลำ ทำให้มีการพ้องประกอบไปด้วย จากดนตรีประกอบที่มีเพียง แคน ก็ได้นำเอากลอง ฉิ่ง ฉาบ และดนตรีอื่น ๆ เข้ามาประกอบ จากผู้แสดงเพียง 2 คนก็ ค่อย ๆ เพิ่มเป็น 3, 4 และ 5 คน จนมารวมกันเป็นคณะ เรียกว่า คณะหมอลำผญา บางคณะได้มีทางเครื่องเข้ามาประกอบด้วยก็มี

หมอลำบางคนมีความเชื่อว่า การลำนั้นพัฒนาจากการอ่านหนังสือผูกเพื่อเล่านิทานพื้นบ้านสู่กันฟังในงานงันหม้อกรรม⁹⁹ และงานงันเฮือนตี¹⁰⁰ ทำให้เกิดลำพื้น ลำกลอง ลำเรื่อง ซึ่งได้พัฒนาการเทคนิคการอ่านและการเล่ามาตามยุคสมัย

เมื่อกล่าวถึงนิทาน หลายคนคงคิดถึงเด็ก ๆ ที่ล้อมวงฟังเรื่องเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ แต่ใครจะรู้ว่านิทานนั้นเหมาะสำหรับคนทุกเพศทุกวัย ถ้าได้รู้ถึงคุณค่า เนื้อหาสาระที่แท้จริงของนิทาน ชาวอีสานมักจะมี การเล่านิทาน เมื่อมีกิจกรรมที่ทำร่วมกัน เช่น การเตรียมงานบุญของวัด ชาวบ้านจะมาช่วยกันมากมาย เพื่อความสนุกสนานและผ่อนคลายจึงมีการเล่าสู่กันฟัง หรือเล่าขณะลงแขกเกี่ยวข้าว ดำนา หรือการช่วยกันในการเกษตร นิทานที่ชาวบ้านนิยมเล่า อาทิ เรื่องของพ่อตากับลูกเขย แม่ยายกับลูกเขย เนื้อหาของนิทานค่อนข้างจะเน้นไปในทางตลกขบขัน ซวนเฮฮา นิทานเรื่องหนึ่งที่ลูกอีสานทุกคนต้องรู้อย่างแน่นอน อาจถือได้ว่าถ้าใครไม่รู้จักเรื่องนี้ก็คงจะไม่ใช้ลูกอีสานตัวจริง นั่นก็คือเรื่องพะยากับเชียงเมียง หรือที่รู้จักกันดีในนาม พะยากับศรีธนญชัย นั่นเอง จุดเด่นที่ทำให้นิทานเรื่องนี้ไม่มีวันตายเพราะเป็นเรื่องเบาสมอง แต่แฝงไว้ด้วยความรู้ความฉลาดแกมโกงของเชียงเมียงนั่นเอง นอกจากนิทานที่มีเนื้อหาทางบันเทิงแล้ว ยังมีนิทานที่เล่าเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ ทศชาติ พระเวส(มหาสันดรชาดก) และนิทานเกี่ยวกับประเพณีต่าง ๆ ของชาวอีสาน เช่น ผาแดงนางไอ่¹⁰¹ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่านิทานนั้นนอกจากให้ความสนุกสนานบันเทิงแล้ว นิทานยังแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมประเพณีของชาวอีสาน อุดมการณ์ แนวคิดและค่านิยมในด้านต่าง ๆ ของชาวอีสานได้เป็นอย่างดี

⁹⁹ งานสมโภชคนคลอตุล.

¹⁰⁰ งานศพ.

¹⁰¹ ตำนานบุญบังไฟ.

ไม่ว่าจะเป็นด้านการยึดมั่นในความกตัญญู ความเชื่อทางศาสนา และสิ่งหนึ่งที่มนุษย์ได้รับรู้จากนิทานของชาวอีสานก็คือการได้เห็นวัฒนธรรมทางภาษาที่งดงามของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ทางสุนทรียะอย่างหนึ่ง แม้ว่านิทานของชาวบ้านจะเป็นเพียงการเล่าอย่างธรรมดาที่มีใช้ร้อยกรอง แต่มีข้อสังเกตที่น่าภูมิใจว่า นิทานหลายเรื่องมีการใช้ภาษา ในการเปรียบเทียบและ แฝงปรัชญาไว้ในคำพูดตามแบบการจ่ายผะพญาได้อย่างคมคาย ตัวอย่าง ผะพญาจากนิทานเรื่องผู้บ่าวมักผู้สาว ฝ่ายผู้สาวคิดสอดผู้บ่าวนอนให้จนในบักจิวในหมอนบ่งหน่อ หมายความว่า ฝ่ายสาวคิดถึงหนุ่มคนรักร้องไห้จนเมล็ดงุ่นในหมอนงอก นอกจากนี้นิทานยังทำให้มนุษย์ทราบถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี อย่างเรื่องของการแต่งงานที่ฝ่ายชายต้องไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิง จนกว่าจะสร้างตัวได้จึงค่อยออกเรือน

กล่าวกันว่า นิทานยังมีส่วนช่วยในด้านคุณธรรมให้แก่สังคม ด้วยสังคมชนบทนั้น เคว้งในจารีตประเพณีมาก นิทานจึงมีส่วนช่วยวางคุณธรรมจริยธรรมให้แก่ชาวบ้านจนมีบทบาทต่อการดำรงชีวิตประเพณีที่ชาวบ้านยึดปฏิบัติ คือ ฮีต 12 คอง 14 มีลักษณะคล้ายกฎหมายที่กำหนดหน้าที่ของบุคคลที่จะปฏิบัติต่อครอบครัวและสังคม

ดังที่กล่าวแต่ตอนต้นแล้วว่า คำว่า "ฮีต 12" หมายถึงสิ่งที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นประเพณีที่ดั่งงาม จนเป็นจารีตประเพณีสืบสองเดือน¹⁰² คือ ตลอดทั้งปีชาวอีสานมีประเพณีได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาในโอกาสต่าง ๆ ส่วนคำว่า "คอง 14" หรือ "คลอง 14" ของชาวอีสานนั้น หมายถึง แนวทางที่ประชาชนทั่วไป ตลอดจนผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองพึงปฏิบัติ ซึ่งมีทั้งหมดสิบสี่ข้อ จะเป็นจารีตประเพณีทำนองคลองธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของบ้านเมือง เพื่อให้ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและเป็นระเบียบเรียบร้อย โดยยึดข้อปฏิบัติด้านศาสนาเป็นหลัก คลองสิบสี่มีหลายแบบหลายประเภท พอจะยกตัวอย่างได้ดังนี้

คลองสิบสี่แบบที่ 1 เป็นการกล่าวถึงผู้เกี่ยวข้องกับครอบครัว ในสังคมตลอดจนผู้ที่มีหน้าที่ปกครองบ้านเมือง

คลองสิบสี่แบบที่ 2 เป็นการกล่าวถึงหลักการที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติในการปกครองบ้านเมือง และข้อที่ประชาชนควรปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์และจารีตประเพณีที่พึงปฏิบัติให้บ้านเมืองสงบสุข

คลองสิบสี่แบบที่ 3 เป็นการกล่าวถึงธรรมที่พระราชาก็ยึดถือปฏิบัติและเน้นหนักให้ประชาชนปฏิบัติตามจารีตประเพณี และข้อที่คนในครอบครัวพึงปฏิบัติต่อกัน

¹⁰² ุบายละเอียดยศหน้า 86.

คลองสิบสี่แบบที่ 4 เป็นการกล่าวถึงไปแนวทางยึดบ้านคลองเมืองคือการดำเนินการปกครองบ้านเมืองเพื่อให้บ้านเมืองอยู่เป็นสุขและปฏิบัติตามประเพณี

สำหรับจุดมุ่งหมายของการแสดงหมอลำนั้น สามารถแบ่งประเภทของหมอลำออกได้เป็น 2 ประเภท คือ การลำเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ และ การลำเพื่อให้สาระและบันเทิง โดยการลำเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บนั้น ได้แก่ ลำผีฟ้า ลำผีแถน ลำผีไต้ ซึ่งน่าจะเกิดก่อนการลำเพื่อสาระบันเทิงอย่างล่ำกลอน ลำเรื่อง

บทบาทของหมอลำที่มีต่อสังคม มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปตามความต้องการและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เนื่องจากการที่หมอลำจะดำรงสืบต่ออยู่ได้นานหลายชั่วอายุคนก็เพราะหมอลำได้อธิบายอำนวยความสะดวกหรือบทบาทที่มีต่อสังคมในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ลักษณะที่เป็นความตั้งใจของหมอลำในการมีบทบาทเป็นที่ทราบและเข้าใจในสังคม กับบทบาทที่เป็นผลพลอยได้หรือผลแอบแฝงของผู้แสดงหรือเจ้าของวัฒนธรรมไม่ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ ทั้งนี้ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า บทบาทของหมอลำที่มีต่อสังคม อีสานโดยตรง ได้แก่ การสร้างความมั่นคงทางจิตใจและรักษาความสัมพันธ์ในวงศ์เครือญาติให้เป็นไปอย่างแน่นแฟ้น การทำให้เกิดการรวมตัวกันอย่างเป็นเอกภาพและให้ความบันเทิงใจ การให้การศึกษ การเป็นสื่อสารมวลชน การสร้างสำนักทางการเมือง การผ่อนคลายความกดดันทางสังคม การรักษาพฤติกรรมของสังคมให้เป็นไปตามบรรทัดฐานที่วางเอาไว้ เป็นต้น

ในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจและรักษาความสัมพันธ์ในวงศ์เครือญาติให้เป็นไปอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะการลำผีฟ้า หรือ ผีไต้ ผีแถนนั้น การลำประเภทนี้ เกิดจากความเชื่อของชาวอีสานที่ว่ามนุษย์นั้นฟ้าให้มาเกิด จะสุขจะทุกข์หรือสมหวังได้นั้น ต้องแล้วแต่ฟ้า ดังมีคำกล่าวไว้ว่า “ดาตแต่แถน แนนแต่ฟ้า แสนสิเว่นกะบ่กลาย”¹⁰³ ครั้นจะต้องลำทรง¹⁰⁴ ลำผีไต้ ลำผีแถน ก็แล้วแต่ประเพณีเฉพาะท้องถิ่นที่จะเชิญผีฟ้าลงมารักษา โดยมีเครื่องเซ่นบวงสรวง บูชาพระยาแถนหรือผีฟ้า หรือที่เรียกกันว่า “คาย”¹⁰⁵ แล้วกล่าวคำอ้อนวอน หรือคำปลอบประโลมให้ผีฟ้าลงมารักษา ซึ่งปรากฏว่าการรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยวิธีนี้ที่หายก็มีมาก แต่ที่ตายก็มีไม่น้อยเช่นเดียวกัน

ส่วนที่กล่าวว่า หมอลำทำให้เกิดการรวมตัวกันอย่างเป็นเอกภาพนั้น หมายถึง การลำที่มีบทบาทในการให้ความบันเทิงใจ ได้แก่ ลำพื้น ล่ำกลอน ลำเรื่อง และลำเพลิน

¹⁰³ แปลได้ว่า แล้วแต่ลิติตของฟ้า ใครจะตกเลี้ยงได้

¹⁰⁴ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พิธีลำสอง

¹⁰⁵ ประกอบด้วย กล้วยไม้ดอกไม้ เทียน ชูบ เงินค้ำยาคู เหล้า ไข่ แพรวและผ้าชิ้น

ลำพิน

เป็นการลำที่พัฒนาไปจากการอ่านหนังสือผูก เพราะลำพินเป็นการขับลำนำเล่านิทานพื้นบ้านประกอบเสียงแคน ส่วนใหญ่แล้วจะมีหมอลำเป็นผู้ขับลำนำเพียงผู้เดียว ซึ่งวิธีการแสดงนั้นผู้ลำจะแต่งกายง่าย ๆ เช่น สวมเสื้อนุ่งโจงกระเบน มีผ้าขาวม้าคาดเอว สวมทูกบทบาท เช่น เป็นกษัตริย์ พระเอก เสนา นางเอก ตัวโจง เวลาแสดงก็จะลุกนั่งแสดงตามบทบาทโดยใช้ผ้าขาวม้าประกอบ ต่อมาความนิยมในการฟังลำพินทำให้เกิดการพัฒนาวิธีการแสดง คือ แทนที่จะลำคนเดียวก็แสดงตามบทบาทในนิทาน ส่วนเครื่องดนตรียังคงเป็นแคนเท่านั้น สำหรับท่วงทำนองที่นิยมกันมาก ก็คือ การขับลำนำแบบเวียงจันทร์ที่เรียกว่า “ลำเวียง”

ลำกลอน

เป็นการลำที่มีจุดมุ่งหมายในการให้ความรู้แก่ผู้ฟัง เป็นการขับลำนำเพื่อประชันคารม แข่งขันความรู้ความสามารถระหว่างหมอลำกลอนสองฝ่าย โดยมีเสียงแคนประกอบ แต่เดิมนั้นลำกลอนได้รับความนิยมมาก การแสดงแต่ละครั้งจะมีผู้ชมเป็นจำนวนมาก เพราะมีความสนุกและสอดแทรกสาระ มี “การสอย”¹⁰⁶ จากผู้ชมในการแสดงด้วย และด้วยเหตุที่การลำกลอนมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ความรู้ความคิดต่อผู้ฟังนั่นเอง ทำให้ลำกลอนมีลักษณะเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของสังคม วัฒนธรรม อีกทั้งยังเป็นปรัชญาที่มีค่าควรแก่การศึกษา เพื่อเรียนรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงและเป็นไปทางสังคม

ลำเรื่อง

คือ การลำหมู่ซึ่งต่อมาได้รับอิทธิพลจากลิเก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านการแต่งกาย และการจัดฉาก บางครั้งจึงมีการเรียกหมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องว่าเป็นลิเกลาว ซึ่งเรื่องราวที่น่าเสนอในยุคแรก ๆ จะเป็นนิทานชาดก นิทานพื้นบ้าน ต่อมาในปัจจุบันที่มีสื่อต่าง ๆ เข้ามาในสังคมมากขึ้น เช่น โทรทัศน์ วิทยุ ทำให้เพลงลูกทุ่งมีอิทธิพลต่อชนบทอีสาน ทำให้หมอลำหมู่ต้องเปลี่ยนแปลงการแสดงไปเป็น “คณะลูกทุ่งลำเพลิน” ที่รับเอาอิทธิพลของดนตรีลูกทุ่งในหลายด้าน เช่น การแต่งกาย เครื่องดนตรี จังหวะลีลาการรำ และการพ้องประกอบการแสดง ทำให้เกิดการขาดความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นไม่น้อย

สำหรับบทบาทของหมอลำที่มีต่อการให้การศึกษาแก่มวลชนนั้น เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะลำกลอน ซึ่งเป็นการลำที่ต้องอาศัยการระดมความรู้ในทุกด้านมาประกอบการขับลำนำ จึงจะ

¹⁰⁶ การสอย คือ การที่ผู้ฟัง พูดถ้อยคำตามอารมณ์เสนาะคึกคักของตนด้วยเสียงอันดังในขณะที่มีลำพินลำนำเล่นในแต่ละกลอน โดยเรื่องที่จะนำมาสอยได้แก่ เรื่องที่ตลกและเรียกเสียงฮา ส่วนใหญ่เป็นการล้อเลียนทางเพศ ซึ่งค่อนข้างจะหยาบคาย หรือเป็นการกระทำที่แปลก วิจารณ์ หรือเป็นเรื่องล้อเลียนในสังคม

ประสบความสำเร็จในการแสดง หรือมีชื่อเสียง เป็นที่ยอมรับของประชาชนและวงการหมอลำด้วยกัน ดังนั้น บทบาทการให้ความรู้แก่ประชาชนนั้น จึงขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถของหมอลำโดยตรง

นอกจากนี้ หมอลำยังมีความเป็น “สื่อสารมวลชน” ต่อชาวบ้าน โดยการทำหน้าที่เป็นผู้ส่งข่าวสาร เนื่องจากในสมัยก่อนยังไม่มีเครื่องมือทางด้านสื่อสารมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ คือ นอกจากหมอลำจะให้ความบันเทิงที่สอดแทรกสาระความรู้แล้ว หมอลำยังทำหน้าที่สื่อสารให้ข่าวที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านในเรื่องต่าง ๆ ด้วย เช่น การสื่อข่าวเกี่ยวกับผู้มีบุญและอิทธิฤทธิ์ของผู้มีบุญในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อผู้คนชอบฟังหมอลำมาก ก็ทำให้ข่าวสารแพร่ไปอย่างรวดเร็ว จนเกิดความศรัทธาเลื่อมใสในตัวผู้มีบุญ เข้าเป็นพวกอย่างมากมาย

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบัน หมอลำก็ยังคงมีบทบาทไม่น้อยในการที่จะช่วยกระจายข่าวสารสู่ชาวบ้านได้อีกทางหนึ่ง นอกเหนือจากสื่อมวลชนที่มีอยู่ทั่วไป ซึ่งการให้ความรู้และเป็นสื่อสารมวลชนของหมอลำกลอนนี้ ว่ากันว่า หมอลำจะต้อง “ทันหูผู้ฟัง” คือ ต้องมีความทันสมัยอยู่เสมอจึงจะได้รับความนิยมจากผู้ฟัง

ในทำนองเดียวกัน ที่กล่าวว่าหมอลำมีบทบาทในการสร้างสำนึกทางการเมืองนั้น เพราะสามารถแสดงความคิดเห็นในการแสดงหมอลำกลอนขณะที่อยู่บนเวทีได้อย่างอิสระ โดยเฉพาะอิสระทางความคิดด้านการเมือง ตลอดจนการนำนโยบายของรัฐบาลในยุคต่าง ๆ เข้าเป็นเนื้อหาสาระของการแสดง รวมไปถึงการที่หมอลำแสดงความคิดเห็นในด้านอื่น ๆ เช่น ค่านิยมของสังคมนั้น ๆ เพื่อทำหน้าที่ในการแสดงบทบาทการรักษากฎศีลธรรมของสังคมให้เป็นไปตามบรรทัดฐานอันดีงามของสังคม

โดยสรุปแล้ว อาจกล่าวได้ว่า การที่ชาวอีสานสามารถสร้างศิลปกรรมและวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นได้ อาจเป็นด้วยความที่ดินแดนอีสานมีความเจริญเติบโตขึ้นมาท่ามกลางอดีตที่เป็นชุมชนมายาวนานและมีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป มีการสั่งสมประสบการณ์สุนทรีย์ะ โดยนำ ศิลปะกับความจริง มาสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะในเรื่องของศิลปกรรมพื้นบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการผลิตผ้าทอที่ดี หรือการถ่ายทอดเป็นศิลปะการร้องหมอลำที่ดี ชาวอีสานจะต้องเรียนรู้หรือเข้าใจด้วยการใช้เหตุผลบริสุทธิ์หรือการเพ่งพินิจด้วยใจ และแสดงเป็นศิลปะออกมาให้เห็นเฉพาะสิ่งที่สัมผัสได้ ดังที่ *ฮริสโตเติล* กล่าวว่า ความจริงที่ถ่ายทอดมาทางศิลปะนั้น จิตสำนึกของมนุษย์จะทำให้เกิดความสนใจและทำให้สามารถรับรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะสิ่งเหล่านั้นได้รับการถ่ายทอดออกมาอย่างจิตสำนึกโดยอาศัยสื่อหรือเครื่องมือทางผัสสะ กระตุ้นให้จิตสำนึกเกิดความรู้สึกสนใจ แม้ว่าบางครั้ง อาจไม่ได้คำนึงถึงการปฏิบัติหรือเรื่องของการใช้ประโยชน์เท่าใดนัก

3.2.6 วัฒนธรรมการบริโภคและการสาธารณสุข

ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับความจริงนั้น บางครั้งศิลปินจำเป็นต้องอาศัยความจริง เป็นสื่อในการถ่ายทอดแล้วใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือ แต่อย่างไรก็ตาม คุณค่าของสุนทรียะของศิลปะก็ไม่ได้ เกี่ยวข้องกับความจริงไปทุกอย่าง และสิ่งที่สำคัญประการหนึ่งของความเป็นจริงที่จำเป็นในการดำรงชีวิต คือ อาหาร

อาหารในแต่ละท้องถิ่นแสดงออกถึงภูมิปัญญาที่ความแตกต่างกัน อาหารของภาคอีสานก็ เช่นเดียวกัน ส่วนที่เป็นที่รู้จักและมีความเป็นเอกลักษณ์จนได้รับการยอมรับจากถิ่นอื่น จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง เพราะคุณค่าของความงามในวัฒนธรรมการบริโภคของชาวอีสาน ได้รับการนำไป เผยแพร่ยังสังคมอื่น ๆ ทั่วทุกภาคของประเทศไทยตลอดจนต่างประเทศ สำหรับเมนูอาหารที่สำคัญของ ชาวอีสานมีอยู่ทั่วไปตลอดทั้งภาคอีสานที่ขึ้นชื่อที่สุดเป็นอาหารประเภทแมลง ซึ่งอาหารประเภทนี้ ชาวอีสาน จะนำมาผ่านกระบวนการปรุงอาหารต่าง ๆ กัน เช่น คั่ว ทอด บั้ง ต้ม ผัดเผ็ด ลาบ น้ำตก ยำ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ ล้วนมีความงามที่บุคคลแต่ละคนต่างให้หลักเกณฑ์ของตนเป็นมาตรฐานตัดสินที่อาจเปลี่ยนแปลงได้ตาม กาลเทศะหรือกาลเวลา ตัวอย่างเช่น การบริโภคข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของชาวอีสาน¹⁰⁷ นอกจากชาวอีสาน จะนำข้าวมาบริโภคโดยตรงแล้ว ยังนำผลผลิตดังกล่าวมาขายเพื่อเป็นรายได้เข้าสู่ครอบครัว โดยดัดแปลง เป็นผลิตภัณฑ์อาหารอื่น ๆ ได้อีกมากมาย เช่น ขนมต่าง ๆ อาทิ ขนมดอกบัว ข้าวนางเล็ด ข้าวเกรียบหรือ ข้าวโป่ง ข้าวกี้ ขนมดอกบัว ขนมตัวด้วง ขนมไข่หงส์ เป็นต้น นอกจากนี้ การส่งออกข้าวไปยังต่างประเทศ ได้นำรายได้เข้าสู่ประเทศไทยเป็นจำนวนไม่น้อย ทำให้ชาวอีสานตระหนักถึงความสำคัญของข้าวมากขึ้น

สำหรับอาหารหรือผลผลิตภัณฑ์ที่ชาวบ้านไม่สามารถผลิตได้เอง ชาวบ้านจะไปซื้อใน ตลาดและร้านค้าต่าง ๆ ของชุมชน ซึ่งถือว่าตลาดเป็นศูนย์กลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าอีกด้วย โดยสินค้าที่มีจำหน่ายในตลาดมีทั้งอาหารสด อาหารแห้ง เสื้อผ้า เครื่องอุปโภค บริโภค และสินค้าเบ็ดเตล็ด ต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังมีร้านค้าที่สำคัญอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ ร้านค้า สหกรณ์ประจำหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่ เป็นการรวมหุ้นของสมาชิก มีคนขายประจำร้านที่ได้รับการคัดเลือกจากผู้ควบคุมดูแลสถานการณ์หรือการลง คະแนมเสียงของสมาชิกสหกรณ์ นอกจากจะมีตลาดและร้านค้าสหกรณ์แล้ว ยังมีร้านมินิมาร์ทของเอกชน บ้างจำนวนหนึ่ง ลักษณะและสินค้าภายในร้านนั้นมีลักษณะเช่นเดียวกับร้านมินิมาร์ททั่วไป

สำหรับรายการอาหารพื้นเมืองในภาคอีสานที่มีเอกลักษณ์สืบทอดกันมานาน ได้แก่

¹⁰⁷ ชาวอีสานส่วนใหญ่นิยมบริโภคข้าวเหนียวเป็นหลัก

อ่อม

เป็นอาหารประเภทแกงที่มีน้ำน้อย ประกอบด้วย เนื้อ เช่น หอย ปู ปลา กุ้ง ข้าวที่ ผักอีตู (ใบแมงลัก) เป็นเครื่องปรุงหลักที่ประกอบด้วยเนื้อและผักหลายชนิด ปรุงรสด้วยเครื่องแกง ได้แก่ ข้าวเบือ พริก ตะไคร้ ชিং ข่า กระเทียม หัวหอมแห้ง เป็นต้น เป็นการปรุงแกงขึ้นมาเพื่อบริโภคผักเป็นหลัก แกงอ่อมที่นิยม เช่น อ่อมปลาตุก

แกง

เป็นการปรุงอาหารที่มีน้ำน้อยกว่าอ่อม จุดประสงค์เพื่อการบริโภคน้ำแกง ส่วนประกอบหลักคือ เนื้อ และผักชนิดใดชนิดหนึ่ง เช่น แกงไก่ใส่หน่อไม้ส้ม แกงซีเหล็ก เครื่องแกงที่เป็นเครื่องปรุงรส ได้แก่ พริก หัวหอม กระเทียม ตะไคร้ ข่า ส่วนเนื้อสัตว์ที่นิยมนำมาแกง ได้แก่ ไก่ ปลา วัว เป็นต้น

ซุบ

เป็นการปรุงอาหารที่มีน้ำพริกปลาร้า ผัก และผลไม้เป็นเครื่องปรุงหลัก โขลกหรือคูลูกเคล้าด้วยเครื่องปรุงประเภทพริกเผา กระเทียมเผา หัวหอมเผา โรยด้วยงาคั่วหรือข้าวคั่ว หรือผักชีหอม สะระแหน่ จุดมุ่งหมายของการทำซุบ เพราะเพื่อเป็นการปรุงสำหรับทั้งผักและผลไม้ ที่มีรสชาติอาหาร

ส้มตำ

หรือ "ตำส้ม" เป็นอาหารที่มีมะละกอหรือผลไม้อื่นผักต่างๆที่นิยมมาตำส้มตำ เช่น มะละกอ แตงกวา มะยม มะม่วง มะนาว กระเทียม พริก ปูดอง (แล้วแต่จะใส่)¹⁰⁸ เป็นเครื่องปรุงหลักคู่กับน้ำปลาร้า โดยนำมาตำหรือโขลกกับน้ำปรุงรส ได้แก่ พริก กระเทียม มะเขือเทศ มะนาว ปูดอง น้ำตาล ฯลฯ หรืออาจใช้อาหารประเภทอื่น ๆ ที่ใช้เป็นเครื่องปรุงรสในแต่ละฤดูกาล

ลาบ ก้อย ปลา

การปรุงลาบมีเครื่องหลัก คือ เนื้อ และเครื่องใน ส่วนเครื่องปรุงรส ได้แก่ พริกคั่ว ข้าวคั่ว น้ำปลาน้ำปลาร้า น้ำมะนาว หัวหอมแห้ง ต้นหอมซอย ผักชีหอม ส่วนปลาก็เป็นการปรุงลาบชนิดหนึ่งแบบกึ่งสุกกึ่งดิบ ส่วนมากใช้เนื้อวัวหรือเนื้อหมู มาหั่นเป็นชิ้น ๆ แล้วต้มในน้ำให้เดือดลวกจนเนื้อเกือบสุกแล้วนำมาคลุกกับเครื่องปรุงเช่น พริกแห้งป่น ข้าวคั่ว ต้นหอม ผักชีฝรั่งและมะนาว เป็นต้น สำหรับก้อยนั้น

¹⁰⁸ แต่สังเกตว่าส้มตำที่ไม่ใส่กุ้งแห้ง.

จะแตกต่างจากปลาและก้อย คือ มีรสขม เนื่องจากใส่เกลือ¹⁰⁹ และน้ำดองไป อาหารที่สำหรับทำก้อยได้แก่ ก้อยกุ้ง ก้อยปลาชิว ก้อยกะปอม ก้อยปลาช่อน เป็นต้น

ลวกจิ้มแจ่ว

เป็นการบริโภคเนื้อที่ง่ายที่สุด เพราะเน้นการปรุงแตงน้ำจิ้ม ให้มีรสชาติตามความนิยม ส่วนเนื้อที่นำมาลวกนั้น ได้แก่ เนื้อวัวหรือเนื้อปลา ความอร่อยของการบริโภคขึ้นอยู่กับรสชาติของน้ำจิ้มที่มีรสจัด

หมก

ประกอบด้วย เนื้อที่ต้องการทำ นิยมใช้ ลูกอ๊อด เขียดจาม่า ปลาชิว ฟังพอน ไก่ เป็ด มีเครื่องปรุง ได้แก่ น้ำปลา มะนาว ผงชูรส ปลาร้า(แล้วแต่จะใส่) เป็นกรรมวิธีทำอาหารที่ง่าย ไม่ซับซ้อน คือ นำเนื้อมาลบละเอียด ปรุงรส แล้วนำไปห่อใบเตยเพื่อนึ่ง

ปลาร้า

เป็นการถนอมอาหารด้วยวิธีหมัก การจำแนกปลาร้าแบ่งออกตามวิธีการปรุงแต่ง คือ ปลาร้าข้าวคั่ว ปลาร้าข้าวยา ฯลฯ และการจำแนกปลาร้าตามกลิ่น ส่วนลักษณะการบริโภคนั้น ชาวอีสานนิยมบริโภคในหลายลักษณะ คือ การบริโภคในรูปแบบอาหารโดยตรง เช่น ลาบปลาร้า ปลาร้าบอง ปลาร้าบั้ง หมกปลาร้า และการรับประทานเป็นเครื่องปรุงรสในอาหารประเภทลาบ น้ำพริก ส้มตำ และแกง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี ปลาร้าบอง (หมกนึ่งเครื่อง) ประกอบด้วย ปลาร้า ตะไคร้ซอย ใบมะกรูด ซอย หอมแดง ชিং ข่า มีเครื่องปรุง ได้แก่ น้ำมะขามเปียก ผงชูรส วิธีทำคือ นำปลาร้ามาลบล ใส่ผักเครื่องปรุง แล้วตำพอให้เข้ากัน ไม่ต้องใส่น้ำ

ป่น

ประกอบด้วย เนื้อสุกตำละเอียด นิยมใช้ปลา กบ แอ้ ปู ไก่ กิฮุน และมีการนำผักมาป่นด้วย เช่น ผักคั่ว หอมแดง พริกป่น มีเครื่องปรุง ได้แก่ น้ำปลา ผงชูรส ปลาร้าต้ม น้ำเปล่า วิธีทำคือ นำเนื้อสุกตำละเอียดตำกับหอมแดง และพริกป่น แล้วปรุงรส ใส่น้ำแล้วคนให้เข้ากัน

สัตว์ที่นำมาปรุงอาหารของชาวอีสานมักได้จากการล่าสัตว์ โดยส่วนใหญ่เด็กจะเป็นผู้ออกไปล่า ซึ่งถือเป็นเกมกีฬา (Game Hunting) เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์อย่างหนึ่งด้วย ซึ่งเกมกีฬาล่าสัตว์ของ

¹⁰⁹ ซีวี้อ่อน.

เด็กอีสาน นิยมออกไปในวันหยุด หรือเสาร์-อาทิตย์ หรือตอนเย็นหลังเลิกเรียน โดยเป็นกลุ่มตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ทุกคนจะมีอุปกรณ์ในการล่าสัตว์เปรียบเสมือนอาวุธคู่ใจ ที่แตกต่างกันไปตามความถนัดและชนิดของสัตว์ เช่น ใช้หนังสติ๊กสำหรับล่ากบและแย้ ใช้ปืนยาวสำหรับยิงหนูนา ใช้ไฟล่อแมลง หรือใช้ต่างซ้อนเซียด เป็นต้น

การล่าสัตว์ แบ่งออกเป็น การล่าสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ แมลง ซึ่งแต่ละชนิดมีวิธีการล่าต่าง ๆ กัน รวมทั้งมีวิธีการนำมาปรุงอาหารแตกต่างกันด้วย ได้แก่

สัตว์บก

(1) กบปอม หรือ กิ้งก่า

อาศัยอยู่บนต้นไม้ สามารถพบเห็นได้ทั่วไปโดยง่าย ในทุกฤดูกาล ตัวผู้มีขนาดใหญ่กว่าตัวเมีย และมีแผงคอสีฟ้าสด ชาวบ้านมักเรียกกบปอมตัวผู้ว่า "บักกระท่าง" ส่วนตัวเมียไม่มีสีสันทในการล่านิยมใช้หนังสติ๊กยิง หรือใช้ขังงูกไม่ยาวคล้องคอ หรืออาจใช้ทั้งสองอย่างในการล่ากบปอมเพียงตัวเดียวคือ ใช้หนังสติ๊กยิงก่อน ถ้าหล่นลงมาบนพื้นและไม่ขยับตัว จึงจะใช้มือจับ แต่ถ้าหล่นลงมาในพุ่มไม้รกหรือกอหญ้า หรือยังเกาะอยู่บนต้นไม้แต่ไม่ขยับตัว ก็จะใช้ขังงูคล้องคอ ในการนำกบปอมไปประกอบอาหารนั้นต้องนำไปตลกหนังออก กินได้ทั้งตัว รวมทั้งหาง นิยมนำไปปิ้ง ทอด ลาบ หรือผัดเผ็ด

(2) แย้

เป็นสัตว์เลื้อยคลานคล้ายกบปอม แต่อาศัยอยู่บนดิน ชูดรูเป็นที่อาศัย และชอบก้น้ำยตัวผู้มีขนาดใหญ่กว่าตัวเมีย และมีแผงสีส้มสลับแดง-ดำ ข้างลำตัวของตัวเมียไม่มีสีสันท พบมากทุกฤดูกาลสำหรับวิธีล่าแย้ มักใช้เสียมชูดรู ซึ่งมีอยู่ตามคันนา มีความกว้างปากรู เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1-1 ½ นิ้ว ชูดลึก ½ เมตร เมื่อแย้วิ่งออกมาจึงไล่จับ หรือใช้หนังสติ๊กยิง

(3) หนูนา

หนูนามีลักษณะใหญ่กว่าหนูบ้าน พบมากในฤดูเกี่ยวข้าว คือ ประมาณเดือนธันวาคมถึงเดือนมกราคม ถือเป็นศัตรูพืชชนิดหนึ่ง เพราะมักมากินข้าว ทำให้ผลผลิตของชาวนาลดลง นิยมล่าในตอนกลางคืน โดยใช้กรงดักวางทั่วบริเวณนา แล้วใช้ปืนหรือหนังสติ๊กยิง ส่วนการนำไปประกอบอาหารมักนำไปประกอบอาหารเหมือนเนื้อไก่ เบ็ด หัวไป เช่น นำไปปิ้ง ทอด แกงหรือทอดหมกก็มี

สัตว์น้ำ

(1) ปลา

นิยมใช้เบ็ด สวิง ไซ อีจู้ สุ่ม แห ต่าง ถ้าจับได้มากก่อนฤดูแล้งจะมาถึง ชาวบ้านนิยมมาเลี้ยงไว้ในบ่อดินที่ขุดเอง หรือบ่อปูน เพื่อเป็นอาหารในยามจำเป็น ได้แก่ ปลาหมอ ปลากระดี่ ปลาตะเพียน ปลาชิว ปลาไหล ปลาช่อน ปลาดุก เป็นต้น

สำหรับในฤดูแล้ง ชาวอีสานจะมีกิจกรรม “การลงปลา” ซึ่งคณะกรรมการหมู่บ้านต่าง ๆ จัดขึ้น โดยมีการขายบัตรคิดราคาตามอุปกรณ์ที่ใช้จับปลา เช่น แห สุ่ม เพื่อให้ชาวบ้านไปจับปลาในหนองน้ำของหมู่บ้าน ซึ่งมีปลาที่นำไปปล่อยไว้ และปลาตามธรรมชาติ เงินที่ได้จะเป็นสวัสดิการของชาวบ้าน เมื่อได้ปลามากก็แบ่งปันกันไปในยามแล้ง หากได้จำนวนมากจึงจะนำไปขาย

(2) หอยขม

มีลักษณะเป็นหอยฝาเดียวอยู่ในโคลนตม ในบ่อ หรือบึง หรือท้องนา มีทุกฤดู มีมากในหน้าน้ำ หรือหน้าฝน นิยมฆาตโดยใช้มือควานในโคลนตม เวลานำไปประกอบอาหารจะล้างให้สะอาด และนำไปทำแกงเผ็ด เพื่อกินตัวข้างใน

(3) หอยก๊อบกี้

มีลักษณะเหมือนหอยแมลงภู่ มี 2 ฝาแต่สีดำคล้ำและมีขนาดเล็กกว่า อยู่ในโคลนตมเหมือนหอยขม ใช้วิธีฆาตเหมือนหอยขม ดังนั้น เวลาที่ออกไปฆาตหอย จะพบหอยขมและหอยก๊อบกี้คละกันไป นิยมนำไปต้มกับเกลือ หรือนำไปนึ่ง

สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ

(1) กบ

กบที่อีสานมีลักษณะเหมือนกบทั่วไปที่พบในภาคกลาง ส่วนใหญ่มักพบในฤดูฝน นิยมใช้ฆาต สุ่ม และหากใช้เบ็ดจะใช้ไส้เดือนหรือดอกมะเขือเป็นเหยื่อ มักนำไปประกอบการทำอาหารประเภทบึงทอด ผัดเผ็ด หรือทำขนมจีนน้ำยา โดยการนำไปย่างก่อนแล้วต้ม และใส่น้ำปลาแดก

(2) เขียด

มีลักษณะเล็กกว่ากบมาก ขนาดประมาณเท่าหัวนิ่มแม่มีือ ชาวบ้านนิยมจับเขียด 2 ชนิด คือ เขียดอีโมง¹¹⁰ และเขียดปึกน้ำ¹¹¹ พบมากในฤดูแล้ง มักซ่อนตัวในเวลากลางวัน และออกหากินเวลากลางคืน ชาวบ้านนิยมจับโดยใช้สวิง ด่าง หรือกระซอน มาซ่อนเขียดในเวลากลางวัน นิยมต้มใส่หน่อไม้ดอง หรืออบ หรือปิ้ง

(3) ปูนา

มีลักษณะเหมือนปูโดยทั่วไป สีดำ อาศัยอยู่ตามคันนา ชูดรูเป็นที่หลบและอาศัย เวลาจับปูนาจึงต้องชูดตามรู นิยมนำไปต้มใส่เกลือดอง หรือทำอ่อม¹¹²

แมลง

(1) กู๊ดจี

เป็นแมลงปีกแข็งอยู่ตามมูลควาย พบในทุกฤดูกาล แต่ชาวบ้านนิยมจับในฤดูฝน เวลามาไปประกอบอาหารมักเอาไปแช่น้ำเพื่อให้แมลงคายสิ่งสกปรกออกมาแล้วนำไปคั่วใส่เกลือ

(2) แมงกึชอน

เรียกอีกอย่างว่า แมลงกระซอน ลำตัวมีลักษณะยาว มีครีบท่หัว มีปีกบินได้ มักชูดรอยในพื้นที่ดิน ชาวบ้านนิยมล่อจับในเวลากลางคืน โดยใช้หลอดไฟสีแบล็กไลท์ (Black Light) และมีถังหรือโถงใส่น้ำอยู่ข้างใต้ เพื่อรองรับแมลงที่ตกมา แต่ถ้าเป็นเวลากลางวันจะใช้น้ำรดบนพื้น ทำให้แมลงกระซอนหายใจไม่ออกแล้วออกมาจากรู

(3) ตักแตน

เป็นตักแตนพันธุ์เล็ก กินเมล็ดข้าวเป็นอาหาร จึงพบมากในฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านนิยมใช้มุ้ง หรือ ตาข่าย หรือ สวิงจับตามต้นข้าว แล้วนำไปคั่วรับประทาน

¹¹⁰ มีขนาดใหญ่กว่าเขียดปึกน้ำ มีลายสีน้ำตาล อยู่ตามไร่นา.

¹¹¹ มีขนาดเล็กกว่าเขียดอีโมง ตัวมีลายสีแดง อยู่ตามกองฟาง.

¹¹² ต้ม แล้วเอามาตำ จากถังปึกน้ำออก และใส่ผักรับประทาน.

(4) แมงกีนูน

เป็นแมลงปีกแข็ง ตัวป้อม อาศัยอยู่ในดินหรือตามต้นไม้เล็ก ๆ ในต้นไม้ 1 ต้น มักพบแมลง 2-3 ตัว มีตลอดปีแต่มีมากในฤดูแล้ง นิยมใช้มือจับ บางครั้งใช้เสียมขุดตามต้นไม้เล็ก ๆ แล้วนำไปคั่วรับประทานเช่นเดียวกับตักแตน

(5) แมงตับเต่า

เป็นแมลงปีกแข็ง ปีกมันเลื่อมสีดำ พบได้ในทุกฤดูกาล เวลาจับนิยมใช้ไฟส่อง เมื่อจับจึงนำไปคั่ว หรือนำไปตำน้ำพริก

(6) แมงดานา

เป็นแมลงปีกแข็ง มีขนาดใหญ่ ตัวแบน พบมากในหน้าฝน วิธีจับโดยใช้ไฟส่อง นำไปประกอบอาหารโดยนำไปตำน้ำพริก

(7) แมงเหลื่อม

มีลักษณะคล้ายแมงกีนูน แต่ปีกเป็นเลื่อมเหมือนแมงทับ อยู่ตามต้นไม้ พบทั่วไปในทุกฤดูกาล นิยมใช้มือจับหรือใช้ไฟส่อง จับได้แล้วนำไปคั่วรับประทาน

(8) มดแดง

เป็นมดตัวใหญ่สีแดง ทำรังบนต้นไม้ โดยใช้น้ำลายยึดใบไม้ให้เกาะกันเป็นรัง ชาวบ้านนิยมกินไข่ ไม่นิยมกินตัวมด รังมดแดงที่มีไข่ มักมีในฤดูแล้ง นิยมใช้ไม้ยาวผูกปลายตะกร้ากระทุ้งรังให้ไข่หล่นลงมา จากนั้นได้มักนำไปลอยน้ำ เพื่อให้ตัวมดหลุดออกจากไข่ แล้วนำไปยำหรือคั่ว

สำหรับ ผัก นั้นในภาคอีสานถือเป็นอาหารที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ชาวอีสานนิยมทานผักท้องถิ่นเพราะหาได้ทั่วไป โดยนำมาประกอบอาหารด้วยการต้มเป็นเครื่องเคียง ได้แก่ ผักที่อยู่บนบก เช่น ผักกระโดนบก ผักโสม ข่า ดอกแคนา ผักก่าม ส่วนผักที่อยู่ในน้ำ เช่น ผักเฉียว¹¹³ ผักกระโดนน้ำ ฯลฯ

จากการศึกษาพบว่า การรับประทานอาหารของชาวอีสานนั้นมักไม่ค่อยคำนึงถึงคุณค่าทางอาหารเท่าใดนัก แต่เน้นให้อิ่มท้อง อาหารพื้นเมืองที่ชาวบ้านรับประทานทั่วไปจึงเป็นอาหารที่สามารถทำได้สะดวก มีข้าวเหนียวเป็นหลัก เพราะข้าวเหนียวทำให้อิ่มท้องและเก็บได้นาน มีกับข้าวเพียงเล็กน้อย ซึ่งเป็นอาหารแห้ง โดยมากมีส่วนประกอบของปลาร้าและผงชูรส สำหรับอาหารกับความเชื่อนั้น ชาวบ้านเชื่อ

¹¹³ มีลักษณะเป็นเส้น คล้ายสาหร่ายทะเล นิยมนำไปยำ หรือ ลาบ.

สืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าบางความเชื่อจะเป็นเรื่องที่ผิด จึงควรมีการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจ แนะนำในสิ่งที่ถูกต้องโดยบอกถึงประโยชน์และโทษของอาหารให้แก่ชาวบ้าน เพื่อที่จะได้เลือกกินอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย นอกจากนี้ ยังพบว่า สารอาหารที่ได้รับน้อยมากคือ ไขมัน ทำให้ร่างกายอาจได้รับพลังงานไม่เพียงพอ และทำให้ขาดวิตามินบางชนิด เนื่องจากวิตามินนั้น ๆ จะต้องละลายในไขมัน เท่านั้น อีกทั้ง ชาวบ้านยังมักไม่คำนึงถึงความสะอาดของอาหาร ภาชนะใส่อาหาร และสถานที่ประกอบอาหาร ตลอดจนความสะอาดของตัวผู้ประกอบอาหารเท่าใดนักอีกด้วย ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยตามมากอีกหลายประการ

ชาวบ้านอีสานยังไม่นิยมถนอมอาหารไว้บริโภคเท่าใดนัก เพราะนำวัตถุดิบบริเวณบ้านมาประกอบอาหาร แต่ก็ยังมีบางที่มีวิธีการถนอมอาหารบางประเภท เช่น การทำผักส้ม ทำปลาร้า ซึ่งการถนอมอาหารที่พบ ได้แก่ การทำปลาร้า เหล้าสาโท เขียดคอง เป็นต้น ส่วนผลไม้ก็นั้น จะไม่นำมาถนอมอาหารหรือแปรรูป ชาวอีสานมักนิยมกินสุกและถ้าเหลือก็ปล่อยให้เน่าเสียไป และไม่นำไปขายเพราะทุกบ้านปลูกเหมือนกันหมด

สำหรับน้ำในการบริโภคนั้น ชาวบ้านนิยมบริโภคน้ำฝน โดยทุกบ้านจะมีตุ่มขนาดใหญ่ไว้รองรับน้ำฝน วิธีการเก็บน้ำฝน คือ ล้างตุ่มรอไว้ เมื่อฝนตกจะปล่อยให้ฝนชุดแรกผ่านไปก่อน เป็นการล้างสิ่งสกปรกต่าง ๆ หลังจากนั้นจะเริ่มเก็บน้ำฝนชุดถัดมาลงในตุ่ม ส่วนความสะอาดในการบริโภคน้ำฝนนั้น พิจารณาได้ว่าสะอาด เพราะในชนบทยังไม่มีปัญหามลพิษมากนัก ที่จะมีปัญหาที่อาจเกิดจากในกระบวนการกักเก็บน้ำ เช่น ตุ่มไม่สะอาด กรรมวิธีการเก็บไม่ถูกต้อง เป็นต้น

ฤดูกาลกับการบริโภคอาหาร มีส่วนอย่างมากและเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของชาวอีสาน กล่าวคือหากเป็นหน้าฝนของชาวบ้าน แม้จะมีอาหารอุดมสมบูรณ์ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะซื้ออาหารมารับประทาน เพราะเวลาในการประกอบอาหารหรือการเอาใจใส่ในเรื่องอาหารมีไม่มากนัก เนื่องจากต้องทำงานทั้งวัน แต่ชาวบ้านก็สามารถนำสัตว์บางชนิดมาประกอบอาหารด้วยเพราะอุดมสมบูรณ์ เช่น ปลา ปู กุ้ง เป็นต้น ส่วนในฤดูแล้ง ชาวบ้านส่วนใหญ่จะอยู่บ้าน เพราะเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา อาจมีบ้างที่ออกไปทำไร่ เช่น ไร่มันสำปะหลัง แต่ก็ถือว่าช่วงนี้ ชาวบ้านมีเวลาในการประกอบอาหารหรือหาอาหารมารับประทาน เช่น ซูดแด้ ซูดปู จับกระปอม หาไข่มดแดง จับแมลงมาทำเป็นอาหาร ทำให้ไม่ต้องซื้ออาหารมากนัก สำหรับนักเรียนมักห่อข้าวมาจากบ้าน และได้รับอาหารจากโรงเรียนเสริม อาหารห่อของนักเรียนส่วนใหญ่จะเป็นข้าวเหนียวกับอาหารแห้ง ตามสภาวะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

ส่วนทางด้านการศึกษาโดยทั่วไปพบว่า ชาวอีสานมักไม่มีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพที่ร้ายแรงมากนัก เพราะการศึกษาในชุมชนต่าง ๆ ได้รับการพัฒนามากขึ้น มีการประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐผ่านอนามัยตำบลและผู้ใหญ่บ้าน ตลอดจนครูในโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง เพื่อควบคุมดูแลเกี่ยวกับสุขภาพของชาวบ้านให้มีสุขภาพดี สำหรับปัญหาทางการศึกษาของชาวอีสานที่สำคัญ ได้แก่ พ่อแม่ที่ความยากจนมักให้เด็กไม่ถูกต้อง เช่น ผสมนมในอัตราส่วนไม่เหมาะสม ทำให้เด็กเกิดอาการท้องร่วง การขาดสารอาหารโปรตีนของเด็กวัยต่ำกว่า 12 ปี ทำให้ร่างกายซูบผอม น้ำหนักตัวน้อยกว่ามาตรฐาน การที่เด็กเล็กมักไม่ใส่รองเท้าเดิน ทำให้เกิดสุขภาพเกี่ยวกับคีระเซ มีเล็บมือเล็บเท้าดำ ซึ่งเป็นแหล่งสะสมของเชื้อโรค และอาจทำให้เกิดท้องร่วงได้ อย่างไรก็ดี ปัจจุบันพบเด็กที่เป็นปัญหาน้อยลงกว่าอดีต เพราะพ่อแม่ของเด็กให้ความเอาใจใส่เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากอายุถาวรหลานของตนเป็นเทา หรือปัญหาเกี่ยวกับเล็บมือเล็บเท้า ปัญหาเกี่ยวกับยาเสพติดในกลุ่มวัยรุ่นชาย ปัญหาเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจจำพวกโรคหัด ทอนซิลอักเสบ โรคกระเพาะ โรคท้องร่วง โรคท้องเสีย ซึ่งมักเกิดจากอาหารเป็นพิษของคนวัยทำงานและวัยชรา เป็นต้น

สำหรับการดูแลและรักษาสุขภาพและแหล่งบริการต่าง ๆ นั้น พบว่าในหมู่บ้านต่าง ๆ มีศูนย์สาธารณสุขชุมชน (ศสมช.) ที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมียาต่าง ๆ จำหน่าย แต่ไม่ค่อยมีคนเข้าไปใช้บริการเท่าใดนัก เช่นเดียวกับสถานีอนามัยซึ่งครอบคลุมพื้นที่ดูแลสุขภาพของชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ แต่มีไม่มากนัก เพราะต้องเดินทางไปไกล สำหรับกรณีที่นิยมไปใช้บริการ ได้แก่ การเกิดอุบัติเหตุ ฝากครรภ์ โรคที่เกี่ยวกับเด็ก ที่ซื้อยากินเองแล้วไม่หาย ดังนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ จึงไม่นิยมไปหาหมอที่สถานพยาบาล ไม่มียาสามัญประจำบ้าน เมื่อเป็นไข้เพียงเล็กน้อย มักซื้อยากินเอง มียาหมอนวดรักษาอาการปวดเมื่อย หรือบางครั้งก็ซื้อยาชุดเพื่อรักษาโรค ซึ่งในการซื้อยากินเอง โดยเฉพาะยาชุด นับว่าเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข เพราะอาจเป็นอันตรายได้ บางครอบครัวก็ใช้ยาสมุนไพรตามความเชื่อของตน หรือบางครั้งก็พึ่งพาในเรื่องที่เหนือธรรมชาติ ได้แก่ การรำผีฟ้า

จะเห็นได้ว่าเกี่ยวกับการศึกษาของชาวอีสานนี้ โดยทั่วไปแล้ว ชาวอีสานยังไม่มีลักษณะที่เป็น **พฤติกรรมสร้างสรรค์** เท่าใดนัก เพราะบางครั้ง การสาธารณสุขของชาวอีสานยังคงยึดติดอยู่กับความเชื่อเดิม ๆ พฤติกรรมการดำรงอยู่ในประเด็นที่เกี่ยวกับอาหารการกินและการสาธารณสุขดังกล่าวนี้ ยังคงเป็น **พฤติกรรมที่ทำซ้ำ ๆ** เป็นสิ่งที่ปฏิบัติอย่างคุ้นเคย แทบจะไม่มีอะไรที่พัฒนาขึ้นใหม่ หากแต่ความงามที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่บุคคลภายนอกสังคมนอกเห็น เป็นสิ่งที่บุคคลภายนอกเกิดการตีความให้คุณค่าว่างามตามธรรมชาติของวิถีชีวิตชุมชน มิใช่ความงามที่เกิดจากตัวคุณค่าของวัตถุหรือพฤติกรรม ดังนั้น การตีค่าความงามในประเด็นนี้ จึงอาจเปลี่ยนแปลงไปตามที่บุคคลเห็นคุณค่าจากการใช้สติปัญญาหรือเหตุผลของแต่ละบุคคลนั้น ซึ่งจากการให้คุณค่าทางสุนทรียะของนักจิตวิทยานิยมนั้น ถือว่าไม่เกี่ยวข้องกับ

สติปัญญา เพราะการตัดสินใจคุณค่านั้นไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน ไม่มีเหตุผล ไม่ต้องใช้ความรู้ความสามารถ แต่อย่างใด แต่พิจารณาสิ่งที่มนุษย์ให้ความสนใจนั้นว่าก่อให้เกิดผลอะไรแก่ผู้สนใจบ้างทั้งทางกายและทางจิตใจ การให้คุณค่าในวัฒนธรรมการบริโภคอาหารของคนทั่วไปต่อชาวอีสานก็เช่นเดียวกันที่บุคคลเห็นว่างามโดยไม่จำเป็นต้องใช้สติปัญญา เพียงเห็นว่าเป็นพฤติกรรมการบริโภคที่ประทับใจแล้วนำมาเผยแพร่ต่อในสังคมของตนเท่านั้น

3.2.7 การศึกษา

การศึกษาเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งที่แฝงอยู่ในความเป็นมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า การที่บุคคลจะมีคุณค่าได้ต้องมีการศึกษาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เพื่อให้มนุษย์มีความงามด้วยตนเอง เพราะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสังคม เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้สังคมหรือชุมชนนั้นมีคุณค่าและความงามของวิถีชีวิตในภาพรวม สำหรับค่านิยมในการศึกษาชาวอีสานนั้น ผู้ใหญ่ในครอบครัวอีสานทั่วไปที่คาดหวังให้บุตรหลานของตนได้รับการศึกษาสูงกว่าที่รัฐกำหนดไว้ หรือสูงที่สุดเท่าที่ครอบครัวจะมีกำลังเงินส่งได้ และมักมีความคิดว่า หากบุตรหลานได้เล่าเรียนในโรงเรียนของตัวเมือง อำเภอหรือที่กรุงเทพฯ แล้วจะยิ่งเป็นการดี เพราะเชื่อว่าโรงเรียนเหล่านี้ มีประสิทธิภาพ ยิ่งกว่าโรงเรียนภายในหมู่บ้านของตน ดังนั้น ในครอบครัวที่มีฐานะดี บุตรหลานก็มีแนวโน้มที่จะได้รับการศึกษาในระดับที่สูง คืออย่างน้อยจะได้รับการศึกษาในระดับปริญญาตรี หรือสูงกว่า และในทางกลับกัน ครอบครัวใดที่มีฐานะยากจน มีข้อจำกัดในด้านฐานะทางการเงิน ความเป็นไปได้ก็จะลด น้อยลง แม้ว่าจะมีความสามารถในการศึกษาสูงก็ตาม และที่ผ่านมาในอดีตอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการศึกษานั้นขึ้นอยู่กับพ่อ แม่ หรือผู้ปกครอง แต่ปัจจุบันพบว่า ส่วนใหญ่เยาวชนมีเสรีภาพในการตัดสินใจเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนด้วยตัวเอง ไม่ว่าจะในการเลือกสาขาที่เรียน หรืออื่น ๆ แต่ทั้งนี้ปัจจัยที่สำคัญของการศึกษา คือ ฐานะทางการเงิน ดังที่กล่าวข้างต้น

นอกจากนี้ ค่านิยมซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและความคิดให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคมให้ดำเนินไปในแนวทางใดแนวทางหนึ่ง การที่จะเข้าใจถึงพฤติกรรมของบุคคลจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ถึงค่านิยมที่เข้ามามีบทบาทต่อพฤติกรรมเหล่านั้น ซึ่งพฤติกรรมหนึ่ง ๆ อาจถูกกำหนดด้วย ค่านิยมหลายค่านิยมเข้าด้วยกัน เช่นเดียวกับพฤติกรรมคาดหวังของพ่อ แม่ ผู้ปกครองเกี่ยวกับด้านการศึกษาของบุตรหลานของตนในชุมชนอีสานที่ประกอบขึ้นจากค่านิยมหลายอย่างเข้าด้วยกัน ได้แก่

ค่านิยมเกี่ยวกับวัตถุ

เป็นค่านิยมที่ฝังรากลึกในคนไทยส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในเรื่องของเงินทอง เห็นได้ชัดคือวัฒนธรรมลงแขกเกี่ยวข้าวได้หายไปเกือบสิ้น เพราะถูกแทนที่ด้วยการว่าจ้างแรงงานด้วยเงินตรา ซึ่งค่านิยมด้านวัตถุนี้เองที่ทำให้เยาวชนอีสานได้รับการผลักดันให้เข้าสู่สังคมเมือง สังคมอุตสาหกรรม เพื่อให้ได้มีรายได้ที่สม่ำเสมอ

ค่านิยมเกี่ยวกับโอกาสทางการศึกษา

เพราะเชื่อว่าการเพิ่มโอกาสทางการศึกษาจะช่วยให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่นเดียวกับสังคมในภาคอื่น ๆ ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาเพิ่มมากขึ้นทุกที การมีทำให้ได้รับการยอมรับทางสังคมมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่แล้วชาวอีสานมักศึกษาวิชาที่สามารถประกอบอาชีพในเมืองได้มากกว่าจะได้นำความรู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาทำงานท้องถิ่นของตน

ค่านิยมเกี่ยวกับการเข้าสู่ความเจริญ

นับเป็นค่านิยมที่สำคัญที่คนชนบทส่วนใหญ่ไม่ว่าภาคใดก็มักเป็นเช่นนี้ การมองว่าคนชนบทมีความต้องการที่จะผลักดันครอบครัวเข้าสู่ความเจริญ จึงมักส่งบุตรหลานของตนเข้าใกล้กับสิ่งที่มีความเจริญหรือใกล้เคียงกับความเจริญ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ หรือต่างประเทศ โดยขึ้นอยู่กับฐานะทางการเงินของครอบครัว ถึงแม้ว่ารัฐได้มีการส่งเสริมให้มีสถานศึกษาในหมู่บ้านต่าง ๆ แล้วก็ตาม เช่น รัฐได้ส่งเสริมให้เยาวชนได้รับการศึกษา โดยไม่เสียค่าธรรมเนียมใด ๆ ในระดับประถม และขยายสู่ชั้นมัธยมต้น แต่ผู้ปกครองก็ยังคาดหวังให้ลูกได้รับการศึกษาที่ตนเชื่อว่าดีกว่าที่มีอยู่ใกล้ตัวเท่านั้น

ส่วนค่านิยมอื่น ๆ ได้แก่ ค่านิยมการเอาอย่าง เช่น การประกอบอาชีพ โดยเฉพาะอาชีพรับราชการ ยังคงเป็นอาชีพยอดนิยมของชาวอีสาน ที่มีความเชื่อว่าการรับราชการครูย่อมดีกว่าประกอบอาชีพเป็นชาวนา หรือการได้เห็นลูกหลานของบ้านใกล้เรือนเคียงที่ส่งบุตรหลานเรียนในระดับสูง ๆ แล้วมีการงานทำที่เชิดหน้าชูตาวงศ์ตระกูล ซึ่งบางครั้งก็ไม่เข้าใจว่าที่ส่งเสริมในทางที่ตินั้นเพราะเหตุใด เพราะจากการศึกษาปรากฏว่า หลายครอบครัวให้เหตุผลว่า เห็นครอบครัวอื่นทำก็ทำตามกัน มีครอบครัวส่วนน้อยเท่านั้นที่ให้เหตุผลเกี่ยวสภาพแวดล้อม เช่น ครู อุปกรณ์ ตลอดจนสถานที่ในการศึกษาของหมู่บ้านของตนยังไม่เหมาะสมหรือไม่ดีพอ จึงอยากจะให้ลูกหลานของตนได้รับในสิ่งที่ดีกว่า

นอกจากนี้ การได้รับแรงสนับสนุนจากญาติที่มีฐานะดี หรืออยู่เมืองหลวงที่มีความเจริญกว่า นับเป็นปัจจัยที่มีบทบาทสำคัญต่อความคิดของผู้ปกครองมาก ไม่ว่าจะการสนับสนุนในด้านการให้ที่พักอยู่อาศัย ตลอดจนความสะดวกสบายต่าง ๆ สำหรับบุตรหลานที่ต้องไปศึกษาในต่างถิ่น รวมทั้งการให้

ความอุปการะในด้านการเงิน ซึ่งปัจจัยทั้งสองนี้ มีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิดของ พ่อแม่ผู้ปกครองของ ชาวอีสาน

ทางด้านความสามารถในการศึกษาของเยาวชนในภาคอีสานนั้น เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผล เกี่ยวข้องกับความคาดหวังของพ่อแม่ผู้ปกครองที่ให้ความสำคัญกับความสามารถของบุตรหลานของตน หากมองเห็นว่าบุตรหลานของตนคนใดที่มีความสามารถสูง ผู้ใหญ่ก็จะคาดหวังให้เรียนสูง หรือเรียนในสาขา วิชาที่สังคมในท้องถิ่นยอมรับ มีรายได้ดี มีเกียรติ และสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวที่ จะสร้างขึ้นใหม่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาพ่อแม่ ในขณะที่ลูกคนใดมีความสามารถต่ำ ผู้ปกครองก็คาดหวัง ไม่สูงนัก เพียงแค่ต้องการให้เอาตัวรอดในสังคมได้ แต่ยังไม่ให้การสนับสนุนด้านการศึกษาพอสมควร คือ ให้การศึกษาจนจบภาคบังคับเป็นอย่างต่ำ หรือส่งเสริมให้เรียนในสายอาชีพแทน ซึ่งการสนับสนุนให้ บุตรหลานได้รับการศึกษาดังกล่าว มีสาเหตุมาจากพ่อ แม่ ผู้ปกครองต้องการให้ลูกหลานของตนไม่ต้อง ทำงานลำบากเช่นเดียวกับตน

สำหรับผู้ปกครองที่มีอาชีพรับราชการในจังหวัดนั้น ส่วนใหญ่เป็นครู ซึ่งมีได้ปลูกฝังให้ ลูกหลานเข้ารับราชการ แต่มักจะส่งเสริมในด้านการศึกษา เช่น ส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือพิเศษใน ตำบลจังหวัดหรือในกรุงเทพฯ ด้วยความคิดที่ว่าจะเป็นหนทางทำให้บุตรหลานของตนเรียนดีขึ้น ซึ่งบางครั้งก็ เป็นเพียงค่านิยมเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีพ่อแม่ผู้ปกครองอีกจำนวนหนึ่งที่ประกอบอาชีพทำนาและ เลี้ยงสัตว์ และมีความต้องการที่จะส่งบุตรหลานเข้าศึกษาทางด้านเกษตรกรรม เพื่อนำความรู้ที่ได้ร่ำเรียนมา ใช้ในการทำงานของครอบครัว ซึ่งกลุ่มนี้นับว่าอาชีพของผู้ปกครองเป็นปัจจัยหลักที่มีผลต่อความคาดหวัง ทางด้านการศึกษาของบุตรหลาน และถือว่าเป็นความคิดที่สวนกระแสกับประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ไทย ที่ต้องการให้บุตรหลานเรียนสูง ๆ และทำงานในเมือง เพื่อจะได้ประกอบอาชีพที่ดีกว่างานเกษตรกรรม ของครอบครัว

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับการละทิ้งถิ่นฐานนั้นพบว่า ในปัจจุบันเมื่อชาวบ้านมี การศึกษามากขึ้น ทำให้มีทัศนคติกว้างไกลขึ้น ประกอบกับความเจริญของสังคมเมือง เทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นแรงจูงใจให้ประชากรละทิ้งถิ่นฐานไปประกอบอาชีพในท้องที่อื่น โดยมีสาเหตุที่แตกต่างกันออกไป เช่น เงินเดือนรายได้ดีกว่า หรือ การศึกษาที่มากขึ้นอาชีพไม่สอดคล้องกับการศึกษา ฯลฯ แต่ก็มีชาวบ้านบางส่วน ที่ไม่ละทิ้งถิ่นฐานก็ยังคงมีอยู่ สาเหตุส่วนใหญ่มาจากการได้รับการศึกษาน้อย ต้องการพัฒนาท้องถิ่น และ รักถิ่นฐานต้องการดูแลครอบครัว ฯลฯ ซึ่งส่วนมากที่ยังคงอยู่ใน ท้องถิ่นนั้นมักประกอบอาชีพ เกษตรกรรม ส่วนกลุ่มที่มีการศึกษาสูงในท้องที่นี้มีเพียงกลุ่มเดียวคือ ครู กลุ่มนี้มีเป้าหมายพัฒนาด้านการ ศึกษา และมีความผูกพันกับท้องถิ่น ต้องการดูแลครอบครัวเป็นหลัก

สำหรับอิทธิพลของการศึกษาที่มีผลต่ออาชีพนั้น จากการศึกษาพบว่าในชาวอีสานส่วนใหญ่มีทัศนคติต่อการศึกษาลักษณะดังนี้

1. ชาวบ้านส่วนใหญ่มักจะจบการศึกษาในภาคบังคับแล้วแต่ช่วงอายุของบุคคล เช่น คนในสมัยก่อนรุ่นปู่ ย่า ก็มักจะจบในระดับป.4 พอมาเป็นรุ่นพ่อก็จะจบป.6 พอรุ่นใกล้ปัจจุบันก็จะจบตามภาคบังคับ ม.3 ม.6 ปริญญาตรี เป็นต้น แต่ ม.6 - ปริญญาตรี เป็นส่วนน้อยมาก
2. พ่อแม่อยากให้ลูกเรียนสูง ๆ อยากให้มีความรู้ติดตัว ชาวบ้านบางกลุ่มต่อต้านการยุบโรงเรียน เนื่องจากทางโรงเรียนบ้านโนนสำราญ นั้นจะถูกยุบเพราะนักเรียนในโรงเรียนมีจำนวนน้อยเกินไป มีการให้ทุนการศึกษา
3. เด็กบางคนอยากเรียนสูงๆ ชอบการเรียน เช่น นักเรียนบางคนที่พ่อต้องการให้ออกมาช่วยงานอย่างจริงจัง กลับขอพ่อเรียนต่อ โดยระหว่างมีเวลาก็ช่วยพ่อทำงานไปด้วย
4. คนส่วนใหญ่ที่ศึกษาในระดับต่ำมีสาเหตุมาจากรฐานะทางการเงินเป็นส่วนใหญ่ โดยคนพวกนี้ยังไม่รู้ว่ามีทุนกู้ยืม ฯลฯ
5. ชาวบ้านบางคนที่ไม่อยากให้ลูกเรียนต่อมีสาเหตุที่ต่างกันออกไป เช่น พ่อแม่ส่วนใหญ่จะไม่ให้ลูกผู้หญิงเรียนในระดับสูง เพราะพ่อแม่อยากให้อยู่ช่วยทางบ้าน
6. ชาวบ้านบางคนคิดว่าการศึกษาไม่มีประโยชน์ เพราะไม่ได้ใช้ความรู้ที่เรียนมาประกอบอาชีพ
7. เด็กสนใจเรียน เพราะสภาพแวดล้อมมีส่วนช่วยกระตุ้นให้อยากเรียน เช่น มีเพื่อน ชยัน

นอกจากนี้ยังพบว่า งานบางอย่างก็ต้องใช้ความรู้ความสามารถที่มาจากการศึกษา เช่น ครู ได้มาจากการศึกษาในระบบ ส่วนการทอผ้า ได้มาจากการศึกษาตามปกติวิสัย เพราะเป็นความรู้ที่ถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาจากรบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน ไม่ต้องไปเรียนในโรงเรียน ส่วนงานบางอย่าง ก็ไม่ต้องใช้ความรู้ความสามารถที่มาจากการศึกษา สามารถฝึกฝนปฏิบัติได้เอง เช่น ทำไร่ ทำนา ทำให้ชาวบ้านบางคนเห็นว่าการศึกษามีผลต่อการประกอบอาชีพ สำหรับการเลือกอาชีพนั้นต้องคำนึงถึงความรู้ความสามารถ ซึ่งความรู้ความสามารถก็มาจากการศึกษา ถ้าหากการศึกษาน้อย ก็ต้องทำอาชีพที่ใช้ความรู้ความสามารถน้อย เช่น เด็กคนหนึ่งอยากเป็นหมอ แต่พ่อแม่ สามารถส่งเสียให้เรียนได้เพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จึงต้องช่วยพ่อแม่ ทำไร่ ทำนา

ดังนั้น คนในหมู่บ้านที่มีการศึกษาต่ำ อาชีพที่ทำส่วนใหญ่ก็คือเกษตรกรรม ซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ แม้ว่าในปัจจุบันจะมีการสอนวิชาเกี่ยวกับเกษตรกรรมบ้าง เช่น หลักสูตร

เกษตรกรรมในช่วงชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 - 6 หรือ มีสาขาวิชาเกี่ยวกับการเกษตรในมหาวิทยาลัยบางแห่ง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมก็ไม่ได้รับการศึกษาจากที่เหล่านี้ อีกประการหนึ่งคือ แม้เด็กสมัยใหม่จะได้รับความรู้เกี่ยวกับการทำการเกษตรมาจากโรงเรียน แต่เด็กก็ไม่ได้ทำตามวิธีเหล่านั้น แต่มักทำตามพ่อแม่ที่สอนมามากกว่า ซึ่งเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นว่า บุคคลในสังคมล้วนมองว่า วิถีชีวิตที่เป็นมาแต่บรรพบุรุษมีความงามมาแล้วอย่างไร และควรรักษาไว้อย่างไร ซึ่งมีคุณค่าในความงามของวิถีชีวิตในระดับหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกันวิถีชีวิตเหล่านั้นมิได้รับการพัฒนาขึ้น หรือมี **พฤติกรรมสร้างสรรค์** เพิ่มมากขึ้นนอกเหนือไปจากการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น แต่อย่างไรก็ตาม เด็กรุ่นใหม่ของสังคมอีสานก็มีแนวโน้มของการพัฒนาตนเองของคนในสังคมด้วยการต้องการมีระดับศึกษาที่สูงขึ้น เพื่อให้เกิดความรู้คิดสร้างสรรค์อย่างแตกฉาน มีทักษะที่ดี และมีท่าทีการแสดงออกที่งดงาม เหมือนดังสังคมนานาชาติทั่วไปในยุคปัจจุบัน

3.2.8 ความสุขจากวิถีชีวิตของชาวอีสาน

จากการสัมภาษณ์กลุ่มคนที่อาศัยในชุมชนอีสาน ถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่โดยทั่วไป พบว่า โดยส่วนใหญ่มีความสุขกับวิถีชีวิตที่ตนได้รับ โดยเฉพาะกลุ่มเด็กนักเรียน เหตุผลส่วนหนึ่งอาจมาจากการขาดประสบการณ์จากถิ่นอาศัยที่อื่นโดยตรง แต่ถึงกระนั้น ก็ไม่อาจกล่าวได้ว่า คนในชุมชนอีสานนั้นขาดการรับประสบการณ์จากต่างถิ่น เพราะในปัจจุบัน การสื่อสารมวลชนได้นำวัฒนธรรมที่หลากหลายเข้าสู่ชุมชนได้โดยง่าย ด้วยสังคมไทยเป็นส่วนหนึ่งของโลกในยุคโลกาภิวัตน์ ไม่มีกระแสใด ๆ ที่สามารถกีดกันความต้องการรับรู้ของชุมชนในชนบทได้อีกต่อไปแล้ว

อย่างไรก็ดี เป้าหมายของการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมประการแรกนั้น คือ ความสุข หมายความว่า การพัฒนาสังคมมุ่งให้คนเป็นสุข แต่เมื่อมีคำถามว่า "ความสุขคืออะไร" "ความสุขเป็นลักษณะอย่างไร" หรือ "จะวัดความสุขได้อย่างไร" ก็อาจกล่าวโดยสังเขป ได้ดังนี้¹¹⁴

ความหมายของความสุข มีความหมายได้หลายอย่าง เพราะเป็นเรื่องของแต่ละคน เป็น **จิตวิสัย** แต่ถ้ากล่าวโดยทั่วไป ความหมายของความสุขคือ **ความสบาย ความสำราญความปลอดภัย** ไปร่าเริงใจ ซึ่งก็คือความไร้ทุกข์ เพราะเมื่อไม่มีทุกข์ก็ทำให้กายสบาย ใจปลอดภัย ไม่กังวล ทั้งนี้หลักการทางพุทธศาสนาได้แยกความสุขไว้ 2 ประเภท คือ **สามิสสุข** เป็นสุขที่ได้จากการรับ รวมไปถึงการมีสิ่งของภายนอก

¹¹⁴ สันญา สันญาวิวัฒน์, รองศาสตราจารย์ ดร. **ทฤษฎีและกลยุทธการพัฒนาสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546 หน้า 119-123.

เช่น เงินทอง เครื่องใช้ เป็นต้น กับ นิรามิสสุข เป็นสุขที่เราสร้างขึ้น เป็นความสุขจากการให้ การแบ่งปัน การทำดี จากการงานดีหรือการดำรงชีวิตดี

สำหรับลักษณะของคนที่มีความสุข นั้น เมื่อพิจารณาจากหลักพระพุทธศาสนาที่กล่าวแล้ว ทำให้เห็นถึงลักษณะของคนที่มีความสุขใน 2 ลักษณะ คือ คนที่มีความสุขทางกาย ได้แก่ สุขจากความสะอาดสบาย ร่างกายแข็งแรง โรคภัยไม่เบียดเบียน และคนที่มีความสุขทางใจ คือ มีความปลอดภัยโปร่งโล่งใจ ไม่มีทุกข์ ไม่กังวล ร่าเริง แจ่มใส ผ่อนคลาย และสงบเยือกเย็น เป็นต้น

ส่วนทางด้าน การวัดความสุขนั้น อาจวัดได้จากวิธี วัดวัตถุวิสัย (Objectivity) และ วิธี จิตวิสัย (Subjectivity) ในเชิงวัตถุวิสัยนั้นจะวัดได้จากเกณฑ์ที่นักวิจัยกำหนดขึ้นเพื่อวัดพฤติกรรม ซึ่งจะได้ผลคือ ความสุขของกลุ่มชน ในขณะที่การวัดแบบจิตวิสัย เป็นการวัดแบบให้เขาจัดตัวเองว่า เขามีความสุข หรือมีความทุกข์ หรือสุขบ้างทุกข์บ้าง อันเป็นวิธีที่นอกจากจะได้ผลว่าใครทุกข์ ใครสุขเป็นรายบุคคลแล้วยังได้ความสุขของกลุ่มคนอื่นอีกด้วย

ดังนั้น ในกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีความเห็นว่า ชีวิตของตนนั้นเป็นสุขดี มีความสุขกับการดำรงชีวิต เช่น

“... ชาวบ้านโนนสำราญ มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย สบาย ๆ มีความรักใคร่ปรองดองกันเหมือนพี่น้อง ในชีวิตประจำวัน ตื่นเช้ามาก็จัดข้าวจัดของเตรียมตัวไปทำไร่ ทำนา เป็นอย่างนี้อยู่ประจำ ถึงแม้จะเหนื่อยล้าสักเพียงไหน พวกเราก็ไม่เคยที่จะบ่นอะไรเลย เพราะพอใจและภูมิใจในสิ่งที่เราเป็นอยู่ และผลตอบแทนจากการทำนาของพวกเรา ก็คุ้มค่ากับความยากลำบากในการทำ ...”¹¹⁵

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สังคมของชุมชนมีความเรียบง่ายอันเป็นเหตุแห่งความสงบสุข แม้ว่าพวกเขาจะไม่ได้รับโอกาสในบางอย่าง เช่น ความทัดเทียมทางการศึกษา หรือความเจริญทางด้านเทคโนโลยี เช่น

“... สิ่งที่เราอยากให้มีในหมู่บ้านโนนสำราญมากที่สุด คือ อยากจะให้หมู่บ้านของเรามีถนนที่ดีกว่านี้ เพราะถนนเป็นสิ่งสำคัญมากในชีวิตประจำวัน ถนนในหมู่บ้านตอนนี้เดินทางไปไหนมาไหนไม่ค่อยสะดวกสักเท่าไร จะได้สะดวกสบายยิ่งขึ้น และอยากให้มีโรงเรียนเด็ก คือ โรงเรียนบ้านโนนสำราญนี้

¹¹⁵ ดวงใจ สาสิม, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2546.

และอยากให้มีคอมพิวเตอร์ เพราะอยากให้น้อง ๆ เขาได้เรียนรู้ก่อนที่จะจบการศึกษา แล้วไปต่อที่โรงเรียนมัธยม เพราะรุ่นของพวกหนูไม่เคยได้เรียนคอมพิวเตอร์เลย จบออกไปเลยไม่รู้เรื่องกับเขา ผิดจากโรงเรียนที่อยู่ในตัวเมืองเขา ทำให้เขาได้รู้อะไรมา ๆ กว่าเด็กบ้านนอกอย่างพวกเรา นอกจากนี้แล้วยังอยากให้หมู่บ้านของเรามีแต่ความสุขตลอดไป ...”¹¹⁶

นอกจากนี้ ในชุมชนชนบทของอีสานนี้ยังมีประเพณีและวัฒนธรรมที่เป็นสิ่งเชื่อมโยงจิตใจของคนในท้องถิ่น ไม่ว่าจะอยู่ในวัยใด ก็มักมีความสุขกับการที่ได้รับการสืบทอดสานต่อของประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นของตน เช่น

“... เข้าเรื่องการทำบุญประเพณี เริ่มตั้งแต่เดือนมกราคม มีการทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ในชนบท มีความสุขมากที่ได้ข้าวเยอะ ก็มีความสุข และสนุกสานสบายใจเดือนต่อมาเป็นเดือนกุมภาพันธ์มีการทำบุญ ภาษาอีสานเรียกว่าบุญข้าวก่ำ บุญข้าวก่ำนี้มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ตั้งแต่สมัยปู่ ย่าตา ยาย สืบกันมา ตั้งแต่สมัยโบราณจนมาถึงปัจจุบันนี้ ถ้าถึงวันทำบุญข้าวก่ำ ชาวบ้านก็ต้องตื่นมาทุกบ้านเพื่อทำข้าวก่ำไปทำบุญที่วัด เพื่อทำบุญตามประเพณี คือ ต้องไปวัดตอนเช้า ไปฟังเทศน์ ฟังธรรม ที่หลวงพ่อบอกมาให้ฟัง และรับศีลรับพรจากหลวงพ่อบอกให้พร ทุกคนในหมู่บ้านก็พากันดีใจที่ได้รับพรจากหลวงพ่อ ...”¹¹⁷

คำกล่าวข้างต้น ถือเป็นตัวแทนจากหน่วยเล็ก ๆ ของสังคมอีสาน ที่มองเห็นถึงคุณค่า ความงามในวิถีชีวิตของชุมชนของตนที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินชีวิตด้วยอาชีพเกษตรกรรม หรือการดำรงรักษาวัฒนธรรมและประเพณี ฯลฯ พวกเขาเหล่านี้เปรียบเสมือนศิลปินที่ได้รับการสนับสนุนทางสุนทรีย์ ได้มองเห็นถึงคุณค่าและหากได้รับการฝึกอบรมหรือการศึกษาที่ดีจากสังคมหน่วยใหญ่ เช่น ภาครัฐ พวกเขาจะสามารถถ่ายทอดความงดงามและคุณค่าเหล่านี้ให้คงอยู่ หรือพัฒนาให้ดีขึ้นได้ต่อไป ประการสำคัญที่สุด หน่วยเล็ก ๆ ของสังคมนี้เองที่จะเป็นฟันเฟืองในการพัฒนาสังคมชนบทต่อไปในอนาคต ได้อีกด้วย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในขณะเดียวกันกับที่ชุมชนอีสานสร้างความงามด้วยคุณค่าของชุมชนเองด้วยการธำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อต่าง ๆ อันเป็นวิถีชีวิตของชุมชนอีสานนั้น ก็มีอีกส่วนหนึ่งที่แสดงออกถึงพฤติกรรมสร้างสรรค์ของคนในชุมชน ที่พยายามผลักดันตนเองให้แหวกออกมาจากกรอบวิถีชีวิตเดิม ๆ พร้อม ๆ กับความภาคภูมิใจในความเป็นคนอีสาน ที่ดูเหมือนจะขัดกันระหว่างวิถีชีวิตของชุมชนเมืองใหญ่ วิถีของชุมชนชนบทในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย และวิถีของชุมชนอีสาน แต่เมื่อพิจารณา

¹¹⁶ ดวงใจ สาสิม, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2546.

¹¹⁷ วรพรรณ คำยา, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2546.

ให้ดีแล้วจะเห็นว่า ไม่ว่าวิถีชีวิตของชุมชนใด ต่างก็มีความงามในรายละเอียดของวิถีชีวิตของชุมชนนั้น ๆ ทั้งสิ้น เพราะการให้คุณค่าความงามใด ๆ ก็ตาม ผู้ที่ตัดสินความงาม อาจมองว่าความงามเกิดจากตัววัตถุ หรือบุคคลในชุมชนนั่นเอง เกิดจากภาพวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเอง หรืออาจเกิดจากความประทับใจของผู้ที่พบเห็น ซึ่งอาจจะคงอยู่เพียงชั่วขณะ หรืออาจจะประทับใจอย่างไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาก็ได้ ทั้งสิ้น แต่ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับการใช้เหตุผลหรือหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ผู้ตัดสินจะนำขึ้นมาประกอบการให้คุณค่า นั้น ๆ หรือสนับสนุนทัศนะของบุคคลแต่ละคน และอาจถ่ายทอดออกไปตามความประทับใจที่เกิดขึ้นผนวกกับความสนใจเฉพาะของแต่ละบุคคลอีกด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

การวิเคราะห์สุนทรียะของวิถีชีวิตในชุมชนอีสาน

ท่านผู้รู้เคยกล่าวไว้ว่า ศิลปะทุกชนิดเป็นพี่น้องกัน ไม่ว่าจะ เป็นของชาติใด ภาษาใด ย่อม ผูกพันกันเหมือนลูกโซ่ เช่น ศิลปะของฝรั่งเศสย่อมสืบเนื่องมาจากโรม ชาติต่าง ๆ ในยุโรปก็ได้รับอิทธิพล ศิลปะมาจากโรมทั้งนั้นแต่แตกแขนงสาขาไปเท่านั้น เช่นเดียวกับศิลปะไทย จีน เขมร ที่สืบเนื่องมาจาก อินเดีย¹¹⁸ งานสมัยใหม่ทั่วไป ถ้าสังเกตงานของบิคาสโซ จะเห็นว่าสืบเนื่องมาจากอิมเพรสชันนิสม์ และจะเห็น การสืบเนื่องต่อไป จนอาจกล่าวได้ว่า ไม่มีศิลปะใดจะเป็นอิสระอย่างแท้จริง แม้ว่าจะมีศิลปะบางอย่างแปลก ใหม่แหวกแนวก็มีใช้ทั้งหมด จะต้องมีการวิวัฒนาการมาจากสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสมอ ดังนั้น การทำความเข้าใจต่อ ศิลปะอย่างใดนั้น จะต้องศึกษาวิวัฒนาการของศิลปะนั้น ๆ พอสมควร

ดังนั้น ในการวิจัยครั้งนี้ จึงได้ศึกษาถึงเรื่องราวของประวัติของชาวไทยที่อาศัยอยู่ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานโดยเฉพาะในแถบดินแดนลุ่มแม่น้ำชี ถึงความเป็นมาของชุมชนจนเกิด เป็นศิลปะของชุมชนที่มีการสืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งความงามทางศิลปะที่ได้มีการ สืบทอดกันมา นั้น แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดในรูปของขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ เป็น วิถีชีวิตที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนในภาคอีสาน

ดังได้กล่าวแล้วว่า โลกแห่งสุนทรียภาพไม่เป็นเพียงที่มาของคุณสมบัติที่สิ่งต่าง ๆ มี ร่วมกันเท่านั้น แต่ยังหมายถึงอุดมคติจริง ๆ ของสิ่งเหล่านั้นอีกด้วย กล่าวคือ ศิลปกรรมทั้งหลายเช่น ภาพวาด ดนตรี บทกลอน เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ตลอดจนโบราณวัตถุ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ มีอะไรร่วมกันที่ทำให้มนุษย์เกิดความชอบและทำให้เห็นว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นสุนทรียะและเป็นศิลปะ ซึ่ง เพลโต (Plato) กล่าวว่า สิ่งหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นลักษณะร่วมของสิ่งเหล่านั้นและทำให้สิ่งเหล่านั้นมีค่า สิ่งนั้นคือ "สุนทรียภาพ"

สุนทรียภาพเป็นที่มาของคำว่าศิลปกรรม และเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เห็นความงามของ สิ่งเหล่านี้ เพราะศิลปกรรมแสดงออกซึ่งความงามและมูลเหตุแห่งความงามนั้นก็คือ "แบบ" แห่งสุนทรียภาพ ทั้งนี้ศิลปะได้อาศัย "สื่อ" ของสัญลักษณ์เป็นตัวแทนในการระบายอารมณ์ความรู้สึกหรือความสะเทือนใจ

¹¹⁸ น. ณ ปากน้ำ. "บันไดเข้าถึงศิลปะ." พิมพ์ครั้งที่ 2. บริษัท ดับเบิลแอนด์ จำกัด, 2540 หน้า 38 - 39.

ต่าง ๆ ออกมา ซึ่งสัญลักษณ์ที่กล่าวถึงนี่ก็เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้เผชิญอยู่ทุกวัน เช่น สีเขียว บ่งบอกถึงความสดชื่น เบิกบาน เมื่อมนุษย์เห็นสีเขียวก็มักจะให้ระลึกถึงสิ่งที่เป็นอย่างจำเจ เป็นสัญลักษณ์ที่เกิดขึ้นจากความจำเจแวดล้อมนั้น หรือหากเป็นเสียงดนตรีที่กระทบกระหึ้นรุนแรง ก็ชวนให้ระลึกถึงเสียงของวัตถุที่กระทบกันหนัก ๆ หรือเสียงคนทะเลาะวิวาทขว้างข้าวของเข้าหากัน เมื่อได้ยินสัญลักษณ์เช่นนั้น ก็นึกถึงการต่อสู้ ความซุลมุนวุ่นวาย หรือบางครั้งเมื่อเข้าไปในพระอุโบสถ แล้วมองเห็นความสูงตระหง่านของเสาอันมหึมาที่รองรับหลังคาอันใหญ่โต ก็อาจทำให้ระลึกถึงหน้าผาอันสูงชันที่ตั้งตระหง่านนำเกรงขาม นึกถึงความ เป็นระเบียบ ความประณีตที่ซ่อนอยู่ในแนวเสาที่เรียงรายนั้น เป็นต้น **สัญลักษณ์เหล่านี้คือ อารมณ์ของสุนทรียภาพนั่นเอง**

ฉะนั้น เมื่อมีมนุษย์บางคนที่มีมองเห็นว่างาม แต่ในขณะที่เดียวกันอาจมีบางคนที่ไม่เห็นเช่นนั้น เพราะต่างก็มีเหตุผลในการให้มาตรฐานของความงามแตกต่างกัน ซึ่งก็มีบางทฤษฎีให้ความเห็นไว้ว่า **“ถ้าสิ่งหนึ่งสิ่งใดงามจริง ๆ แล้ว ไม่ว่าใครจะเห็นหรือไม่ก็ตาม ความงามก็ยังคงมีอยู่ในสิ่งนั้นเสมอ”** ดังนั้น จึงไม่จำเป็นที่ใครจะต้องเห็นว่างาม หรือมาตัดสินว่างาม แต่สิ่งเหล่านั้นมีความงามในตัวเอง เช่น งานศิลปกรรมที่บ้านของชุมชนอีสาน ในเรื่องของผ้าทอ โดยเฉพาะผ้าไหมที่มีความงามในตัวของมันเอง แม้ว่าจะไม่มีใครเห็นว่างาม แต่ผ้าทอหรือวัตถุเหล่านั้นก็มีคุณค่าความงามโดยตัวเองอยู่แล้ว ตั้งแต่ในเรื่องของกระบวนการผลิตตลอดมาจนถึงการนำมาใช้ที่อาจมองได้ทั้งด้านจิตพิสัยและวัตถุพิสัย

นอกจากนี้ การตัดสินเกี่ยวกับความงามหรือการประเมินผลงานทางศิลปะ (How to Evaluate a Work of Art) ก็ยังเป็นสิ่งที่ได้รับการถกเถียงกันมากกว่า **เกณฑ์มาตรฐานในการพิจารณาผลงานศิลปะว่าดีหรือไม่นั้น คืออย่างไร** เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นเสมอก็คือ ความไม่ยุติธรรมเมื่อผู้ที่ประเมินผลงานทางศิลปะเป็นผู้ที่ไม่มีความเชี่ยวชาญ และไม่มีความรู้ทางด้านศิลปะเลย อีกทั้งเรื่องของรสนิยมก็เป็นสิ่งที่มีความซับซ้อน เป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ตลอดจนถึงเป็นเรื่องเฉพาะสิ่งแวดล้อมที่มีความแตกต่างกันอีกด้วย ดังนั้น การตัดสินใจให้มีความถูกต้องในงานศิลปะจึงเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่ง เพราะศิลปะถือเป็นงานซึ่งเป็นสื่อกลางของการติดต่อระหว่างมนุษย์ ภาษาศิลปะเป็นภาษาที่ง่ายที่สุดที่สามารถศึกษาได้ทันทีและผู้เรียนก็รู้ว่าจะศึกษาโดยเริ่มต้นที่จุดไหนก่อนเป็นอันดับแรก

ในการเริ่มต้นศึกษาศิลปะดังกล่าว มีข้ออยู่ที่หนังสือเขียนวิจารณ์ศิลปะไว้ หรือไม่ใช้การเข้าไปวิจารณ์งานศิลปะในพิพิธภัณฑ์ แท้จริงแล้ว **การเริ่มต้นก็คือ ต้องเริ่มต้นความสนใจที่ตัวของมนุษย์เอง** เพราะมนุษย์ย่อมรับรู้สิ่งต่าง ๆ รอบตัวด้วยตนเอง มีความรู้สึกตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การประเมินศิลปะ จึงมีความสัมพันธ์กับความรู้สึกที่มีต่อสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นสื่อในการนำไปสู่ความรู้สึกทางศิลปะ แต่อย่างไรก็ตาม ยังคงมีรายละเอียดอันเป็นข้อแตกต่างอื่น ๆ ที่ทำให้การประเมินทาง

ศิลปะมีความแตกต่างกันออกไปอีก ได้แก่ ระดับสติปัญญา การรับรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์วัฒนธรรมชนประเพณี ตลอดจนการศึกษาอบรมของศิลปินหรือผู้สร้างงานศิลปะ และผู้ชมหรือผู้ประเมิน เป็นต้น

สุนทรียะในวิถีชีวิตของชาวอีสานก็เช่นเดียวกัน คนในสังคมต่างมองเห็นว่าวิถีชีวิตที่ชาวอีสานได้สืบทอดวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนศิลปกรรม ชีวิตความเป็นอยู่มากมายหลายชั่วอายุคน นับเป็นสิ่งที่ตอบได้ว่า วิถีของชาวอีสานเป็นวิถีชีวิตของชุมชนหนึ่งซึ่งได้รับการยอมรับจากคนในสังคมอีสานเอง และคนนอกชุมชนโดยทั่วไปแล้ว ทั้งในด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน การผลิตผลงานศิลปกรรมพื้นบ้าน หรือแม้แต่การบริโภคอาหารพื้นเมืองท้องถิ่น นั้นหมายความว่า วิถีชีวิตของชุมชนอีสานนั้นย่อมมีความงามอยู่ในตัวเอง และคนในชุมชนก็ได้รับรักษาเอกลักษณ์ของความงามในชุมชนของตนได้อย่างต่อเนื่องตลอดมา แม้ว่าจะได้มีการพัฒนาให้เข้ากับสภาพแวดล้อมโดยส่วนใหญ่ที่เปลี่ยนแปลงไปก็ตาม ดังนั้น ความงามของศิลปะที่ก่อให้เกิดความเป็นสุนทรียะในวิถีชีวิตของชาวอีสานนั้น เมื่อมองในคุณค่าที่เกิดขึ้น จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าเป็นความงามที่เกิดขึ้นจากจิตใจเป็นสำคัญ เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่ชาวอีสานสืบทอดต่อกันมานั้น ล้วนเป็นความเต็มใจ อิ่มเอิบใจ และพร้อมใจในการสืบทอดและอนุรักษ์มิให้สูญหายไป ไม่ว่าจะเป็นในเชิงรูปธรรม หรือนามธรรมก็ตาม

ในการศึกษาถึงสุนทรียะในชุมชนอีสาน แม้ว่าจะได้มีการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนแต่ละชุมชนก็ตาม แต่ในบางครั้งการพิจารณาถึงความสุนทรียะในงานศิลปะ ไม่จำเป็นต้องมีความรอบรู้มากถึงประวัติความเป็นมามากนัก เพียงแต่รู้สึกว่างามด้วยก็เพียงพอ เช่น ภาพเขียนต่าง ๆ ในโบสถ์ วัด นักท่องเที่ยวชาติใดได้เห็นภาพเขียนที่บรรจงเขียนเหล่านั้น และพวกเขามีความสุนทรียะอยู่ในจิตใจก็จะเห็นว่างามทั้งสิ้น เพราะความงามย่อมตั้งอยู่บนรากฐานของสุนทรียศาสตร์ อันเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์โดยทั่วไป¹¹⁹ หมายความว่า ตราบดีที่มนุษย์ยังใช้สัญชาตญาณในสุนทรียะ ตัดสินกันแล้ว มนุษย์ย่อมเห็นความงามได้ทันที โดยไม่จำเป็นต้องผ่านความชัดเจนต่องานนั้นมาก่อนเลย แต่ศิลปะบางประเภท เช่น ภาพเขียนแบบแอบสแตรคท์ หรือเพลงชั้นสูงของชาวตะวันตก ประเภทเพลงซิมโฟนี ศิลปะเหล่านี้ ถ้าผู้ได้พบเห็นหรือได้ยินได้ฟังไม่คุ้นเคยกันมาก่อน ก็จะไม่รู้เรื่องเลย ทั้งยังจะรำคาญเอาเสียด้วย กล่าวกันว่า เป็นเพราะรสนิยมไม่ถึงในศิลปะสูง ๆ เหล่านั้นได้นั่นเอง¹²⁰ ดังนั้น เพียงแต่มนุษย์เกิดความประทับใจในชุมชนอีสานที่ได้เข้าไปสัมผัส ก็สามารรถเข้าถึงความเป็นสุนทรียะของวิถีชีวิตในอีสานได้แล้ว เพียงแต่อาจจะถ่ายทอดหรือไม่ถ่ายทอดออกมาให้เห็น หรือแม้ถ่ายทอดออกมา ก็เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนจะแสดงออกมาเหมือนกัน เพราะต่างก็เลือกที่จะประทับใจในสิ่งที่ตนเองชอบ ตนเองสนใจ และถ่ายทอดออกมาตามความสนใจและประสบการณ์เฉพาะ ตลอดจนรสนิยมของตนทั้งสิ้น

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 39.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 39-40.

เมื่อก้าวถึงรสนิยม รสนิยมนี้คือ ระดับความสูงต่ำของอารยธรรม ซึ่งมักใช้เป็นระดับของเกณฑ์ในการวัดเกี่ยวกับ “คุณค่า” และ “ความงาม” เช่น น. ณ ปากน้ำ ได้ยกตัวอย่างศิลปะของแอฟริกันหรือชาวเกาะทะเลใต้ หรือพวกอินเดียนแดง ชาติที่หย่อนความเจริญทางวัตถุสมัยใหม่ว่า มีศิลปะร้อนแรง เสียงกลอง เสียงเพลงมีจังหวะจะโคนปาเถื่อน เร้าใจ ชาติความละเมียดละไม การระบายสีก็ใช้สีจุดฉลาดตา ก็เป็นเรื่องที่คนในพื้นที่เหล่านั้นมองเห็นความงามในสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นและได้แสดงออกมาในศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งอาจจะมีหลายคนที่ชอบ และหลายคนที่ไม่ชอบ เนื่องจากมีรสนิยมที่แตกต่างกัน

ครั้นมาพิจารณาศิลปวัฒนธรรมของวิถีชีวิตไทยในอีสานก็จะเห็นว่า เป็นศิลปวัฒนธรรมที่ไม่รุนแรง โลดโผนโจนทะยานอย่างแอฟริกันหรือชาวเกาะทะเลใต้ หากแต่ละเมียดละไม ลึกซึ้ง ไพเราะจับใจไม่เร้าใจแบบฉาบฉวย ความลึกซึ้งกินใจของรสนิยมนี้เอง คือ คุณค่า เป็นความงามอันอมตะ ทั้งในสิ่งที่จับต้องได้ (วัตถุพิสัย) และจับต้องไม่ได้ (จิตพิสัย) สิ่งเหล่านี้ย่อมนำมามนุษย์ให้เข้าถึงความงามความสุขสดชื่นชั่ววันวัน¹²¹

ที่กล่าวมานี้ คือ การมองศิลปะเพียงแค่ความงาม แต่ก็เป็นที่ยู่งกันอยู่แล้วว่า คุณลักษณะที่แท้จริงของศิลปะนั้น มิใช่การแสดงออกในด้านความงามแต่อย่างใด เนื่องจากศิลปะที่ยอดเยี่ยมมัน จะแฝงความลึกซึ้ง แฝงข้อคิดอย่างอเนกน่านับการแกผู้สัมผัสอีกด้วย¹²² เพราะถ้าศิลปะจำกัดอยู่เพียงแค่ความงามหรือให้เกิดความบันเทิงใจเท่านั้น ก็มักไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นงานสุนทรีย์ที่สูงส่งเท่าใดนัก ต้องมีคุณค่าและความงามทางจิตใจประกอบกันไป ดังศิลปินเอกบางท่าน เช่น แวนโก๊ะ หรือ โกแกง หรือศิลปินท่านอื่น ๆ ที่ตลอดชีวิตของเขาทุ่มเทชีวิตให้กับงานศิลปะนั้น จะเห็นว่า ศิลปะที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของศิลปินเหล่านั้น ล้วนมีความหมายอันลึกซึ้งและเป็นศิลปะบริสุทธิ์ที่ได้รับการยกย่องถึงเจ้าของงานนั้น ๆ ด้วย เพราะศิลปินเหล่านั้นถ่ายทอดความงามที่ได้รับการสร้างสรรค์ออกมาจากจิตใจ

4.1 สุนทรีย์ในการมีพฤติกรรมสร้างสรรค์

จากที่กล่าวในตอนต้นแล้วว่า ชุมชนอีสานได้สืบทอดความสุนทรีย์ทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม หมายความว่า ในเชิงรูปธรรมนั้น วิถีชีวิตของชาวอีสานชาวอีสานได้ผลิตสิ่งต่าง ๆ ที่เห็นออกมาเป็นชิ้นงาน เช่น วัสดุเครื่องใช้ต่าง ๆ สำหรับการประกอบอาชีพ ฯลฯ ถ้าสังเกตผลงานของศิลปินในเมืองไทยแล้ว จะพบว่าศิลปินหลายท่านได้นำความประทับใจในศิลปะพื้นบ้านของภาคต่าง ๆ มาสร้างเป็นผลงาน

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40-41.

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

ให้บุคคลอื่นได้รับทราบ ได้เห็น และชื่นชมในความงาม โดยเฉพาะบุคคลที่อยู่นอกเหนือจากสังคมไทย ให้เกิดความรับรู้และรู้สึกถึงความเป็น “ผู้มีอารยธรรม” ในการคิดและประดิษฐ์สิ่งของเพื่อเอื้อประโยชน์ในการใช้ชีวิตประจำวัน

ตัวอย่างเช่น ในการสร้างบ้านเรือน ชาวอีสานก็มีเอกลักษณ์เฉพาะตน โดยเริ่มจากความจำเป็นโดยการสร้างบ้านเรือนให้เหมาะกับอาชีพของตน คือ เกษตรกรรม มีการคัดเลือกวัสดุในการก่อสร้างบ้านเรือนให้เหมาะสมทั้งในด้านความเหมาะสมกับอาชีพและประเพณีความเชื่อแต่โบราณ เสมือนการคัดเลือกวัสดุเพื่อสร้างสถาปัตยกรรมของสถาปนิก หรือการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น เครื่องจักสานต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพ ก็เปรียบเสมือนปฏิมากรผู้แต่งแต้มงานประติมากรรมด้วยวัสดุธรรมชาติ ให้เกิดขึ้นเป็นงานศิลปะที่ล้ำค่า มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนจนสามารถผลิตผลงานที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ซึ่งมีความงดงามเฉพาะตนออกมา เป็นต้น

การสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ นั้น กล่าวได้ว่า ชาวอีสานเป็นกลุ่มชนหนึ่งที่มี “พฤติกรรมในการสร้างสรรค์” เช่นเดียวกับศิลปิน เพราะสิ่งที่ชาวบ้านในอีสานได้นำขึ้นมาสร้างสรรค์เป็นสิ่งของ ต่าง ๆ เหล่านั้น ล้วนแต่เป็นของพื้นบ้านพื้นเมืองที่มีอยู่รอบตัว หรือแม้แต่หินที่เสียดสีต่อกันมา ก็ยังมีประโยชน์ต่อมนุษย์มากมาย ซึ่งมีคนรุ่นหลังได้ช่วยกันอนุรักษ์เรื่องเล่าต่าง ๆ ไว้ก่อนที่จะสูญสลายไปพร้อมกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แต่ถึงแม้ว่านิทานเหล่านี้จะถูกบันทึก อนุรักษ์ไว้เป็นอย่างดี ถ้าหากอ่านหรือฟังอย่างเดียว นิทานคงไม่มีประโยชน์อะไร ถ้าไม่นำคติคำสอนเหล่านั้นมาปรับปรุง แล้วประยุกต์ใช้ในชีวิต ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การที่นำสิ่งของต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติผนวกกับแรง บันดาลใจจากภายในจิตใจของตัวชาวบ้านเองมาพัฒนาให้เกิดเป็นสิ่งใหม่ขึ้นโดยใช้ความคิดริเริ่ม จนสามารถนำออกมาเป็นผลงานที่ใช้ได้จริงในชีวิตประจำวันและสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบันนั้น นับว่าเป็นการสร้างสรรค์ผลงานด้วยกระบวนการเชิงศิลปะเดียวกับศิลปินผู้สร้างสรรค์งานศิลปะนั่นเอง

จากที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 แล้วว่า “สุนทรียศาสตร์” หรือนักปราชญ์บางคนกล่าวว่าเป็นทฤษฎี “ศิลปะเพื่อศิลปะ” นั้น ถือกันว่าสาระสำคัญของศิลปะที่แท้จริงอยู่ที่ความงามแห่งรูปแบบของสิ่งนั้น ซึ่งก็คือศิลปะจะเป็นจริงได้จำเป็นที่ตัวของมันได้เสนอสิ่งที่สวยงามออกมา ในการผลิตศิลปะตามทฤษฎีดังกล่าว จำเป็นอย่างยิ่งที่ตัวศิลปินจะต้องมีความสามารถทางเทคนิค และต้องทำให้ปรากฏออกมาซึ่งวัตถุศิลปะอันได้ผลติดออกมานั้น ให้มีความประทับใจน่ายินดีระดับสูงสุด และดังนั้น ภาพทิวทัศน์ ดอกไม้ ผลไม้ ร่างกายที่เปลือย และบัลเล่ต์ที่งดงาม ก็จะเป็นงานศิลปะ ไม่ว่าใครก็ตามที่เรียนรู้เทคนิคสาขาใดสาขาหนึ่งของศิลปะมาแล้ว ก็จะสามารถผลิตสิ่งสวยงามและน่ายินดีออกมาได้เช่นเดียวกัน

ส่วนทฤษฎี “สัญนิยม” ที่กล่าวว่า สารสำคัญของศิลปะอยู่ที่การเสนอความจริงที่เป็นจริง และถูกต้องแน่นอน นั่นคือ เพื่อการเป็นศิลปะที่แท้จริง จำเป็นจะต้องทำให้ปรากฏซึ่งชีวิตอย่างที่มีมันเป็นอยู่จริง ๆ ตามทฤษฎีนี้กล่าวไว้ว่า งานศิลปะอาจเป็นอะไรก็ได้ที่ศิลปินได้ยิน ได้เห็น ทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาสามารถนำมาใช้ในการผลิตซ้ำแบบขึ้นโดยไม่ขึ้นต่อความสำคัญของเรื่องราวหรือความงามของรูปแบบแต่อย่างใด โดยที่ไม่ว่าใครก็ตามที่ปรารถนาจะเป็นศิลปิน ย่อมสามารถผลิตวัตถุอันเรียกว่าศิลปะออกมาได้ ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะมนุษย์ทุกคนจะต้องสนใจอะไรบางอย่างอยู่ตลอดเวลา และจะแสดงผลงานออกมาตามสิ่งที่สนใจนั้น

ผลงานสร้างสรรค์ของชาวอิสานที่กล่าวถึงในที่นี้ แม้จะไม่ใช้ภาพเขียนที่งดงาม แต่สิ่งที่ผลิตขึ้นก็มีความงดงามและมีประโยชน์ในรูปแบบที่ควรเป็น ซึ่งผู้ที่ประเมินความงามในเบื้องต้นที่สำคัญนั้นก็คือ คนในชุมชนนั่นเอง ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการประกอบอาชีพและชีวิตประจำวัน เช่น การทอผ้า เครื่องจักสาน อุปกรณ์ในการดักสัตว์ ล่าสัตว์ แม้กระทั่งอุปกรณ์ในการทำครัว เช่น หวดที่ใช้ในการนึ่งข้าวเหนียว เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้สร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ แสดงให้เห็นถึงชีวิตที่เรียบง่าย คนในชุมชนนั้นมองเห็นในความงามของรูปลักษณ์ภายนอกและประโยชน์ของการใช้งานจึงได้อนุรักษ์เครื่องใช้ที่บ้านเหล่านี้ไม่ให้ถูกกลืนไปกับเทคโนโลยีสมัยใหม่

4.2 สุนทรียะในการสืบทอดวิถีชีวิต

ทางด้านสุนทรียะในลักษณะที่เป็นนามธรรมนั้น วิถีชีวิตของชาวอิสานมีหลายสิ่ง หลายอย่างที่ทำให้คนนอกชุมชนมองเห็นถึงความสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องหลายชั่วอายุคน ดังที่ได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า สุนทรียะเป็นประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการรับรู้ของมนุษย์ ดังนั้น เมื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับชุมชนอิสานแล้วจะเห็นได้ว่า ชุมชนอิสานรุ่นหลังได้มองเห็นถึงความงามในวิถีชีวิตของบรรพบุรุษที่ได้สร้างวัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็ประเพณีสิบสองเดือน หรือที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง ตลอดจนประเพณีอื่น ๆ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีการแห่เทียนพรรษา ฯลฯ หรือประเพณีที่เกี่ยวกับเกษตรกรรมก็ตาม จะเห็นได้ว่า มีชนรุ่นหลังจำนวนไม่น้อย ที่รอคอยให้ประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนของตนมาถึง นอกจากนี้ ยังให้ความร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจที่จะสร้างงานประเพณีในแต่ละครั้งขึ้นมาให้อย่างยิ่งใหญ่และเป็นที่ยกย่องไปสู่อื่น ๆ อีกด้วย

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ชาวอิสานที่เป็นรุ่นหลังได้เข้าใจถึงความหมายของวัฒนธรรมและชนประเพณีของท้องถิ่นของตน และได้เล็งเห็นถึงความงามของการดำรงอยู่ของประเพณีนั้น จึงได้มีการสืบทอดประเพณีต่าง ๆ มาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีบางประเพณีหรือบางขนบธรรมเนียมของชุมชนอิสาน ที่ได้มี

ปรับปรุงและพัฒนาอยู่เสมอ ซึ่งสิ่งเหล่านั้นได้รับการสืบทอดสานต่ออีกต่อไปหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับคนในชุมชนนั้นเองว่า มองเห็นความหมายและความงามที่แฝงอยู่ในวัฒนธรรมประเพณีของตนเองหรือไม่

4.3 สุนทรียะในการถ่ายทอดประสบการณ์

การแยกความแตกต่างระหว่างกิจกรรมทางศิลปะกับกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งมักจะสับสนกัน กล่าวก็คือ กิจกรรมอันตลกตมมาซึ่งความประทับใจและความรู้เข้าใจจากคนรุ่นก่อน ๆ ต้องแยกกิจกรรมเหล่านั้นออกจากการรับความประทับใจใหม่ คือ **ความประทับใจอันนับตั้งแต่นั้นไปจะส่งทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง** โดยการส่งทอดสิ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันในคนรุ่นก่อนในปริมณฑลของศิลปะนั้นก็เช่นเดียวกับในปริมณฑลของวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นกิจกรรมของการเรียนการสอน แต่การจะผลิตอะไรใหม่ ๆ อย่างแท้จริงออกมานั้น เป็นการสร้างสรรค์และเป็นกิจกรรมทางศิลปะที่แท้จริง แม้แต่กิจกรรมในการส่งทอดความรู้ อันได้แก่การสอน ไม่มีภัยสำคัญที่เป็นอิสระ¹²³ หากจะต้องขึ้นตรงต่อคนสำคัญโดยสิ้นเชิง อันชื่อของพวกเขาพ่วงติดกับสิ่งซึ่งได้สร้างสรรค์ขึ้น สิ่งซึ่งพวกเขาเห็นกันว่าเป็นจะต้องส่งทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง **ดังนั้น คำจำกัดความของ “การสร้างสรรค์” จึงยังจำกัดความถึง สิ่งที่จะต้องส่งทอดต่อไปด้วย**

การสร้างสรรค์ศิลปะเป็นกิจกรรมทางใจอันนำอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดที่รับรู้ เข้าใจอย่างเลือกรวมมาสู่ความแจ่มชัดในระดับหนึ่ง ซึ่งอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดเหล่านี้สามารถถ่ายทอดไปยังคนอื่นได้ ขบวนการแห่ง **การสร้างสรรค** อย่างไม่ที่ทุกคนรู้จักกันดี และแต่ละคนก็รู้ได้ด้วยประสบการณ์ภายในนั้น การสร้างสรรค์เกิดขึ้นได้เมื่อมนุษย์เกิดการคาดคะเนถึงอะไรบางอย่างซึ่งเป็นสิ่งใหม่อย่างแท้จริงนี้สร้างความประทับใจแก่คนคนนั้น ต่อมาในการสนทนาเขาได้ชี้ให้ผู้ร่วมสนทนาคนอื่นรับรู้ถึงสิ่งที่รับรู้เข้าใจอันนี้ออกมา แล้วก็ต้องประหลาดใจที่พบว่า สิ่งอันชัดเจนสำหรับเขานั้นไม่มีใครมองเห็นมันเลย พวกเขาไม่เห็นไม่รู้สึกถึงสิ่งที่บอกออกไป ตอนแรกการเป็นผู้รู้ของคนเดียวไม่มีใครยอมรับ การหลงผิดจากคนอื่นนั้นก็สร้างความรำคาญใจแก่ตัวเขาเอง และหลังแจกแจงความรับรู้เข้าใจด้วยประการต่าง ๆ ในอันจะสื่อสารสิ่งที่เขาเห็น รู้สึกหรือเข้าใจนั้นไปยังคนอื่น ๆ แต่คนเหล่านั้นก็ยังไม่เข้าใจสิ่งที่สื่อสารออกมาหรือเข้าใจนั้นไปยังคนอื่น ๆ แต่คนเหล่านั้นก็ยังไม่เข้าใจสิ่งที่สื่อสารออกมาหรือไม่เข้าใจมันอย่างที่เขาเข้าใจหรือรู้สึกอยู่ดี แล้วคนคนนั้นก็เริ่มเป็นทุกข์ด้วยข้อสงสัยว่า เป็นเพราะสิ่งที่เขารู้สึกอย่างเลือกรวมนั้นมันไม่มีอยู่จริง ๆ หรือเพราะคนอื่น ๆ ไม่สามารถเห็น ไม่สามารถรู้สึกถึงอะไรที่มีอยู่นั้นได้กันแน่และเพื่อแก้ข้อสงสัยนี้ให้ตกเขาจึงทุ่มเทกำลังความสามารถทั้งหมดไปกับการทำสิ่งที่ค้นพบนี้ ให้แจ่มชัดจนไม่มีข้อสงสัยใด ๆ ได้ ไม่

¹²³ ปกติแล้วงานการสอนไม่ถือเป็นงานศิลปะ ความสำคัญของกิจกรรมทางศิลปะอยู่ที่การสร้างสรรค ซึ่งก็คือ ตัวผลงานทางศิลปะ

ว่ากับตัวเขาเองหรือกับคนอื่น ๆ ในการมีอยู่ของสิ่งที่เขารับรู้เข้าใจขึ้นนี้ ทันททีการทำให้ชัดเจนสำเร็จลง และตัวคนคนนั้นเองไม่สงสัยต่อไปถึงการมีอยู่ของสิ่งที่เขาเห็น เข้าใจ หรือรู้สึก คนอื่น ๆ ก็จะได้เห็น เข้าใจ และรู้สึกได้อย่างเดียวกับเขาและความพยายามนี้เองที่ทำให้เกิดความกระจ่างชัด ไม่มีข้อสงสัยขึ้นกับตัวเขา และคนอื่น ในสิ่งที่ตัวเขาและคนอื่น ๆ เคยรู้สึกเลือนรางไม่ชัดเจน นั่นคือที่มาของการผลิตกิจกรรมทางใจ โดยทั่วไปของมนุษย์ หรือสิ่งที่เราเรียกกันว่างานศิลปะ ซึ่งขยายขอบเขตความรู้เข้าใจของมนุษย์ และทำให้มองเห็นสิ่งซึ่งไม่เคยเป็นที่รู้เข้าใจมาก่อน

กิจกรรมของศิลปินประกอบขึ้นจากสิ่งที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว อารมณ์ความรู้สึกของ ผู้รับ จึงมาสัมพันธ์กับกิจกรรมนี้อีกต่อหนึ่ง อารมณ์ความรู้สึกนี้มีแหล่งที่มาจากการเหมือนแบบ หรือกล่าวให้ชัดกว่านั้นก็คือ จากความสามารถที่จะเกิดความกินใจ ความประทับใจ เรื่องราวความประทับใจของศิลปินได้ถูก นำมาสื่อสารความประทับใจนั้นโดยผ่านผลงานทางศิลปะไปสู่ผู้รับงานศิลปะ และปลูกอารมณ์ความรู้สึกแบบเดียวกับที่ศิลปินมีประสบการณ์ระหว่างการสร้างสรรค์สิ่งนั้นขึ้น สิ่งซึ่งก่อนหน้านี้ไม่เป็นที่รับรู้ รู้สึก หรือเกิดความเข้าใจได้นั้น ด้วยความอัดแน่นของอารมณ์ จึงถูกนำมาสู่ความแจ่มชัดในระดับที่จะยอมรับได้กับ ผู้ชมผลงานศิลปะ การเข้าร่วมในความกดดันของอารมณ์ความรู้สึกและความพึงพอใจ การคล้อยตาม อารมณ์ความรู้สึก การทำตามแบบ และการเกิดความกระตือรือร้นของศิลปิน ตลอดจนการได้สัมผัสในช่วงขณะสั้น ๆ ถึงสิ่งที่ศิลปินได้มีชีวิตผ่านมาระหว่างสร้างสรรค์งานของเขา นี่จึงเป็นความปิติซึมซาบที่ผู้ชมงานศิลปะนั้น ๆ ได้รับอีกต่อหนึ่งด้วย

ดังนั้น สุนทรียะในการถ่ายทอดประสบการณ์ของศิลปินไปสู่ผู้รับจึงเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คุณค่าและความงามจากสิ่งหนึ่ง เดินทางไปสู่ความประทับใจ ความสุนทรียะของบุคคลที่ได้รับ ซึ่งไม่ได้สัมผัสประสบการณ์นั้นด้วยตนเอง เปรียบเสมือนคนที่ไม่ได้ไปที่ชุมชนอีสานด้วยตนเอง อาจได้รับ สุนทรียะจากการถ่ายทอดประสบการณ์ของศิลปินหรือผู้ที่มีได้รับความประทับใจจากประสบการณ์สุนทรียะ นั้นด้วยตนเอง ซึ่งอาจจะไม่มีอะไรที่ใหม่กว่าสิ่งที่พวกเขาได้เห็น เพียงแต่เป็นการบอกเล่าความประทับใจจาก ประสบการณ์เหล่านั้น สิ่งที่ถ่ายทอดออกมาจึงยังไม่ใช่การสร้างสรรค์ผลงาน แต่ที่ว่า แม้งานศิลปะต้องมี อะไรที่ใหม่ด้วยเสมอ แต่การเปิดเผยสิ่งใหม่ออกมายังไม่ใช่ศิลปะเสมอไป สิ่งซึ่งจะเป็นงานศิลปะอันแสดง ออกถึงความสุนทรียะได้นั้น จำเป็นต้องประกอบด้วย

- ความคิดใหม่นั้น ตัวเนื้อหาของงานชิ้นนั้น ต้องสำคัญต่อมนุษย์
- เนื้อหานี้ต้องแสดงออกมาอย่างชัดเจนจนผู้คนสามารถเข้าใจได้
- สิ่งกระตุ้นให้ลงมือทำงาน ต้องเป็นความต้องการภายใน ไม่ใช่จากแรงจูงใจภายนอก

อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า **สิ่งซึ่งไม่มีอะไรใหม่ออกมาไม่ใช่ศิลปะ** และสิ่งซึ่งตัวเนื้อหาของ
 สิ่งนั้นเองไร้นัยสำคัญและไม่สำคัญต่อมนุษย์จึงไม่ใช่งานศิลปะ ไม่ว่าจะแสดงออกอย่างไร้เข้าใจได้สัก
 เพียงใด หรือศิลปินได้สร้างขึ้นอย่างจริงจังจากความรู้สึกภายในเพียงใด งานนั้นก็ไม่นับว่าเป็นศิลปะ หาก
 สิ่งนั้นถูกแสดงออกอย่างไม่เป็นที่เข้าใจได้ ไม่ว่าจะศิลปินจะมีความสัมพันธ์กับสิ่งนั้นอย่างจริงจังแค่ไหน
 หรืองานที่ผลิตโดยศิลปินนั้นมีได้มีแรงกระตุ้นจากภายใน กลับกันแล้วหากเกิดจากเป้าหมายภายนอกเช่นนี้
 ก็ไม่นับเป็นศิลปะ ไม่ว่าจะตัวเนื้อหาจะสำคัญสักเท่าไร และการแสดงออกจะสื่อให้รู้เข้าใจได้เพียงใดก็ตาม

คุณภาพของศิลปะพิจารณาโดยแยกต่างหากจากเนื้อหาความกินใจเป็นสัญญาณของศิลปะ
 ศิลปะไม่เป็นที่รู้เข้าใจได้ต่อคนผู้มีรสนิยมอันถูกบดเบือนไปแล้ว ความเป็นตัวของตัวเอง ความแจ่มชัด
 และความจริงใจของอารมณ์ความรู้สึกที่สื่อออกมา เป็นเงื่อนไขของความสามารถ กินใจ มีสัญญาณอัน
 หนึ่งซึ่งแยกศิลปะแท้จริงออกจากงานปลอมแปลงได้อย่างไม่มีข้อสงสัย นั่นคือ ความกินใจแห่งศิลปะ ถ้า
 คนคนหนึ่งโดยไม่ต้องใช้ความพยายาม และโดยไม่ต้องเปลี่ยนจุดยืนของเขา เมื่อได้อ่าน ฟัง หรือดูงาน
 ของคนอื่นคนหนึ่ง เปรียบเสมือนกับศิลปินทั้งสองได้เข้าไปอยู่ในชุมชนในชุมชนหนึ่งแล้วนำกลับมาพูดคุย
 เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์สุนทรีย์เข้าด้วยกัน ซึ่งประสบการณ์ที่ได้รับ อาจเป็นในช่วงเวลาเดียวกัน หรือ
 ต่างช่วงเวลาก็ได้ จากนั้นจึงนำมาแลกเปลี่ยน ซึ่งแต่ละฝ่ายจะสัมผัสได้ถึงภาวะทางจิตใจอันกันเข้าไว้เป็น
 หนึ่งเดียว งานอันปลุกภาวะเช่นนั้นขึ้นก็เป็นงานศิลปะ ดังนั้น ไม่ว่าจะงานชิ้นหนึ่งจะมีความเป็นกวี
 ความเหมือนจริง ความโดดเด่นหรือความน่าสนใจสักเพียงใดก็ตาม ก็ไม่ใช่งานศิลปะถ้ามันไม่ปลุกอารมณ์
 ความรู้สึกแห่งความปิติและการรวมเป็นหนึ่งเดียวกันกับคนอื่นคนหนึ่ง (หมายถึงศิลปิน หรือผู้สร้างสรรค์
 ผลงาน) และกับคนอื่น ๆ ซึ่งเป็นสิ่งซึ่งบอกอันนี้เป็นสิ่งซึ่งบอกภายใน ที่ทำให้ผู้รับความประทับใจจากศิลปะ
 แท้จริงนั้น จะรวมเป็นหนึ่งเดียวกับศิลปิน จนเขารู้สึกว่างานชิ้นนั้นเป็นของเขาอย่างแท้จริง รวมกับสิ่งที่
 แสดงออกมานั้นคือ สิ่งเดียวกันนั่นเองกับที่เขาต้องการจะแสดงออกมานานแล้ว งานศิลปะที่แท้จริงในสำนึก
 ของผู้รับแล้ว เป็นตัวทำลายการแยกแยะระหว่างตัวเขาเองกับศิลปิน และไม่เพียงแค่นั้น หากยังเป็นตัว
 ทำลายการแยกแยะระหว่างตัวเขากับบรรดา ผู้ซึ่งจิตใจเปิดรับงานศิลปะนี้อีกด้วย การปล่อยตัวเราให้เป็น
 อิสระจากการแบ่งความโดดเด่นด้วยอันนี้ การรวมเป็นหนึ่งเดียวกันของมันกับคนอื่น ๆ นี้ เป็นลักษณะ
 สำคัญและเป็นพลังดึงดูดใจของศิลปะ

ส่วนระดับความกินใจของศิลปะนั้นขึ้นต่อเงื่อนไขสามประการ คือ (1) ความมากหรือน้อย
 ของความเป็นตัวของตัวเองของอารมณ์ความรู้สึกที่ถ่ายทอดออกมา (2) ความมากหรือน้อยของความแจ่ม
 ชัดในการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกอันนั้นออกมา (3) ความจริงใจของศิลปิน ซึ่งก็คือความมากหรือน้อย
 ของพลัง ที่ตัวศิลปินรู้สึกต่ออารมณ์อันเขาได้ถ่ายทอดออกมา ยิ่งมีความเป็นตัวของตัวเองเท่าใด อารมณ์
 ความรู้สึกที่ถ่ายทอดออกมาก็ยิ่งกระทบผู้รับมากยิ่งขึ้นเพียงนั้น ยิ่งมีความเป็นตัวของตัวเองอยู่ในวิญญานที่

เขาถ่ายทอดออกมาเพียงใด ผู้รับก็ยิ่งได้รับความพึงใจมากขึ้น และจึงมีความพร้อมและร่วมในความรู้สึกนั้นมากขึ้นเพียงนั้น ที่สำคัญ ความแจ่มชัดของการแสดงออกช่วยเสริมความกินใจ เพราะตัวผู้รับซึ่งผลจากความสำนึกกับศิลปินหรือผู้สร้างผลงานจะมีความพึงพอใจได้เต็มทีกว่า ด้วยความแจ่มชัดที่มากกว่าของอารมณ์ความรู้สึกที่ถ่ายทอดออกมา อารมณ์ความรู้สึกนั้น เหมือนเป็นสิ่งที่เขารู้สึก และรู้สึกมานานแล้ว และเพิ่งพบการแสดงออกมาในบัดนั้นเอง

กล่าวคือ ศิลปินจะต้องถูกจูงใจโดยความจำเป็นต้องการภายใน ในอันที่จะต้องแสดงอารมณ์ความรู้สึกของเขาออกมา เงื่อนไขนี้ได้รวมเอาเงื่อนไขประการแรกไว้ด้วย เพราะถ้าศิลปินมีความจริงใจ เขาก็ย่อมแสดงอารมณ์ความรู้สึกอันนั้นออกมาอย่างที่เขาสัมผัสได้ และโดยที่มนุษย์ทุกคนแต่ละคนล้วนแตกต่างจากคนอื่น ๆ ทุกคน อารมณ์ความรู้สึกของเขาจึงย่อมมีความเป็นตัวของตัวเองกับคนอื่น ๆ ทุกคน และยังเป็นตัวของตัวเองเพียงใด คือ ยิ่งศิลปินดึงอารมณ์แห่งความเป็นตัวของตัวเองออกมาจากส่วนลึกของธรรมชาติแห่งตัวตนของเขามากเท่าใด ก็จะมีความจริงใจมากขึ้นเพียงนั้น และความจริงใจเดียวกันนี้จะเป็นตัวจูงใจให้ศิลปินค้นหาการแสดงออกที่แจ่มชัด สำหรับอารมณ์ความรู้สึกที่เขาต้องการถ่ายทอดออกมา ดังนั้น เงื่อนไขประการที่สามซึ่งได้แก่ความจริงใจนี้ จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญสุดของเงื่อนไขทั้งสามประการ มันมักมีอยู่ในศิลปะของชาวชนบท จึงเป็นการอธิบายว่า **ทำไมศิลปะชนชั้นจึงกระทบใจได้อย่างมีพลังยิ่งนัก** แต่มันเป็นเงื่อนไขซึ่งเกือบจะขาดหายไปสิ้นเชิงจากศิลปะของชนชั้นสูง ซึ่งผลิตกันออกมาอย่างไม่หยุดยั้ง โดยเหล่าศิลปิน ซึ่งทำมันขึ้นด้วยจุดหมายแห่งความอยากและว่างเปล่าอันเป็นส่วนตัว

เงื่อนไขสามประการนี้ เป็นตัวแยกแบ่งศิลปะออกจากงานปลอมแปลงของมัน และซึ่งเป็นตัวตัดสินคุณภาพ โดยพิจารณาแยกต่างหากเนื้อหาของงานศิลปะทุกชิ้นด้วย การขาดหายไปซึ่งเงื่อนไขประการใดประการหนึ่งก็ตาม จะทำให้งานชิ้นนั้นหันจากการจัดอยู่ในประเภทของงานศิลปะ และนำมันไปสู่การเป็นงานปลอมแปลงศิลปะ ถ้างานชิ้นนั้นมิได้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกอันเฉพาะของตัวศิลปะ และซึ่งจึงไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ถ้ามันแสดงออกมาอย่างไม่อาจรู้เข้าใจได้ หรือถ้ามันมิได้ออกมาจากความต้องการภายในที่จะต้องแสดงมันออกมาแล้ว ก็ย่อมไม่ใช่งานศิลปะ แต่ถ้าเงื่อนไขทั้งสามประการนี้มีอยู่แม้ในระดับน้อยที่สุด งานชิ้นนั้นถึงหากจะเป็นงานที่อ่อนแต่ก็ยังเป็นงานศิลปะ

ดังนั้น การมีอยู่ในระดับต่าง ๆ กันของเงื่อนไขทั้งสามประการ คือ ความเป็นตัวของตัวเอง ความแจ่มชัด และความจริงใจ ล้วนเป็นตัวตัดสินคุณค่าของงานศิลปะ ในฐานะของศิลปะ โดยแยกต่างหากจากเนื้อหาของสิ่งนั้น ตัวอย่างเช่นในชุมชนอีสานที่มีความเป็นตัวของตัวเองสูง มีความชัดเจนแจ่มชัดทั้งในความเป็นอยู่ วิถีชีวิต รวมไปถึงวัฒนธรรม ประเพณี หรือแม้แต่ภาษา ก็ล้วน แต่มีเอกลักษณ์

เฉพาะถิ่นของตน อันเป็นคุณสมบัติเฉพาะชุมชนของอีสานที่สามารถทำให้ศิลปินหรือผู้รับประสบการณ์ทางสุนทรียะเกิดความปิติ แจ่มชัดในความประทับใจที่สามารถถ่ายทอดเนื้อหาออกมาให้กับผู้อื่นได้อีกต่อหนึ่ง

งานศิลปะทั้งปวงมีคุณค่าตามระดับแห่งการที่ทำให้ความสมบูรณ์ซึ่งเงื่อนไขข้อแรก ข้อที่สอง และข้อที่สาม ของเงื่อนไขเหล่านั้น ในศิลปะชิ้นหนึ่ง ความเป็นตัวของตัวเองของอารมณ์ความรู้สึกที่ถ่ายทอดออกมา อาจมีมากกว่าอย่างอื่น ในศิลปะอีกชิ้นหนึ่ง ความแจ่มชัดของการแสดงออกอาจมีมากกว่าและในชิ้นที่สาม ความจริงใจอาจมีมากกว่า ขณะที่ชิ้นที่สี่ อาจมีความจริงใจและความเป็นตัวของตัวเอง แต่ด้อยในด้านความแจ่มชัด ชิ้นที่ห้า ความเป็นตัวของตัวเองและความแจ่มชัดมากกว่า แต่มีความจริงใจน้อยกว่า และอื่น ๆ ในทำนองนี้ในทุกระดับและความสัมพันธ์ทั้งหมดเท่าที่จะเป็นไปได้ของผลงานนั้น

กล่าวโดยสรุป ในการค้นหาความหมายของความงามตามหลักการทางสุนทรียศาสตร์มีสองวิธี วิธีแรก ได้แก่ การค้นหาคุณสมบัติของวัตถุที่เรียกว่าความงามก่อน แล้วจึงวิเคราะห์ต่อไปว่าความงามนั้นมีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวกับคุณสมบัติอื่นๆของวัตถุอย่างไรหรือไม่ วิธีที่สอง ได้แก่ การพยายามค้นหาสามัญลักษณะหรือประสบการณ์อันเป็นบรรทัดฐานของการตัดสินทางสุนทรียะเสียก่อน แล้วจึงแยกแยะประสบการณ์ทางสุนทรียะนั้นออกให้เห็นว่าแตกต่างจากประสบการณ์อื่นอย่างไรบ้าง

ทั้งนี้ เมื่อวิเคราะห์ตามหลักการดังกล่าวแล้ว กล่าวได้ว่า สิ่งที่ชาวอีสานได้สร้างขึ้นมาแต่อดีตนั้น มีความงามตามความเป็นจริงที่คนในชุมชนนั้นเป็นผู้สร้าง และคนในชุมชนนั้นเองเป็นผู้เห็นถึงความงามนั้น จึงได้ดำรงชีวิตสืบทอดต่อมาด้วยคุณค่าแห่งความงามทั้งที่เป็นวัตถุซึ่งจับต้องได้และสิ่งที่เป็นนามธรรมที่ไม่สามารถสัมผัสได้ ด้วยเพราะสิ่งเหล่านั้นต่างมีความงามที่ทำให้ชีวิตเป็นสุข เปรียบเหมือนเป็นการอยู่กับความสุขทั้งดงามแจ่มเช่นเดียวกับศิลปะ เพราะศิลปะก็คือความงามที่มอบความสุขทางใจให้แก่ผู้รับและสามารถถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่นได้อีกต่อไปอย่างไม่จบสิ้น และถึงแม้ว่าศิลปะจะเป็นการแสดงถึงการแสวงหาความงามของมนุษย์ แต่ความงามก็มีใช้เหตุผลประการเดียวที่มนุษย์ต้องการแสวงหา หากแต่มนุษย์ยังพยายามแสวงหาคุณค่าทางจิตวิญญาณอย่างอื่นอีก เช่น ความดีงามทางศีลธรรม ความจริงทางปัญญา ความสมบูรณ์ทางวิญญาณหรือศาสนา ฯลฯ ซึ่งคุณค่าเหล่านี้ ล้วนเป็นคุณค่ามูลฐานที่ไม่สามารถนำอย่างหนึ่งอย่างใดไปแทนอีกอย่างหนึ่งได้ แต่ทุกอย่างเหล่านั้นก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน และสามารถพบได้ทั่วไปในชุมชนอีสาน ในหัวใจของชุมชนอีสานที่พร้อมจะถ่ายทอดประสบการณ์อันสุนทรียะที่ได้รับจากบรรพบุรุษนี้สู่คนรุ่นหลังและสังคมอื่นต่อไป ทั้งในด้านวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต ซึ่งการถ่ายทอดประสบการณ์ทางสุนทรียะดังกล่าวนี้ ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญคือ ความร่วมสมัยของเวลา และโอกาสของผู้ที่นำมาถ่ายทอด และสิ่งเหล่านี้เอง ที่มีผลให้ประสบการณ์ทางสุนทรียะยังคงมีคุณค่าและความงามที่น่าศึกษาต่อไปไม่รู้จบสิ้น

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความงามและสุนทรียะของวิถีชีวิตของชุมชนภาคอีสานในครั้งนี้ ได้ศึกษาโดยวิธีการค้นคว้าและรวบรวมจากวรรณกรรมเกี่ยวกับศิลปะ วัฒนธรรม ตลอดจนประเพณีวิถีชีวิตของชาวอีสาน เพื่อหาข้อสรุปถึงอีกมิติหนึ่งของงานศิลปะ เพื่อเป็นแนวทางและพื้นฐานการพัฒนาศิลปะและเทคโนโลยีที่ใช้ เป็นสื่อในงานออกแบบต่อไปในอนาคต

ด้วยความคิดดั้งเดิมที่เคารพในงานศิลปะของชุมชนแต่ละท้องถิ่น ที่มีความเหมือนและแตกต่างกัน และด้วยความเชื่อของผู้วิจัยเองที่ว่า ศิลปะในชุมชนแห่งใดก็ตามที่ปรากฏมีอยู่ในโลกนี้ ย่อมมีความงามด้วยกันทั้งสิ้น เพราะเชื่อเป็นอย่างยิ่งว่า ศิลปะคือความงามคงอันจะสร้างความสุนทรียะให้เกิดขึ้นแก่ทั้งผู้สร้างและผู้เสพงานศิลปะนั้น ๆ

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำวิถีชีวิตของชุมชนอีสาน มาเป็นกรณีศึกษาเพื่อถ่ายทอดและวิเคราะห์ในการที่จะแสดงให้เห็นว่า ชุมชนแต่ละชุมชนมีความงามด้วยวิถีชีวิตอย่างไร ประกอบขึ้นด้วยสิ่งใดบ้าง ที่ทำให้ชุมชนต่าง ๆ อยู่สืบทอดต่อเนื่องได้นับเป็นเวลานับหลายร้อยปีที่ผ่านมา การ ค้นพบเรื่องสุนทรียศาสตร์ที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ งานสถาปัตยกรรม และหัตถกรรมต่าง ๆ ที่เป็นการ ถ่ายทอดกันมา การสร้างสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น โดยได้พิจารณาถึงความเป็นอยู่ และในเรื่องของประโยชน์ใช้สอย ที่แฝงให้เห็นถึงความประณีตและการถ่ายทอดความงามต่าง ๆ ลงบนวัตถุ ส่วนความงามที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ชีวิตความเป็นอยู่ที่สุขสบาย ธรรมชาติที่เอื้อต่อการดำรงชีวิต เรื่องของความเชื่อ ประเพณีและประเพณี และ ศาสนา ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเรื่องของคุณค่า ความงามทางด้านจิตใจ สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษของชนอีสาน

ผู้วิจัยมีความคิดเดกหนึ่งว่า มนุษย์ทุกคนสามารถเป็นผู้สร้างได้เช่นเดียวกับกลุ่มบุคคลที่เราเรียกว่า "ศิลปิน" เพียงแต่อาจแตกต่างกันในวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของผลงานที่ได้สร้างสรรค์ออกมา เพื่อให้ความงามและสุนทรียะในระดับใด เหมาะสมกับการใช้งานมากน้อยเพียงใด ดังจะเห็นได้จากในปัจจุบัน การศึกษาด้านสาขาวิชาทางศิลปะที่แตกแขนงออกไปหลากหลาย จากการศึกษาศิลปะบริสุทธิ์เพียงอย่างเดียว เช่น เป็นการออกแบบงานศิลปะเพื่อการพาณิชย์ การหล่อพระเพื่อแสดงความเคารพบูชา

หรือแม้แต่อาคารสถานที่ต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ ล้วนใช้วิชาทางด้านศิลปะเป็นส่วนประกอบทั้งสิ้น เหมือนดังที่มีคำกล่าวไว้ว่า ศิลปะไม่ใช่เป็นเพียงการแสดงออกซึ่งความงามแต่อย่างเดียว แต่อาจกล่าวได้ว่า ศิลปะจะแสดงออกถึงทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น อารมณ์ของมนุษย์ อีกด้วย

จากที่กล่าวแล้วว่าสุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับคุณค่า และมีความเกี่ยวข้องกับตรรกศาสตร์และจริยศาสตร์ (Logic and Ethics) ซึ่งเป็นศาสตร์แห่งการหาคุณค่าอันเป็นพื้นฐานทางความงามขั้นพื้นฐานของมนุษย์ 3 ประการด้วยกันได้แก่ ความจริง ความดี และความงาม ตามลำดับ ดังนั้นในการวิเคราะห์ถึงความงามตามธรรมชาติ โดยส่วนใหญ่แล้ว เราจะเห็นด้วยตาจากธรรมชาติที่ได้สร้างขึ้น เห็นอย่างเจเนตา แล้วสัมผัสความงามนั้นไว้

แต่เมื่อพิจารณาถึงความงามที่มนุษย์สร้างขึ้น บางสิ่งก็ไม่ได้เจเนตา เพราะเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่ได้รับการสร้างขึ้นจากความคิด ประสบการณ์ เพื่อให้ได้ซึ่งประโยชน์การใช้สอย ความสวยงาม จนได้รับการสืบทอดต่อกันมา แม้ว่าสิ่งที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมานั้น จะเกิดจากความตั้งใจของช่างฝีมือ หรือศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงาน ให้ผู้ชื่นชมผลงานได้เสพความงามจากสิ่งเหล่านั้น ทำให้เห็นได้ว่า ผลงานเหล่านั้นย่อมแฝงด้วยความสวยงามสำหรับประโยชน์ใช้สอย จึงได้มีการสืบทอดสืบทอดจากอดีตอันยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการประยุกต์ให้เหมาะสมก็ตาม

หากเมื่อกล่าวถึงในส่วนของศิลปวัฒนธรรมอันเป็นนามธรรมที่จับต้องไม่ได้ด้วยแล้ว การมองเห็นถึงคุณค่าย่อมเป็นสิ่งที่จะต้องสัมผัสได้ด้วยใจ การอธิบายให้เข้าใจถึงความรู้สึกที่ปิติ เมื่อได้รับประสบการณ์สุนทรียะจึงเป็นสิ่งที่ทำได้ไม่่ง่ายนัก แต่ก็สามารถเข้าถึงได้ด้วยการตั้งใจสัมผัสและเรียนรู้สิ่งเหล่านั้นด้วยตนเอง เช่น การเข้าไปคลุกคลีในสังคม การเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมและชนบประเพณีที่ต่างกันได้ สามารถสัมผัสได้ถึงความเป็น ศิลปินนักสร้างสรรค์ ของบรรพบุรุษที่ได้มองเห็นคุณค่าของคติ ความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณีอันเป็นศิลปะที่สามารถถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังให้รักษาความงามอันมีคุณค่าของระเบียบแบบแผนทางสังคมอันเป็นวิถีชีวิตของชุมชนเหล่านี้ไว้หมั่นเป็นเอกลักษณ์สืบทอดกันมา

การนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับประสบการณ์สุนทรียะเหล่านี้ เป็นการเสนอแนะให้เห็นถึงความสำคัญของประสบการณ์อีกประเภทหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ อันเป็นประสบการณ์ที่สร้างความประทับใจ เป็นสภาพของความรู้สึก ซึ่งอาจเกิดขึ้นชั่ววูบชั่วขณะ โดยที่มนุษย์ทุกคนสามารถสัมผัสสวัตฤสุนทรียะนั้น ๆ ได้ด้วยตนเอง แล้วปล่อยวาง โดยไม่ยึดมั่นว่าเป็นของตนเอง สิ่งเหล่านี้เป็นประสบการณ์ที่น่าศึกษา และจัดลำดับเป็นขั้นตอน โดยแสวงหาวิธีการที่เหมาะสม แล้วจึงแผ่แผ่เผยแพรให้

ผู้อื่นได้เห็นความสำคัญในประสบการณ์สุนทรียะเหล่านี้ร่วมด้วยกัน อันจะเป็นการถ่ายทอดซึ่งประสบการณ์ทางสุนทรียะที่มีคุณค่ายิ่ง

ทั้งนี้ การถ่ายทอดประสบการณ์ทางสุนทรียะถือเป็นการที่ถ่ายทอดสิ่งที่มีคุณค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านจิตใจ เปรียบเสมือนเมื่อมนุษย์ไม่สบาย การรักษาทางกายโดยแพทย์หรือผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นการรักษาหลักที่มนุษย์จะได้รับ แต่จะพบอยู่เสมอว่า ผู้ที่ป่วยทางจิตใจมีมากขึ้น และไม่แสดงอาการออกมาให้เห็น ตราบจนกระทั่งจิตไม่สามารถรับได้ไหว จึงแสดงออกมา ซึ่งเป็นสิ่งที่อันตรายอย่างยิ่ง ต่อตัวผู้ป่วยเองและสังคมรอบข้าง

นอกจากความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนในท้องถิ่นแล้ว ความสุนทรียะที่ได้รับอีกประการหนึ่งจากสังคมอีสานก็คือความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งมักเห็นได้จากงานเทศกาลประเพณีที่จัดขึ้นในแต่ละเดือน จะมีกลุ่มบุคคลร่วมแรงร่วมใจกัน เช่น กลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านรับผิดชอบในการเตรียมงาน จัดหาอุปกรณ์ รวมทั้งชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วมงาน ประเพณีเหล่านี้ นับว่าเป็นสิ่งชีวิตจิตใจของคนในหมู่บ้านเป็นอย่างดี และยังแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านยังคงมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างไม่เสื่อมคลาย แต่อย่างไรก็ตาม ประเพณีที่ดิงามเหล่านี้ก็มีแนวโน้มที่อาจสูญหายไป เพราะชาวบ้านที่เข้าร่วมงาน ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ ในขณะที่กลุ่มรุ่นหนุ่มสาวจะเข้าร่วมงานบ้างก็ตามแต่โอกาส ซึ่งหากเป็นเช่นนี้ต่อไป ประเพณีเหล่านี้ก็จะสูญหายไปกลุ่มคนรุ่นเก่า แต่แนวโน้มเหล่านี้ เป็นเพียงปัญหาของผู้ที่มองเห็นคุณค่าที่จะต้องช่วยกันรักษา ไม่ให้วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ นี้สูญหายไป นั้นหมายความว่า คนในชุมชนนั้น ๆ จะต้องเป็นผู้สังเกตเห็นถึงคุณค่าและความงามที่แฝงตัวอยู่ในวิถีชีวิตของสังคมของตนด้วย

สิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น ผู้วิจัยจะนำประสบการณ์ทางสุนทรียะดังกล่าวไปสร้างสรรค์เป็นงานศิลปะโดยผ่านสื่อผสมที่เรียกว่า new media ซึ่งอาจจะแสดงผลงานผ่านระบบเครือข่าย หรือแสดงผ่านสื่อคอมพิวเตอร์ โดยอาศัยภาพถ่ายและโปรแกรมต่าง ๆ ทางศิลปะ เพื่อถ่ายทอดคุณค่าและความงามสุนทรียะที่ยังคงอยู่ในหัวใจของคนอีสาน และยังมีประสงค์จะถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังและชุมชนอื่น ๆ ต่อไป อันเป็นไปตามวัตถุประสงค์ในการศึกษาที่ได้ตั้งเอาไว้ ว่าเป็นการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่เป็นต้นเหตุและตำแหน่งของความงามที่แท้จริง อันเป็นบ่อเกิดแห่งสุนทรียะของชนบทอีสาน แล้วนำมาสร้างสรรค์และถ่ายทอดเป็นงานศิลปะที่เกิดขึ้นใหม่ต่อไปในอนาคต โดยงานศิลปะที่มุ่งหวังจะสร้างขึ้นจากผลการวิจัยในครั้งนี้ เน้นการสร้างศิลปะเพื่อลดช่องว่างของปรัชญาศิลปะระหว่างผู้ชมงานและผู้สร้างสรรค์ โดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะ สังคม และเทคโนโลยีในปัจจุบัน ถ่ายทอดออกมาเป็นการเชื่อมโยงความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องบูรณาการเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ อันจะเกิดประโยชน์ต่อวงการศิลปะที่มีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยของสังคม และใช้เกณฑ์แห่งการสร้าง**อัตลักษณ์ใหม่** จาก

องค์ประกอบของความงามให้เกิดขึ้นเพื่อเชื่อมโยงความเป็นจิตวิสัยและวัตถุวิสัยของศิลปะและสังคมเข้าด้วยกันอย่างเป็นเอกภาพ ซึ่งการถ่ายทอดประสบการณ์ทางสุนทรียะของผู้วิจัยนี้ จะเป็นแนวทางหนึ่งในการเสนอผลงานทางศิลปะที่มีชีวิตและเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม กาลเวลา และโอกาสในการนำเสนอโดยคุณค่าและความงามของงานศิลปะที่ได้ถ่ายทอดจากประสบการณ์สุนทรียะนี้ จะขึ้นอยู่กับผู้ที่ได้ชมและสัมผัสเป็นสำคัญ

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษากระบวนการสร้างสรรค์ และการเรียนรู้ ตลอดจนการสืบทอดของสังคมในพื้นที่ภาคอื่น ๆ ของไทย เพื่อเสนอให้เห็นถึงคุณค่าของการสร้างสรรค์และวิถีชีวิตไทยที่งดงามในภาพรวม
2. ควรมีการศึกษาภาคสนามเปรียบเทียบ โดยอาศัยความงามทางศิลปะเป็นสื่อกลางในการเปรียบเทียบวัฒนธรรม และประเพณีของสังคมชนบท เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์และพัฒนางานทางด้านศิลปะของชุมชน
3. ควรมีการพัฒนาและสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชนในชนบทต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาการศึกษาทางด้านศิลปะให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางสังคมและเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. **วิถีไทยในเรือนไทย**. สมุดบันทึกการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ประจำปี 2545. โดยความอนุญาติของสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, กรุงเทพฯ, 2545.
- ชนิษฐา สุวรรณชาติ. **แพรวา – ผ้าไหม**. อนุสาร อ.ส.ท. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. ปีที่ 25 ฉบับที่ 10 เดือนพฤษภาคม 2528 หน้า 62 – 67.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. **บทบาทของเพลงหมอลำต่อสังคมอีสาน**. บทความในหนังสือรวมงานวิจัยผลการค้นคว้าและบทความ เนื่องในการประชุมสัมมนา เรื่อง “วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ ศิลปกรรมและภาษา.” โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ โครงการเผยแพร่งานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กันยายน 2528.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีไล เลิศวิชา. **ทิศทางวัฒนธรรมไทย**. รวมบทความและรายงานการอภิปราย จากการสัมมนาวันที่ 22 มิถุนายน 2538. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีไล เลิศวิชา. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2541.
- ดวงใจ สาสิม. **บ้านโนนสำราญ ตำบลวังไชย อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม**, กุมภาพันธ์ 2546.
- น. ณ ปากน้ำ. **บันไดเข้าถึงศิลปะ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัท ดันอ้อ แกรมมี่ จำกัด. โครงการสยามวิทยา, 2540.

- ประจักษ์ ผลเรือง. รายงานการวิจัย เรื่อง การเสริมสร้างวัฒนธรรมความเป็นอยู่อย่างพอเพียงของชุมชน
ชนบทอีสาน : กลยุทธ์นักวิจัยปฏิบัติการท้องถิ่นของบ้านคำโคนสว่าง. กรมการพัฒนา
ชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2542.
- พระยาอนุมานราชชน. งานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของพระยาอนุมานราชชน หมวดวัฒนธรรม เรื่อง รวมเรื่อง
เกี่ยวกับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2531.
- เพ็ญศรี ดูก และคณะ. วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติและความเชื่อ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- เพ็ญศรี ดูก และคณะ. วัฒนธรรมพื้นบ้าน: ศิลปกรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2528.
- ไพโรจน์ สโมสร และคณะ. จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. โครงการสำรวจและถ่ายทอดจิตรกรรมฝาผนังอีสาน
ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป
จำกัด, 2532.
- ราชบัณฑิตยสถาน. การศึกษาเรื่องประเพณีไทยของเสฐียรโกเศศ (ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชน).
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2505.
- วรภรณ์ คำยา. บ้านโนนสำราญ ตำบลวังไชย อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม, กุมภาพันธ์ 2546.
- วิชัย วงษ์ใหญ่. ศิลปเบื้องต้น. เอกสารประกอบการเรียน คณะวิชาการศึกษา วิทยาลัยวิชาการศึกษา
ประสานมิตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บูรพาศิลป์, กันยายน 2515.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. มรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : บริษัท ดันอ้อ แกรมมี่ จำกัด, 2540.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ. การบริหารการพัฒนาชนบทเปรียบเทียบ เรื่อง วิเคราะห์เปรียบเทียบและแนวทาง
การบริหารการพัฒนาชนบทไทยในอนาคต. การบริหารการพัฒนาชนบทตามแนวทาง
แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง ความจำเป็นพื้นฐาน และโครงการอีสานเขียว. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2534.
- ศุภกรณ์ ดิษฐพันธุ์. การสร้างสรรค์และการพัฒนาพฤติกรรมสร้างสรรค์. ภาควิชาอนุมิติศิลป์ คณะ
ศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
สิงหาคม 2539.
- ศุภกรณ์ ดิษฐพันธุ์. รายงานการศึกษาภาคสนามวิชา สหสาขาเพื่อพัฒนาชนบท ประจำปี 2541
ณ หมู่บ้านโนนสำราญ ตำบลวังไชย อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม. การศึกษา
ภาคสนาม โครงการศึกษาทั่วไป ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (เอกสาร
อัดสำเนา), มีนาคม 2541.

- ศุภกรณ์ ดิษฐพันธุ์. รายงานการศึกษาภาคสนามวิชา สหสาขาเพื่อพัฒนาชนบท ประจำปี 2540
 ณ บ้านเขว ตำบลบ้านเหล่า อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น. การศึกษามาคสนาม
 โครงการศึกษาทั่วไป ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (เอกสารอัดสำเนา), เมษายน
 2541.
- ศุภกรณ์ ดิษฐพันธุ์. รายงานการศึกษาภาคสนามวิชา สหสาขาเพื่อพัฒนาชนบท ประจำปี 2542
 ณ บ้านอ่อมเม่า ตำบลเหล่าหลวง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด. การศึกษามาคสนาม
 โครงการศึกษาทั่วไป ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (เอกสารอัดสำเนา), 2542.
- ศุภกรณ์ ดิษฐพันธุ์ และวินัย วรวัตร. รูปแบบพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน : สีสันของมิติวัฒนธรรม.
 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. (เอกสารอัดสำเนา),
 2540.
- สถาบันไทยคดีศึกษา. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในมหามงคลสมัยสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ 5 รอบ เรื่อง "หัตถกรรมกับ
 วิถีชีวิตไทย". ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เอกสารอัดสำเนา), พฤศจิกายน 2535.
- สมชาย นิลอาธิ. วิถีความคิด – วิถีชีวิตชาวอีสาน. โครงการเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มนักวิจัยอีสานคดี
 เมธีวิจัยอาวุโส สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. มหาสารคาม : อาศรมวิจัย คณะ
 มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่ง
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- สุพิศวง ธรรมพันทา. พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ดี ดี บুক สโตร์, 2532.
- สุเชาว์ พลอยชุม (แปลและเรียบเรียง). สุนทรียศาสตร์ : ปัญหาและทฤษฎีเกี่ยวกับความงามและศิลปะ.
 โครงการตำราภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
 พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. เพื่อความเข้าใจในวัฒนธรรม. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. กรุงเทพฯ
 : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2534.
- เอนก นาวิกมูล. ประเพณีชีวิตไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงแดด, 2534.

ภาษาอังกฤษ

- Bee, H. *The Journal of Adulthood*. MacMillen Publishing Co:NY., 1987.
- Berryman, G. *Notes on Graphic Design and Visual Communication*. William Kaufman, Inc. Los Altos:C.A., 1984.
- Colligen, J. *Musical creativity and social rules in four culture*. *The Creative Child and Adult Quarterly*. (8) , 1983 pp. 39-47.
- Debono, E. *Problem solving*. London:Penguin Press., 1972.
- Dunn, R; Dunn, K; and Price, G. *Learning Style Inventory Manual*. Price System. Lawrence, Kansas, 1978.
- Holland, I. *The Psychology of Vocational Choice*. Waltham, Mass.:Gin&Co., 1966.
- Kolb, D. *Experiential Learning : Experience as the source of Learning and Development*. NY:Prentice-Hall., 1984.
- Koberg, D., and Bagnell, J. *The universal Traveler:A Soft-Systems Guide to Creativity, Problem-Solving & The Process of Reaching Goals*. Crips Publication, Inc. Los Altos:C.A., 1991.
- Lauer, D. *Design Basics*. Holt, Rinehart and Wunston., 1985.
- Mckim, R.H. *Experince in Visual Thinking*. 2nd. Ed. Monterey, CA:Brook/Cole., 1981.
- Sayles, L. *Leadership:Managing in Real Organzations*. Mcgraw-Hill., 1989.
- Thies, A. *A Brain-Behavior Analysis of Learning Style*. In O.B. Kierman (ed.) *Student learning style:Diagnosing and Prescribing Program* (pp.55-61). National Association of Secondary School Prenciplrs., 1979.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย